

316.637

R.C.

32

13/43/2012

Hungarológiai Közlemények

13/43/2012

316.637
(13:1)

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA

**A MAI VAJDASÁGI MAGYAR
NYELVHASZNÁLAT KÉRDÉSEI**

**IRODALOM ÉS TUDOMÁNYOS
DISKURZUS**

2012 • 1

316.637
13/43/2012

445349

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU ISSN 0350 2430

Papers of
**Hungarológiai
Közlemények**

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2012. XLIII. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM XIII. évf. 1. sz.

A MAI VAJDASÁGI MAGYAR
NYELVHASZNÁLAT KÉRDÉSEI

IRODALOM ÉS TUDOMÁNYOS DISKURZUS

ÚJVIDÉK

2012·1

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

316.637

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLIII-1/XIII-1

NOVI SAD

2012·1

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négyszer

A kiadásért felel: Ljiljana Subotić dékán
Felelős szerkesztő: Láncz Irén tanszékvezető
Főszerkesztő: Toldi Éva

Szerkesztőbizottság: Deréky Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä),
Andrić Edit, Cseh Márta, Gerold László és Utasi Csilla (Újvidék)
Szerkesztőségi titkár: Kovács Rác Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta
Lektorálta: Toldi Éva

A szám megjelenését a Vajdaság Autonóm Tartomány Művelődési Titkársága,
valamint a Bethlen Gábor Alap támogatta

BETHLEN GÁBOR
Alap

Szerkesztőség: Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (+381 21) 458-673, *e-mail:* hungar@ff.uns.ac.rs

TARTALOM

A mai vajdasági magyar nyelvhasználat kérdései

MOLNÁR CSIKÓS László: Nyelvhasználatunk és a magyar köznyelv	1–10
RAJSLI Ilona: Többletek és hiányok a vajdasági magyar nyelvben	11–19
LÁNCZ Irén: Nyelvi mítoszok Vajdaságban	20–30
SÓLYOM Réka: Vajdasági magyar nyelv és stílus	31–41
PÁSZTOR KICSI Mária: Van-e vajdasági magyar nyelvhasználat a Facebookon?	42–52
HORVÁTH FUTÓ Hargita: A szókincs szerepe az olvasásmegértésben	53–60
LAKI Boglárka: Beszélt nyelvi élettörténetek szövegtani vizsgálata	61–68
ANDRIĆ Edit: Az újvidéki középiskolások magyar nyelvi tudatáról	69–84
CSÁNYI Erzsébet: A zsargonnyelvi kódválasztás poétikai vonatkozásai a vajdasági magyar farmernadrágos prózában	85–92
KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Bánáti adatközlők véleménye a nyelvjárásról	93–107
VUKOV RAFFAI Éva: A térbeli tájékozódás nyelvi vonatkozásai	108–116

Irodalom és tudományos diskurzus

BÁNYAI János: Az élmények és indulatok „intellektualitással” való megfékezése (<i>Nemes Nagy Ágnes, Lator László</i>)	117–123
GEROLD László: „A bűn az, hogy az ember sok a világnak” (<i>A tudomány mint drámai motívum a magyar dramaturgiában</i>)	124–133
PATÓCS László: Gasztro-moralitás és tudományos diskurzus (<i>Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról</i>)	134–140
HARKAI VASS Éva: Időkapu (<i>Történettudomány, történelmi narratíva és fikció Kukorelly Endre prózájában</i>)	141–149
TOLDI Éva: Intertextualitás és történelmi tapasztalat (<i>Egy vajdasági indiánregény tanulságai</i>)	150–160
FARAGÓ Kornélia: Az olvasás intoleranciájának kiprovokálása (<i>Tudásjelentések és ideologikus perspektívák Déry Tibor Felelet című regényében</i>)	161–169

SADRŽAJ

O savremenom mađarskom jeziku u Vojvodini

Laslo MOLNAR CIKOŠ: Naš jezik i mađarski standardni jezik . . .	1–10
Ilona RAJSLI: Čega ima više, a čega manje u vojvođanskom mađarskom jeziku u odnosu na standardni mađarski jezik? . . .	11–19
Iren LANC: Mitovi o jeziku u Vojvodini	20–30
Reka ŠOLJOM: Mađarski jezik i stil izražavanja u Vojvodini	31–41
Marija PASTOR-KIČI: Postoji li vojvođanski mađarski jezik na Fejsbuku?	42–52
Hargita HORVAT FUTO: Uloga bogatstva rečnika u razumevanju štiva	53–60
Boglarka LAKI: Tekstualna analiza životnih priča	61–68
Edita ANDRIĆ: O jezičkoj svesti mađarskih srednjoškolaca u Novom Sadu	69–84
Eržebet ČANJI: Poetika žargonske promene koda u vojvođanskoj džins prozi	85–92
Eleonora KOVAČ RAC: Stav ispitanika iz Banata prema dijalektu	93–107
Eva VUKOV RAFAI: Jezičke manifestacije prostorne orijentacije	108–116

Književnost i naučni diskurs

Janoš BANJAI: Sprečavanje izliva doživljaja i strasti „intelektualizmom” (<i>Agneš Nemeš Nađ, Laslo Lator</i>)	117–123
Laslo GEROLD: „Greh je što je čovek višak svetu” (<i>Nauka kao dramski motiv u mađarskoj dramaturgiji</i>)	124–133
Laslo PATOČ: Gastromoralnost i naučni diskurs (<i>Lajoš Parti Nađ: Az étkezés ártalmasságáról [‘O štetnosti ishrane’]</i>)	134–140
Eva HARKAI VAŠ: Vremenska kapija (<i>Istorija kao nauka, istorijska narativa i fikcija u prozi Endrea Kukorelija</i>)	141–149
Eva TOLDI: Intertekstualnost i istorijsko iskustvo (<i>Pouke jednog vojvođanskog indijanskog romana</i>)	150–160
Kornelija FARAGO: Isprovociranje intolerancije čitanja (<i>Značenja znanja i ideološke perspektive u romanu Tibora Derija Felelet [‘Odgovor’]</i>)	161–169

CONTENTS

Issues of Hungarian Language Use in Vojvodina

MOLNÁR CSIKÓS, László: Our Use of Hungarian Language and Standard Hungarian	1–10
RAJSLI, Ilona: Code-switch in the Language Use of Hungarian Speakers in Vojvodina	11–19
LÁNCZ, Irén: Language Myths in Vojvodina	20–30
SÓLYOM, Réka: Hungarian in Vojvodina: Language and Style . . .	31–41
PÁSZTOR KICSI, Mária: Does Facebook Reflect Vojvodina Use of Hungarian?	42–52
HORVÁTH FUTÓ, Hargita: The Role of Vocabulary in Reading Comprehension	53–60
LAKI, Boglárka: Textual Analysis of Spoken Life Stories	61–68
ANDRIĆ, Edit: Language Awareness of Hungarian Secondary School Students	69–84
CSÁNYI, Erzsébet: Poetic Aspects of Jargon-Language Code Choice in Hungarian Jeans Prose in Vojvodina	85–92
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Banat Region Informants’ Opinion on Dialect	93–107
VUKOV RAFFAI, Éva: Linguistic Aspects of Orientation in Space	108–116

Literature and Scientific Discours

BÁNYAI, János: Curbing Experiences and Impulses by “Intellectualism” (<i>Ágnes Nemes Nagy, László Lator</i>)	117–123
GEROLD, László: Science as a Dramatic Motif in Hungarian Dramaturgy (“ <i>The sin is that man is becoming greater than the world</i> ”)	124–133
PATÓCS, László: Gastro-morality and Scientific Discourse (<i>Lajos Parti Nagy: Az étkezés ártalmasságáról – On the Harmfulness of Eating</i>)	134–140
HARKAI VASS, Éva: The Time Gate (<i>History, historical narrative and fiction in Endre Kukorelly’s prose</i>)	141–149
TOLDI, Éva: Intertextuality and Historical Experience (<i>The teachings of an American Indian novel from Vojvodina</i>) . . .	150–160
FARAGÓ, Kornélia: Inciting Intolerance towards Reading (<i>Meanings of knowledge and ideological perspectives in the novel Answer by Tibor Déry</i>)	161–169

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
mcsikos@gmail.com

NYELVHASZNÁLATUNK ÉS A MAGYAR KÖZNYELV

Our Use of Hungarian Language and Standard Hungarian

Magyarországon az 1970-es években széles körű regionális köznyelvi kutatásokat folytattak, melyek során azt vizsgálták, hogy milyen formában és mértékben vannak jelen nyelvjárási sajátosságok a városi lakosság beszédében. A nyolcvanas években leállították ezeket a kutatásokat, mert veszélyeztetve látták a magyar köznyelv egységét. A szerző szerint a határon túli régiókban kellett volna folytatni a kutatásokat, mert ott nemcsak nyelvjárási különbségek jutnak kifejezésre, hanem kontaktusjelenségek és más regionális sajátosságok is. Véleményét a vajdasági magyar nyelvhasználatból vett szavakkal, szóalakokkal és kifejezésekkel támasztja alá. Arra is felhívja a figyelmet, hogy nemcsak regionális köznyelvről van szó, hanem regionális nyelvről is. Erről az is tanúskodik, hogy a magyarországi nyelvhasználatnak is vannak olyan elemei, amelyek nincsenek meg a többi régióban.

Kulcsszavak: regionális köznyelv, nyelvjárásiasság, kontaktusjelenségek, regionalizmus, regionális nyelv, többközpontúság.

Regionális köznyelviség

Az I. egri kiejtési konferencián (1965-ben) a kiejtés egységessé tétele érdekében szorgalmazták a magyar beszédre vonatkozó kutatásokat és a magyar kiejtési kézikönyv elkészítését. Ennek folyományaként kezdeményezte Imre Samu, Deme László és Szathmári István a regionális köznyelvek kutatását (IMRE 1973; DEME 1973; SZATHMÁRI 1974). A regionális köznyelvi kutatások a következő városokat ölelték fel: Cegléd, Győr, Gyula, Hatvan, Jászberény, Nyíregyháza, Orosháza, Pápa, Szekszárd, Szombathely, Zala-

egerszeg (IMRE 1979). Abban az időben a Magyarország határain kívül eső jelentős magyar lakosságú városoknak a kutatásba való bevonására nem is gondoltak, ugyanis az akkori politika nem foglalkozott azokkal a magyarokkal, akik más országok állampolgárai voltak, a magyarországi közvélemény szinte nem is tudta, hogy Vajdaságban, Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján is nagy tömegben élnek magyarok.

A regionális köznyelvet voltaképpen nyelvjárásián beszélt köznyelvnek tekintették az akkori kutatók, és tulajdonképpen azt vizsgálták, hogy milyen mértékben vannak meg bizonyos nyelvjárási sajátosságok a városiak köznyelvi beszédében. Főleg hangtani jellegű változatokat mutattak ki, tehát elsősorban a kiejtés kérdésének tekintették dolgot, habár alaktani, szókészletbeli, szószerkezeti jelenségekre is felfigyeltek. Mindenesre a kutatások nyomán olyan kép körvonalazódott, hogy már nemcsak falusiak beszélnek nyelvjárásban, hanem városiak is. Ez a felismerés nagyban veszélyeztette a köznyelvi egység mítoszát, amely szerint a nemzeti nyelv standardizált változatát mindenki egyaránt ismeri és használja. A nyelvi regionalitás urbánus jellegének a felismerése dilemma elé állította a kutatópolitikát, vajon érdemes-e tovább folytatni ezeket a kutatásokat. Aki arra számított, hogy az anyaországi kutatások sikerei nyomán a határon túli regionális nyelvváltozatok vizsgálata fellendül, nagyot csalódott. Abban az időben én is vártam, hogy a magyar nyelvnek a határokon túli változatait is górcső alá veszi a Magyar Tudományos Akadémia, már csak azért is, mert ezekben nemcsak a nyelvjárásiasság jegyei mutatkoznak meg, mint Magyarországon, hanem a környezeti nyelv hatásai is. Szórványosan persze azóta is készültek tanulmányok a regionális köznyelvek kérdéseiről, de átfogó jellegű kutatások nem történtek.

A kiejtési kézikönyvből csak résztanulmányok születtek meg, a teljes mű nem készült el (WACHA 2006). Lehetséges, hogy a regionális köznyelvi kutatások nyomán kialakult kép is gátló tényezője volt annak, hogy a kiejtési kézikönyv megszülessen, habár szerintem inkább serkentenie kellett volna a munkát, hiszen a köznyelvi normának fontos támasza lehet egy ilyen kódex, noha már lassan két évszázados késésben van a helyesírási kódexszel szemben. Másrészt azért sem kedvezett a helyzet a kiejtési kézikönyv elkészülésének, mert a kiejtésnek bizonyos kérdéseiben nem volt meg a kellő egyetértés. Noha az ötvenes években sikerült elérni, hogy *A magyar nyelv értelmező szótárának* címszavaiban jelöljék a középzárt *ë*-vel való ejtést, az I. egri kiejtési konferencián alulmaradtak az *ë* pártfogói, Bárczi Géza akadémikus és Kodály Zoltán zeneművész, azokkal szemben, akik aggályaikat fejezték ki az *e* hang kétféle ejtésének megtaníthatóságával kapcsolatban (Deme László, Lőrincze Lajos, J. Soltész Katalin).

Regionális nyelv

A regionális köznyelv nem tévesztendő össze a regionális nyelvvel. Az utóbbi voltaképpen egy nyelvnek eltérő nemzeti normájú vagy spontán areális változata. Ebben az esetben a régió már nem feltétlenül közigazgatási fogalom, mely szerint közigazgatási célú logikai egység létrehozásához szükséges hasonló tulajdonságú emberek vagy helységek csoportjáról van szó, akikre vonatkozóan az érintett területen a hatóságnak joga van közigazgatási, költségvetési vagy politikai döntéseket hozni az ország jogi és intézményi keretein belül. A regionális nyelvek általában nem azonos országon belül különülnek el egymástól, hanem különböző országokban jutnak kifejezésre. Gyakran olyan régiókról van szó, amelyeknek természetes vagy történelmi határaik vannak, de ezek nem esnek egybe a közigazgatási határokkal.

Sok nyelvnek van egy vagy több regionális változata, amely az eredetitől eltérő természeti, gazdasági, kulturális környezetben igyekszik érvényesülni. Így például az angol nyelvnek kialakult amerikai és ausztráliai regionális változata. Ezek kiejtésükben és szóhasználatukban is eltérnek a szigetországi angoltól, de hozzá képest nem számítanak önálló nyelvnek. Német nyelvterületen határozott eltérések mutatkoznak meg az alnémet, a felnémet, a svájci német és a luxemburgi között, azzal, hogy Németországban, Ausztriában és Svájcban a felnémetet használják köznyelvi szerepben, Luxemburgban pedig a luxemburgi és a német is hivatalos nyelv (a franciával együtt). Az arab országokban a klasszikus arab számít művelt köznyelvnek, a mindennapi életben az emberek vagy a levantei (keleti országok) vagy a maghreb (nyugati országok) nyelvjárások valamelyikét használják, a nyelvváltozatok határa Egyiptom és Líbia között húzódik (FODOR 2004).

A regionális nyelveknek mint helyi változatoknak az önállósága nem nyelvészeti kérdés, hanem politikai. Számos esetben a regionális nyelvváltozat valamilyen politikai megfontolásból önállósul. Így került sor az elmúlt évtizedekben a szerb és a horvát nyelvnek újólagos szétválására, illetve a bosnyáknak és a montenegróinak az előbbi kettőtől való elkülönülésére. A macedón a bolgár regionális változata, mintegy száz éve lépett az önállósulás útjára, 1945-től a titói Jugoszláviában kapott hivatalos nyelvi státust, maguk a bolgárok csupán 2001-ben fogadták el különálló nyelvként. A moldvai nyelv gyakorlatilag azonos a románnal, azzal, hogy a Moldvai Köztársaságban beszélik, és cirill betűs az írása. Az ukrán nyelvnek ruszin nyelvváltozata csupán a volt Jugoszláviában lett egy maroknyi (húszezres lélekszámú) népcsoport önálló, standardizált nyelve, míg Kárpátalján és Szlovákiában közönséges nyelvjárásnak számít, noha beszélőinek száma megközelíti az egymilliót.

Többközpontúság

Azokat a nyelveket, amelyek egynél több országban széleskörűen ún. emelkedett funkciókban, hivatalos és tudományos szinten (közigazgatás, igazságügy, felsőfokú oktatás stb.) használatosak, többközpontúnak nevezzük. A megnevezés azon a szemléletmódon alapul, hogy a különböző országokban beszélt nyelvváltozatok ugyanannak a nyelvnek elvben egyenrangú változatai, nem pedig az egyetlen elismert központ nyelvhasználatától elhajló, romlott formák. Voltaképpen a magyar nyelvre is vonatkoztatható a többközpontúság, hiszen a Szlovákiában, Kárpátalján, Erdélyben, Vajdaságban használt változata sem tekinthető deviáns formának, mint ahogy a nyelvjárásokra sem süthetjük rá, hogy a nemzeti nyelv „romlott” megjelenési formái.

A többközpontú nyelvek változatai akár önállósodhatnak is, külön nyelvé válhatnak, ha erre megvan a politikai akarat. A magyar nyelv kárpát-menedencei változatainak is megvolna erre a lehetőségük, de nem élnek vele, mert a magyar nemzeti öntudat és a nyelvi szétfejlődés tendenciájában van egymással, nem bizonyulna előnyösnek egyik nemzet rész számára sem, ha a maga nyelvváltozatát önálló nyelvként próbálná érvényesíteni (LANSTYÁK 1995, LANSTYÁK 1998).

A vajdasági magyar regionális köznyelv és a nyelvjárások

A vajdasági magyarok nem egészen úgy beszélnek, mint az anyaországiak, ez egyrészt abban jut kifejezésre, hogy nyelvük regionálisnak számít a magyarországi magyarhoz viszonyítva, másrészt pedig a vajdasági magyar regionális köznyelv is különbözik a magyarországi régiók köznyelvétől. Magyarországon a regionális köznyelvek elsősorban azért térnek el egymástól, mert más és más nyelvjáráson alapulnak, Vajdaságban viszont a nyelvjárási háttér mérsékelten jut kifejezésre. A vajdasági magyar regionális köznyelv esetében más tényezők is hatnak, egyrészt a környezeti nyelv közvetlenül vagy közvetve befolyásolja a nyelvhasználatot, másrészt az itteni köznyelvnek olyan sajátosságai is vannak, amelyek a többközpontúsággal vannak összefüggésben, tehát a magyar nyelv regionális jellegéből következnek, és sem nyelvjárási, sem kontaktusjelenségnek nem tekinthetők.

A vajdasági magyarok beszédében bizonyos nyelvjárásiasságok is előfordulnak, de ezek ritkán kerülnek be a regionális köznyelvbe. Például: nyől (nő), igenyes (egyenes), betony (beton), teknyő (teknő), szappany (szappan); píz (pénz), kintelen (kénytelen), legín (legény), szegíny (szegény), kemíny (kemény); arrú (arról), attú (attól), abbú (abból), errú (erről), ettú (ettől), ebbú (eb-

ből); sáppadt (sápadt), koppaszt (kopaszt), hálló (háló), tellik (telik); aszonta (azt mondta), asszem (azt hiszem), kinyitta (kinyitotta), bekötte (bekötötte) stb.

A vajdasági magyarok zöme beszéli és elfogadja a helyi nyelvjárást, különösen a bánátiak, a középkorúak és az általános iskolai végzettségűek. A tömbben és a szórványban élők közt nincsen jelentősebb eltérés a nyelvjáráshoz fűződő magatartás tekintetében (KOVÁCS RÁ CZ 2010). Másrészt a köznyelvet is kedvelik, legalábbis a zentai diákok, és az a véleményük róla, hogy nem nagyon tér el a nyelvjárástól. Érdekes, hogy a zentai gimnáziumba járó adatközlők jóval nagyobb arányban nyilatkoztak pozitív értelemben a köznyelvről, mint a nyelvjárásról (OKAMOTO 2002). Szerintem ezek az adatok nem annyira a zentai és más bácskai illetőségű diákok véleményét tükrözik, mint inkább a bánátiakét. Ők ugyanis a bácskaiak közt tartózkodva szégyellik sajátos nyelvjárási beszédüket, részint azért is, mert a bácskaiak gúnyolják őket miatta. Otthon tehát büszkék nyelvjárásukra, más környezetben viszont visszafogottabbak vele szemben.

Kontaktusjelenségek a vajdasági magyar nyelvhasználatban

A vajdasági magyar nyelvhasználatban különféle lexikális átvételek fordulnak elő: közvetlen kölcsönszavak, idegen eredetű elemet is tartalmazó közvetett kölcsönszavak, idegen eredetű elemet is tartalmazó önálló alkotások, több szót magukban foglaló tükörkifejezések és más állandó szókapcsolatok. A közvetlen kölcsönszó általában olyan szóképzési egység, amelynek hangteste közvetlenül az átadó nyelvből származik. A közvetett kölcsönszavak esetében az átadó nyelvi elemet részben a befogadó nyelv valamely eleme helyettesíti. Lehetségesek ezenkívül olyan önálló alkotások is, amelyekbe bizonyos idegen elem is beépül, de nem vezethetők vissza idegen nyelvi mintára. A tükörkifejezések és más állandó szókapcsolatok szintagma átvételéről vagy utánzásáról tanúskodnak, esetükben nemcsak idegen lexémák, hanem viszonyító elemek is közvetlenül vagy közvetve megjelennek a befogadó nyelvben (LANSTYÁK 2006).

A közvetlen kölcsönszók körébe elsősorban az olyan lexéma tartozik, amelyben nem történt morféma-helyettesítés, vagy ha sor is került rá, ez feltétlenül szükséges volt a befogadó nyelv alaktani rendszerébe való beépüléshez. Például: bazén (medence), dopisznica (levelezőlap), ekrán (képernyő), gnyáviz (molesztál), majica (póló), penál (tizenegyes), prikolica (pótkocsi), szindikát (szakszervezet), szmena (váltás), trénerka (melegítő) stb. Az alaki tükrözés is közvetlen kölcsönszót eredményez, amikor a szóképzési elem hangalakja az átadó nyelvben levő megfelelő szó hangalakjának hatására

módosult. Pl. motiv (motívum), honorár ('tiszteletdíj, honorárium') stb. Bizonyos esetekben az alaki tükrözés a szó stílusértékének módosulásával is együtt jár. Például a delegát ('küldött') bizalmas, a delegátus pedig hivatalos, az invalid ('rokkant') bizalmas, az invalidus régies minősítésű.

A közvetett kölcsönszavak az átadó nyelv szavainak hatására jöttek létre az átvevő nyelvben, és nagyjából követik a modellként szolgáló szavak alaki szerkezetét, illetve jelentéstani szempontból hasonlóan motiváltak, mint átadó nyelvi modelljük. Például papírkesza (papírzacskó). Az efféle megoldás inkább a tükörfelfejezésekre jellemző: szanitáris góc (vizesgóc), limenkás sör (dobozos sör), kalupos kenyér (tepsis kenyér) stb. A jelentésbeli kölcsönzés olyan szóra (vagy szókapcsolatra) vonatkozik, amely átadó nyelvi megfelelőjének hatására kapott egy vagy több denotatív jelentést. Például kanális ('tévécatorna', egyébként pedig vízelvezető csatornára utal), abszolvens (olyan egyetemista, aki lehallgatta az előadásokat, már nem jár órákra; hagyományosan viszont 'valamely tanfolyamot, felsőfokú tanulmányokat sikerrel végző és vizsgát tett hallgató').

A tükörfelfejezések leginkább szerkezeti tükrözésről tanúskodnak, amikor is az átadó nyelvi frazeológiai egység, állandó szókapcsolat átváltásakor a beszélő megreked a nyelvtani szerkezet visszaadásánál, és nem keresi meg az azonos jegyekkel ellátott befogadó nyelvi formát. Például az ír valamin valamit kifejezés a szerb *piše nešto na nečemu* személytelen igei forma tükrözéséből ered, egyébként pedig az *áll rajta* lenne a szokásos fordulat. További idegenszerűségek: kihozta a gyűlésen (izneo je na sastanku) = szóvá tette; kiválasztották elnöknek (izabrali su ga za predsednika) = megválasztották elnöknek; kimegy a vizsgára (izaći na ispit) = vizsgázni megy (KATONA 2002).

A vajdasági magyar nyelvhasználat regionalizmusai

A vajdasági magyar köznyelv nemcsak nyelvjárási és kontaktuselemekben tér el a magyarországitól, hanem egyéb, ún. autochton regionalizmusok tekintetében is. Ezek a vajdasági magyar nyelv különfejlődése során jöttek létre, lehetnek sajátos szóalakok, vonatkozhatnak meglevő szavaknak más jelentésben való használatára stb. Nálunk 'oklevelet szerez' jelentésben a **diplomál** igealak használatos, nem pedig a diplomáz (ahogyan Magyarországon mondják), a későn érő, finom vörös borszőlőnek nálunk **kadárka** a neve, nem pedig kadarka. A **jeles** osztályzat az itteni iskolákban négyest jelent, Magyarországon viszont ötöst, a **község** Vajdaságban a járashoz hasonló közigazgatási egység, falusias jellegű településre nemigen mondják. Nálunk a hivatalos szóhasználatban is a **pénzel** járja, nem a finanszíroz (mi

nem érzünk rosszallást az előbbiben). Külön érdeme a vajdasági magyar nyelvnek, hogy az **irányítószám** főnevet adta a magyar köznyelvnek. Annak idején ugyanis a jugoszláv posta előbb vezette be a küldemények csoportosításának korszerűbb módját, amelyben a helységnevet egy ötjegyű szám képviseli. Néhány évvel később Magyarországon is bevezették a kódolást, azzal, hogy négyjegyű szám használatát is elegendőnek tartották, mindenesetre a Magyar Posta átvette tőlünk az irányítószám megnevezést.

Régi magyar szavak felújítására is sor kerül a vajdasági nyelvben. Újvidéket gyakran nevezi a sajtó és általában a tömegtájékoztatás székvárosnak. Vajdaság Autonóm Tartomány székhelyéről van szó, a **székváros** szó megalkotásához minden bizonnyal az adta az ötletet, hogy Budapestet 1945-ig székesfővárosnak mondták. A kilencvenes években felújítottuk a **tanácsnok** főnevet, a szerb odbornik megfelelőjeként, községi képviselőre utalva vele. Időközben Magyarországon is bevezették a tanácsnok intézményét, azzal, hogy ott a községi képviselőknek csupán egy része kapja meg a tanácsnok címet, az, akit azzal bíznak meg, hogy figyelemmel kísérjen valamely tevékenységi területet.

Régi idegen szavak felújítása részint azért következik be a vajdasági magyar nyelvhasználatban, mert a szerb nyelv ma is él az idegen szó megfelelő alakjával: *diszkutál* (megvitat, megbeszél) ~ *diskutovati*, *komittens* (ügyfél) ~ *komitent*, *stipendium* (ösztöndíj) ~ *stipendija* stb. Olykor az idegen szó ma is használatos ugyan Magyarországon, de nem ebben a jelentésben: *instancia* (hatóság) ~ *instanca*, *orgánium* (hatósági szerv) ~ *organ*, *szuszpenzió* (felfüggesztés) ~ *suspendovanje*. Az instanciát inkább kérvényre vonatkoztatják az anyaországban, az *orgánium* lehet emberi szerv, sajtótermék, a *szuszpenzió* durva diszperz rendszer (a kémiaiában), elhúzó hatású injekció (az orvosi szóhasználatban), *késleltetés* (a zeneművészetben).

A közmagyar nyelv és változatai

A magyar nyelv többközpontúságát az is igazolja, hogy bizonyos szavakat és szóalakokat csak Magyarországon használnak, tehát a közmagyarhoz (vagyis az egyetemes nyelvváltozathoz) képest a magyarországi nyelv is regionális. Ilyen jellegzetesen magyarországi szavak többek között a következők: *bisztró* (gyorsbüfé vagy falatozó), *gyes* (gyermekgondozási segély), *háztáji* (a szövetkezettől egyéni használatra kapott föld), *közért* (élelmiszerüzlet), *közület* (közérdekű tevékenységet végző intézmény, szerv, hatóság, testület), *okmányiroda* (ahol kérvényt lehet átadni a hatóságnak), *ulti* (magyar kártyával játszott kártyajáték, amelyben a bemenő a talont felveheti és kicserélheti) stb.

A vajdasági és a magyarországi nyelvhasználat abban is eltér egymástól, hogy olykor ugyanazt a dolgot más-más idegen szóval nevezi meg. Így azt a két kis kerékre szerelt deszkalapból és az első kereket irányító kormányrúdból álló játékszert, melyre a gyermek rááll, és egyik lábával a földön előre taszítja magát, nálunk **trotinétnek** mondják, Magyarországon pedig **rollernek**. A homlokra fésült, egyenletesre nyírt hajnak **siska** a neve (a szerb *šiška* mintájára). Magyarországon ezt a fogalmat a francia eredetű *frufu* szó jelöli. A vendéglőnek azt a részét, ahol polc vagy pult mellett az italt mérik, ill. harapnivalót, hideg ételt árúsítanak, hagyományosan **söntésnek** nevezik. Nálunk általában **sank** a neve (amely szerb közvetítéssel a németből került a vajdasági szóhasználatba).

Zárószó

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a vajdasági magyaroknak van regionális köznyelvük, de ez nemcsak nyelvjárásokon alapuló nyelvváltozat, mint a magyarországi regionális köznyelvek, hanem kontaktusjelenségekben és autochton regionalizmusokban eltérő nyelvváltozat. A vajdasági magyar ezenkívül regionális nyelvnek is tekinthető, tehát egyik fő nyelvváltozata a magyarnak, de politikai akarat híján nem lett belőle önálló nyelv. Mindenesetre megvan az indokoltsága annak, hogy kutassuk a vajdasági magyar nyelvhasználatot, mind regionális köznyelvként, mind regionális nyelvként.

Irodalom

- BALOGH Lajos (1990): A városi nyelvjárások. = II. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. Szabó Géza VEAB, Veszprém, 197–200.
- DEME László (1973): A regionális köznyelvi kutatások kérdéséhez. *Magyar Nyelv*, 260–266.
- FODOR István (2004): *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*, Budapest, Tinta Könyvkiadó
- HAJBA Renáta (2005): *Regionális köznyelviség Szombathelyen.* = Vörös Ferenc szerk.: *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*, 89–95.
- HORVÁTHNÉ BERNÁTH Rózsa (1979): *Regionális köznyelvi kutatások Győrben.* = *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből.* 105–124.
- IMRE Samu (1973): *A regionális köznyelvi kutatásokról.* *Magyar Nyelv.* 257–260.
- IMRE Samu szerk. (1979): *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből.* (Nyelvtudományi Értekezések 100.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- KATONA Edit (2002): *Mindennapi idegenszerűségeink.* = Szarvas Gábor *Nyelvművelő Napok*, Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Ada, 95–106.
- KISS Jenő (1995): *A regionális köznyelviség mint kutatási probléma.* *Magyar Nyelv*, 1–9.

- KOVÁCS RÁ CZ Eleonóra (2010): A nyelvjárással szemben kialakult nyelvi attitűd a vajdasági magyarság körében, *Hungarológiai Közlemények*, 3. 170–179.
- LANSTYÁK István (1998): Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról különös tekintettel a magyar nyelv kárpát-medencei sorsára. = *Uó: Nyelvünkben – otthon.* Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 157–171.
- LANSTYÁK István (2006): A kölcsönszavak rendszerezéséről. = *Lanstyák István: Nyelvből nyelvbe.* Kalligram, Pozsony, 105–146.
- MOLNÁR CSIKÓS László (1975): Felfogások a nyelv rétegződésének rendszeréről. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 22. 55–68.
- MOLNÁR CSIKÓS László (2002): Regionalitás és köznyelviség napjainkban. = *IV. Dialektológiai Szimpozium, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely*, 189–192.
- MOLNÁR CSIKÓS László (2006 a): A szleng és a köznyelv. *Hungarológiai Közlemények*, 2. 20–35.
- MOLNÁR CSIKÓS László (2006 b): A szaknyelvek és a köznyelv különös tekintettel a vajdasági magyar szaknyelv helyzetére. = *Magyar szaknyelv a Délvidéken.* Vajdasági Magyar Tudományos Társaság–Atlantis, Újvidék, 75–85.
- MOLNÁR CSIKÓS László (2007): A regionális szaknyelvek lehetőségei, *Hungarológiai Közlemények*, 4. 111–120.
- MOLNÁR Zoltán Miklós (2003): Regionális nyelvi vizsgálat Szombathelyen. = *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Szerk. Hajdú Mihály, Keszler Borbála. *ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság*, Budapest. 496–500.
- OKAMOTO Mari (2002): Magyar anyanyelvű gimnazisták viszonya nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez, *Magyar Nyelv*, 3. 342–354.
- SIPŐ CZ Balázs ford. (2004): Európai regionális statisztika felhasználói kézikönyv, 2003. évi kiadás, *Központi Statisztikai Hivatal*, Budapest
- SZATHMÁRI István (1974): Gondolatok a regionális köznyelvek kutatásáról. *Magyar Nyelv*, 307–315.
- VARGA Györgyi, G. (1979): A regionális köznyelvek kutatásáról. = *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből.* 7–31.
- VARGA Györgyi, G. (1988): A nyelvjárásiasság foka Hatvan regionális köznyelvében. = *A Magyar nyelv rétegződése.* Szerk. Kiss Jenő–Szűts László. *Akadémiai Kiadó*, Budapest, 976–980.
- VÖRÖS Ferenc szerk. (2005): Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat. *Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum*, Budapest–Nyitra–Somorja
- WACHA Imre (2006): Adalékok a kiejtési kézikönyv történetéhez. = *Zimányi Árpád szerk. A II. egri kiejtési konferencia előadásai.* *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei*, Eger, 28–39.
- ZILÁHI Lajos (1978): A regionális köznyelv fogalma a nyelvtudományi szakirodalomban. *Magyar Nyelv*, 333–338.

OUR USE OF HUNGARIAN LANGUAGE AND STANDARD HUNGARIAN

During the seventies there were wide scale researches into regional standard language in Hungary, which were aimed at finding out the forms and also the extent to which dialectal features were present in the spoken language of the urban population. These researches were halted in the eighties for the reason that the unity of standard Hungarian was thought to be endangered. In the author's view the researches should have been continued in the cross-border regions, since there not only dialect differences can be observed but also contact-phenomena and other regional characteristics. He supports his opinion by presenting words, word forms and expressions taken from the Hungarian language used in Vojvodina. He also calls attention to the fact that the language in question is not merely regional standard but also regional language. The evidence to this is the fact that language usage in Hungary also contains elements which cannot be found in other regions where Hungarian is spoken.

Keywords: regional standard language, dialecticism, contact-phenomena, regionalism, multi-centralism.

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

TÖBBLETEK ÉS HIÁNYOK
A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVBEN
A vajdasági magyar nyelvhasználat néhány sajátossága*

Over and Under Usage
in the Hungarian Language of Vojvodina
Some local characteristics of Hungarian spoken in Vojvodina

A dolgozat a vajdasági magyar nyelv aktuális sajátosságait kísérli meg áttekinteni. Összehasonlítási alapja a magyar nyelvi sztenderd, amelytől a vajdasági magyar nyelv, akárcsak a határon túli kontaktusváltozatok általában, számos vonásában különbözik. Többleteket és hiányokat, valamint a sztenderddel egybevágó, azonos nyelvi jellemzőket vázolunk a tanulmányban, a mindennapi nyelvhasználat tipikus vonásait, amelyeket a legmegfelelőbb módon megfigyeléssel, a spontán beszédprodukciók rögzítésével lehet megragadni.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, vajdasági magyar nyelvhasználat, nyelvi tervezés, sztenderd, nyelvi hiány, nyelvművelés.

Bevezetés

A vizsgálódás módszeréhez tartozik, hogy ezúttal a szubjektív megközelítés lehetőségeivel kísérelünk meg vázlatos képet adni a vajdasági magyar nyelv néhány sajátosságáról – felvállalva ezzel annak a veszélyét, lehetőségét is, amit Kontra Miklós megközelítően így fogalmazott meg: az ad hoc tallózás tudománytalan.

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

A benyomásokra alapozott nyelvi értékelés, a tapasztalatokra épített véleményalkotás, a szimptomatikus megjegyzések természetszerűen nem egyeztethetők össze a szociolingvisztika empirikus, kvantitatív mérésekre alapozó módszerével; megítélésünk szerint azonban a „nyelvben élő”, a nyelvet folyamatosan (akár kritikus szemmel) figyelő nyelvhasználó a „szubjektív dialektológia” (KISS 2001; 65) működésének analógiájára kialakíthat számos saját véleményt, a passzív megfigyelésre alapozó megállapítást.

A másik fontos megjegyzés így elöljáróban: a címben említett többlet és hiány említésének létjogosultsága. A többlet és hiány eleve valamihez hasonlítva létezhet – ez a zsinórmérce a standard, köznyelv. Az elmúlt évtizedekben számos szaknyelvi megfogalmazást, elnevezést használtak az egységes, normatív és eszményi nyelvváltozatra: pl. nemzeti nyelv, köznyelv, irodalmi nyelv. Benkő Loránd a nyelvi sztenderd kifejezést tartotta alkalmasnak (BENKŐ 1988; 243).

Péntek János az egységes magyar standard helyébe a közös nyelvi norma kifejezést ajánlja, a kontaktusváltozat, illetve a magyar nyelv állami változatai helyébe a kisebbségi anyanyelvváltozat terminust. Ez utóbbi valóban pontosan utal a vajdasági magyar nyelv státusára, s mindenképpen a változatjellegére.

A többlet és a hiány látszólag csak a mennyiséget jelzi, de mint ahogyan Péntek János (akitől a többletek és hiányok emblematikus fogalmát kölcsönöztem) megjegyzi: „A vizsgálatban és a leírásban is fontos annak tudomásul vétele, hogy a hiányok és a többletek csak együtt értelmezhetők. És ha az adott nyelvváltozat bárminemű értékelésére kerül sor (amit a magam részéről nem tartok a tudománytól idegen mozzanatnak), mindkettőre tekintettel kell lennie” (PÉNTEK 2003; 278).

Áttekintésünkben nem törekszünk sem nyelvrétegek szerinti tagolásra, sem más feszes sorrend kialakítására; a vajdasági magyar nyelvet is egy olyan nyelvváltozatnak tekintjük, amelyben elkülönítő és egybekapcsoló nyelvi tendenciák jelennek meg, ezáltal ez az anyanyelvváltozat is a többi változat kontinuumaként tekinthető, kifejezve ezzel a nyelvhasználat valódi sokszínűségét.

Többletek

Egyértelműen gazdagságnak – s a sztenderdhez viszonyítva többletnek is – tarthatjuk a regionális ejtésbeli sajátosságok továbbélését. S itt nem csak a zárt *ě* ejtését emelem ki, hanem a különböző tájegységek megőrződött hangzásbeli, kifejező – identitás erősítő jelképszerűségét. Szándékosan nem

nevezem nyelvjárási hangzásnak, mert itt az egyes ejtésbeli elemnek a táji kötődésen túl többletértéke van.

Enyhe i-zés, ö-zés hallható, a diftongálás csak nyomaiban maradt fenn, persze mindez a beszélő attitűdjétől is nagyban függ, s túlnyomórészt a beszélt nyelvre érvényes. Szórványos táji/regionális eredetű ejtési és morfológiai vonások kimutathatók a nyelvvél hivatásszerűen foglalkozók, az értelmiségiek nyelvhasználatában is: *hároman, ovodások, buza, nől az érdeklődés, tárgyallás, elősmer* stb.

A zárt *ě* kérdése, megítélése érdekes és egyben ellentmondásos is. Stigmatizációja nem egyértelmű, értékelése a rejtett presztízs és az elutasítás között mozog. Az 1980-as években a tanszékünkön végzett regionális köznyelvi kutatások óta keveset foglalkozunk vele. Ma is éppen olyan fontos jegye a vajdasági ejtésnek (főleg a közép-bácskai regionális változatban), használata is meglehetősen következetes. Élő, funkcionális hang, tehát nem afféle reliktumelem. Ebben a régióban az *e-ző* (pl. a Feketics környéki) ejtés számít kirívónak, noha a zárt *ě* elhagyása mindig is tudatos tendenciának számított; egyrészt azért, mert az *ě* köznyelvi státusa a mai napig sincs tisztázva, amiből az következik, hogy a beszélők alacsonyabb nyelvrétegbeli tehernek érezhetik, főleg azok, akik az anyaországgal szorosabb kapcsolatban állnak, de egyéb körülmények is közrejátszanak (színház, média s mások). Itt jegyezzük meg, hogy az idegen nevek, talán szerb hatásra, még a legtökéletesebben nyílt *e-ző* beszélőnél is egy zártabb fonémát, az *e* és az *ě* között ejtett hangot indukálnak.

Ha nem is egyértelműen többletnek, de előremutató, biztató jelnek vélhetjük azt a pozitív attitűdöt, amit a vajdasági nyelvhasználók a saját nyelvváltozatukkal szemben tanúsítottak. Itt tehát fennmaradt, működik a nyelv csoportkohéziót erősítő szerepe is. A *Hol beszélnek legszebben?* kérdésre adott önbevallásos értékelések már az 1990-es években ilyenek voltak (vö. GÖNCZ 1999; 84 és GEREBEN 1999; 54). Remélhetőleg ez a viszonyulás azóta sem változott. 2002-ben Papp Györggyel Vajdaság-szerte számos kutatóponton végeztünk kérdőíves felmérést a középiskolások attitűdjéről; az itt nyert adatok azt mutatták, hogy az elítélő és közömbös viszonyulás mellett legjelentősebb az elfogadó-jóváhagyó típus, mint ahogyan az egyik diák fogalmazott: „Minden tájnak megvan a maga nyelvjárása, és ettől igazán színes a magyar nyelv” (RAJSLI 2004; 150). A terepen gyűjtött, újabb szórványos és szubjektív metanyelvi adatok (pl. a mesterhallgatók szociolingvisztikai terepi gyűjtései) is ezt a véleményt támasztják alá.

Többletként jelenhet meg nálunk a két-, illetve többnyelvűség készsége, az ebből származó tágabb világlátás, a nyitottabb kapcsolatrendszerek lehetőségére: mindezek ma már nem vitatott tények. Természetesen mindezek

csak akkor érvényesek, ha a két-, illetve többnyelvűség létezésében nem lép fel a lingvicizmus, a megfélemlített anyanyelvhasználat, illetve a nyelvi elfojtás semmiféle eszköze.

A többletekhez sorolnánk a tiszteletadási formák gazdagságát – a tan-szék hallgatóinak számos területről gyűjtött adatai mutatják, hogy a falu, a kisebb közösségek ellenállnak az udvariassági formák területén tapasztalt elszürkülésnek, uniformizálódásnak. Igaz, hogy a *tetszikezés* továbbra sem része (esetleg nagyon elenyésző mértékben) a vajdasági nyelvi formáknak (RAFFAI 1996; 187), ám hangulat- és formagazdagsága, a köszönéspótló elemek régről megőrződött sokszínűsége többletet jelent.

Egyezések

Az egyezések szintjén, de némi gyakorisági eltolódással kell megemlíteni a túlhelyesbítés (hiperkorrekciónak) előfordulásait. A hiperkorrekciónak a stigmatizáció következménye, állapította meg Pléh Csaba (PLÉH 1990; 56), s rámutatott: a nyelv természetes leegyszerűsítési folyamatából vezethető le, amikor valamilyen bizonytalanság van a nyelvi rendszerben. A jelenség nálunk is a nyelv minden szintjén kimutatható, itt most csak néhány jellemzőt említünk.

A mondatszerkesztésben erősödik a felszólító mód helyett használt kijelentő mód. A *suksük/szüksük/csuksük*-forma olyannyira stigmatizálódott, hogy e „súlyos” hibát elkerülendő manapság a vajdasági magyar nyelvhasználatban nemcsak a következményes mellékmondatokban jelenik meg a kötelező felszólító mód helyett a kijelentő mód, hanem egyszerű felszólításban is: *Tessék, fogyasztják!* A beszélt nyelvben, rádióinterjúban, elvéve híradós bejátszásban is hallható: *Az volt a feladatuk, hogy takarítják a pályát* (VajdTV). (Balázs Géza az *ellensuksük* nevet adta a jelenségnek. L. BALÁZS 2002; 184.)

A *suksüközés* területén nincsenek kvantitatív méréseink; mindenki tapasztalhatja, hogy nem köthető konkrét iskolázottsági, műveltségi réteghez, nem értelmezhető csupán szubkulturális jelenségként. E kérdés régóta foglalkoztatja a nyelvészeket, nyelv művelőket, mindenképpen érdemes elidőzni a jelenség rejtett presztízs jellegén. Tudvalevő, hogy a nem sztenderd nyelv alacsonyabb presztízsű: egyes csoportokban, az alacsonyabb iskolázottsági szinteken azonban pont a sztenderd nyelvet tekintik nem kívánatosnak; e rétegek nyelvváltoztatának erőteljes csoportegységessítő hatása van, a közösségi identitás erősödését, szolidaritást ébreszt a csoport tagjaiban (vö. SÁNDOR 2001).

A formális nyelvi megnyilatkozásokban ritka a *suksüközés*, a média nyelvben is csak az improvizációs, a kommentált megnyilatkozásokban fordul

elő: pl. a hírhez hozzáfűzött felszólításban: *Legjobb, ha így gyökerestől kiirtsuk a parlagfüvet!* (Pannon Tv) A példa érdekessége, hogy egy túlhelyesbített formát is tartalmaz: a *gyökerestől* szót, ebben az esetben ugyanis a nyelvtani előírások és a nyelvművelő tanácsok ellenére tájnyelvinek érzik a beszélők a *-stul*, *-stül* változatot (feltehetően az *ebbül*, *abbul* analógiájára), s így a választékosságra törekvő köznyelvben is – a stigmatizálódás elkerülése érdekében – a *-stól*, *-stól* forma vált elfogadottá.

Erőteljesen stigmatizált az *-e* kérdőszó használata is az eldöntendő kérdő mondatokban. Ám a mi nyelvváltozatunkban, akárcsak a suksüközés esetében, igen jelentős a nyelvjárási hatás; spontán beszédben gyakran előfordul e jelenség, stúdióhelyzetben szórványosan. Pl. *Nem-e visszük túlzásba az omnibusztörvényt?* – hangzott el a kérdés egy tévéinterjúban, a Vajdasági Televízió magazinműsorában.

Nehéz megmondani, hogy az *ez mellett*, *az miatt* típusú, a „köznyelvi beszédben és írásban bántóan hibás alakok!” (GRÉTSY–KEMÉNY 1996; 48) az anyaországi sztenderdben milyen mértékben vannak jelen. Király Attila már 1996-ban vizsgálta ezt a jelenséget a szabadkai és a szegedi egyetemisták körében, s megállapította, hogy ezek a nyelvi változók markerek; jelenlétük, használatuk tudatos, viszont egyikhez sem társul társadalmi megítélés, azaz nem jelölnek társadalmi, értelmi, iskolázottsági hovatartozást (KIRÁLY 1998; 196). Ebben a megállapításban a tudatosság jelenlétét igencsak megkérdőjelezhetőnek tartjuk, megfigyeléseink szerint az *ez mellett*, *az miatt* teljesen ösztönös, spontán jelenséggként él a vajdasági magyarok nyelvében, szinte minden réteg és csoport nyelvhasználatában; pl.: *Ez mellett a patriarchális hozzáállást is figyelembe kell venni* (értelmiségi beszélő egy rádióműsorban); *Szükség van ezmellett a szülőt behívni* (pedagógus szövegében rádióműsorban).

A *nákolás* státusát, előfordulását is markerszerűnek ítélte meg Király Attila. Ez a jelenség a magyarországi magyar nyelvváltozatokban inkább sztereotípiaként viselkedik, tehát tudatosan odafigyelnek erre a jelenségre, javítják, jelenléte osztályrétegződést mutat. Az utóbbi egy évtizedben a vajdasági regionális nyelvváltozatokban mintha elmozdulás történt volna a jelentősebb stigmatizálás felé, s az igényesebb beszélők kerülnek, sőt javítják.

Határozottan érezhető régióinkban a hasonló határozónak a sztenderdtől eltérő, *-tól*, *-től* ragos realizálódása: a formális és az informális nyelvváltozatokban egyaránt, a beszélők valamennyi csoportjában. (Ami még megjegyzendő, hogy mind gyakrabban bekerül az írott változatokba is; pl. a sajtónyelvbe.) A jelenség terjedését feltehetően erősíti a szerb analóg szerkesztés is, de a *-tól*, *-től* változók nyelvjárási beágyazottsága más magyar nyelvváltozatokban is érezteti hatását, csak jóval kisebb mértékben. Felmérések hiányában természetesen ezt is csupán hipotetikus érvennyel állíthatjuk.

A szlengesedés, az ún. bizalmas nyelvhasználat terjedése nálunk is erőteljes: a lexikában nagy mennyiségű és eltérő eredetű szóelem jelenik meg (pl. *pasi, szingli, bepaliz, linkel, lúzer* stb.); emellett a stílusrétegek egymásba építésekor is: pl. *holnap a magyar csapat egy dobogós helyet próbál megcsipni* (VajdTv); *Azért vagy együtt egy bűnözővel a kihallgatáson, hogy köpjön?* (Magyar Tv1) E jelenség hatása, következménye nemcsak abból áll, hogy szókészletünkbe szlengelemek kerülnek, talán az újdonság erejével is hatnak, hanem a szó, a szerkezet emocionális értékének a változása a kisebb-nagyobb (beszélő)közösség értékelő magatartásának a megváltozásával is együtt járhat.

Rokon jelenség napjainkban s a vajdasági magyar nyelvben is jelen van a nyelvi sznobizmus, amelynek nagyon sokféle formája van: a *nem semmi, nem jött össze* kifejezések divatja múltóban van, de az ez a történet erről szól még igencsak gyakori, az *ennyi, ilyen egyszerű* típusú szövegzárás szintén, az idegennyelv-tudásból eredő hivalkodás formái: a *teammunka, a brendépítés, a tender, a stylist* stb. A nyelvhasználati tekintélyminták tömege árad a médiából, a szórakoztatóiparból, a reklámokból (vö. RAJSLI 2005).

Hiányok

Egyértelmű hiányként jelenik meg a magyar nyelvhasználat színtereinek korlátozottsága: a munkahely és a hivatal az a két fontos színtér, ahonnan a magyar nyelv mindinkább kiszorul. A felcserélő kétnyelvűségben pedig egyre érzékelhetőbbé válnak a nyelvi állomány hiányai. A 2000 körül történt széles körű összegzésből kiderült, hogy a határon túli magyar régiókban egyértelműen, jóllehet nem azonos mértékben jelentkeznek a hiány tünetei. Péntek János megjegyzi, hogy a hiány csak interlingvisztikai viszonylatban „a nyelv” hiánya, egyébként a beszélőé, „aki hezitál, aki zavarban van, aki keresi, és nem találja a szavakat (kétnyelvű közösségekben ezek gyakori jelenségek), a közösségé, amely időlegesen pótolja a hiányokat” (PÉNTEK 2003; 280).

Melyek ezek a tünetek? – Jellemző a nyelvi bizonytalanság, a lelassuló beszédtempó, a kapkodó intonáció, amit egy kedvezőtlen attitűdváltás kísér, amikor is a beszélő tehernek kezdi érezni az anyanyelvét, bizonyos fokú esélytelenséget kapcsol hozzá, amihez a legrosszabb esetben szégyenérzet társul.

Az elbizonytalanodás okozza az olyan szótévesztéseket, mint amilyen a belgrádi Salvador Dalí-kiállítás beharangozásában hangzott el: *Egy általa tapintatlan területhez nyúlt a művész...* Hasonlóak a vonzattévesztések is: pl. *nem voltak oda az ötlettől* (VajdTv). Jelentős hiány tapasztalható a pedagógusok szaknyelvi készségében, az anyanyelvkompetencia-hiány miatt sokszor nehézségekbe ütközik a szaktárgyak magyar nyelvű oktatása.

A hivatali nyelv, a közigazgatás nyelvében növekvő hiányt is említeni kell. Éppen itt jelentkezik a legtöbb „beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszó” (ahogyan Papp György nevezte a közlési interferenciának ezt a csoportját – PAPP 1995; 219). A hivatali nyelv, az iskolai élet, a sport, a munkahelyi és részben a mindennapi élet területén a 90-es években Papp György mintegy 100–150 egységnyi ilyen különösen gyakori elemet különített el. Ez a szócsoport időről időre változik, újul, de vannak közöttük makacsabbak is, hiszen a *menettérti jegy* kifejezést a *povratna karta* (gyakran csak így: *povratna*) helyében a kitarató (mintegy 30 évnyi) próbálkozás után sem tudják egyes jegypénztárban elsajátítani.

Ez az a terület, az a nyelvhasználati „rés”, amely a magyar nyelv sokat emlegetett szétfejlődési tendenciáinak legjobban megfelel, ahol valóban kialakulhatnak olyan lexikai elemek, amelyek akár a kommunikációt is nehezíthetik. Anélkül, hogy az egyes kontaktusváltozatok divergenciájának veszélyéről, annak valós alapjáról pró és kontra érveket sorakoztatnánk fel, megállapíthatjuk, hogy ezekkel a jelenségekkel mindenképpen számolni kell, s a körülmények ellenére is arra szükséges törekedni, hogy az így kialakult eltérés minél kisebb legyen (vö. KATONA 2003; 14).

A szórend idegensége nagymértékben magyarázható a fordításszövegek, illetve a tudat alatt működő idegen minta hatásával. Nap mint nap számos ilyen mondat hangzik el: *az idén számítunk több versenyzőre; ők ott birnak kapni, hát amit illeti, mi elégedettek vagyunk* (VajdTv).

Szólni kellene itt még több, ma már klasszikusnak számító nyelvművelő „közhely”-ről, mint amilyen pl. az *egyezik valakivel/valamivel* vonzat, ma is éppúgy hallhatók a vajdasági magyar nyelvben, mint amikor Kossa János és mások is a „mi” nyelvünkről szóló tanulmányaikban foglalkoztak vele (vö. KOSSA 1978; 296). Számunkra itt ismét az a fontos információ, hogy hol hangzik el az illető mondat: *nem egyezik ezzel a KFOR* (Újvidéki Rádió, kommentár). A névelő lemaradása mindinkább tapasztalható: mondat elején: *Említett polgármesterek...* (VajdTv); mondatban: *Mikor kezdődik mai nap folyamán ez a rendezvény?* (Újvidéki Rádió, riport), tehát éppúgy nagyon gyakori, mint 30–40 évvel ezelőtt.

Az viszont érdekes, hogy a *végett/miatt* névelők differenciált használata nemcsak összemosódni látszik, de a *végett* egyértelműen mindkét határozói szerepben túlsúlyba került; pl. *A kedvezőtlen időjárás végett a rendezvényt zárt térben szervezték.* (VajdTv) Itt is az a nagyobb gond, hogy ez a mondat az esti hírműsorban volt hallható, nem pedig spontán nyelvi megnyilatkozásban.

Összegzés

Péntek Jánosra hivatkozunk összegzésünkben is, aki a következő megállapításra jutott az ezredforduló táján: „Az átfogó kárpát-medencei vizsgálatnak a legfőbb következtetése éppen az, hogy a külső régiók magyar nyelvi helyzetének nem a divergens változás a fő jellemzője, hanem a hiány, a deficit” (PÉNTEK 2003; 279). Ennélfogva tehát nem a különfejlődés veszélye az, amitől igazán tartanunk kell, hanem az egyént, a közösséget időlegesen vagy rosszabb esetben tartósan érintő hiány, a nyelvvesztés, a nyelvelhagyás.

Ezzel a röpke áttekintéssel nem mérlegkészítés volt a célunk, nem is egyféle számvetés, inkább a figyelemfelhívás halvány reménye: hogy mindnyájan, egyénenként is tehetünk valamit az igényesebb, a felelősségteljesebb anyanyelvhasználat érdekében, a kommunikáció színvonalának emeléséért (SZABÓMIHÁLY 2009; 138). Emellett hatni szeretnénk mindazokra, akik tehetnek valamit a határon túli magyarnyelv-oktatás korszerűsítéséért, próbálják meg minél sikeresebben felkészíteni a következő generáció beszélőit a különböző élethelyzetekben fellépő kommunikációs zavarok kezelésére, a különböző (egynyelvű vagy kétnyelvű) partnerekkel történő sikeres kommunikációra.

Irodalom

- BALÁZS Géza (2002): Magyar nyelvhelyességi lexikon. Corvina, Bp.
- GEREBEN Ferenc (1999): Identitás, kultúra, kisebbség. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp.
- GÖNCZ Lajos (1999): A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék
- KATONA Edit (2003): Nyelvművelés kisebbségben. Tanulmányok a délvidéki magyar nyelvhasználatról. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék
- KIRÁLY Attila (1996): Tudnák én ez mellett mást is mondani – változás a változók megítélésében. = Nyelvi változó – nyelvi változás. Szerk.: Sándor Klára. JGYF Kiadó, Szeged, 189–203.
- KOSSA János (1978): A mi nyelvünk. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- PAPP György (1995): Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. = Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Szerk. Kassai Ilona. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Bp. 217–225.
- PLÉH Csaba (1990): A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. = Élőnyelvi tanulmányok. Szerk.: Balogh Lajos és Kontra Miklós. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. 55–75.
- PÉNTEK János (2003): Többletek és hiányok. = Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. ELTE, Bp.

- RAFFAI Éva (1996): A megszólítás változatai Szabadkán és Szegeden. = Nyelvi változó – nyelvi változás. Szerk.: Sándor Klára. JGYF Kiadó, Szeged 179–189.
- RAJSLI Ilona (2004): Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. = Szerk.: P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit. Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré. Tinta Könyvkiadó, Bp. 146–153.
- RAJSLI Ilona (2005): Nyelvi sznobizmus. *Hungarológiai Közlemények*, 1. 101–108.
- SÁNDOR Klára (2001): A nyelvi arisztokratizmus alkonya = A 21. századi kommunikáció új perspektívái. Szerk.: Nyíri Kristóf. URL: <<http://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/szociolingvisztika/alkony.htm> (Letöltve: 2011. okt. 27.)
- SZABÓMIHÁLY Gizella (2009): Mit oktatunk/oktassunk nyelvhelyesség címszó alatt a határon túli iskolákban? = A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. MANYE–Balassi Intézet, 133–138.

OVER AND UNDER USAGE IN THE HUNGARIAN LANGUAGE OF VOJVODINA

Some local characteristics of Hungarian spoken in Vojvodina

The paper is an attempt to give a review of the current characteristics of Hungarian language in Vojvodina. The basis for comparison is standard Hungarian from which Hungarian language in Vojvodina, just as other cross-border contact varieties in general, differs in several aspects. In our paper we show examples of over and under usage, as well as linguistic features congruent with the standard use, that is, typical features of everyday language use, which can be most successfully captured by observation and the recording of spontaneous speech productions.

Keywords: sociolinguistics, Hungarian language usage in Vojvodina, language planning, standard, language shortfall, language cultivation.

LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
lancz@nscable.net

NYELVI MÍTOSZOK VAJDASÁGBAN*

Language Myths in Vojvodina

A nyelvi mítosz közhiedelem a nyelvről, olyan sztereotip, széleskörűen elterjedt téves vélekedés a nyelvről, melyben a beszélők hisznek. A dolgozat bemutatja, hogy a vajdasági magyarok miként látják a nyelv és a magyar nyelv egyes kérdéseit, azaz milyen mértékben élnek közösségünkben a nyelvi mítoszok, melyek az anyanyelvvvel, a nyelvváltozatokkal, a nyelv belső változatosságával, a nyelv működésével és változásával, a nyelvérintkezéssel és a két-nyelvűséggel, valamint a nyelvészek feladatával kapcsolatosak.

Kulcsszavak: nyelvi mítosz, anyanyelv, irodalmi nyelv, köznyelv, nyelvjárás, nyelvromlás, idegen szavak, nyelvkeveredés, kétnyelvűség, nyelvhelyességi hiba.

A nyelvközösség tagjainak vannak gondolatai és ismeretei a nyelvről általában és az anyanyelvről is. Ezek egy része a mai nyelvszemlélet szerint nyelvi mítosznak tekinthető, mert téves vélekedés, azaz olyan hiedelem, melyet a mai nyelvészet nem fogad el és megcáfol. „A nyelvvel kapcsolatos közkeletű téves vélekedésekre is áll az, hogy ezek mintegy részei az adott közösség kultúrájának, vagyis a laikus beszélők is ismerik őket, beszélnek róla, hisznek bennük (vö. Bauer–Trugdill 1998; XVI), természetesen – más típusú modern mítoszokhoz hasonlóan – mítoszként eltérő mértékben. A nyelvi mítoszok – akárcsak egyéb mítoszok – befolyásolják a hétköznapi beszélők viselkedését (mindenekelőtt, de nem kizárólagosan nyelvi viselkedésüket), ennél fogva nyelvi változások megindulásához vagy megerősítéséhez is hozzájárulhatnak” (LANSTYÁK 2007a; 156). Lanstyák tanulmányában

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

olvashatjuk azt is, hogy a nyelvi mítoszokat az emberek nem kérdőjelezik meg, és nem is elemzik őket. Éltetői a hétköznapi beszélők, „ezek sajátos csoportjaiként a tanítók és a (magyar és más szakos) tanárok, az írók és más közismert és köztiszteletben álló közéleti személyiségek, valamint a nyelvművelők. Rajtuk kívül a nyelvészek is terjeszthetnek mítoszokat...” (LANSTYÁK 2007a; 156). A szerző különösen veszélyesnek tartja, ha ezek hirdetik a téveszméket. A szerző részletesen feldolgozta a nyelvi mítoszokat, és csoportosítva őket bemutatta, miként látja a téves ismereteket a korszerű nyelvtudomány. Az egyik nagy tanulmányából kiderül, hogy különböző magyar régiók mítoszai felől is érdeklődött, arról azonban nem tesz említést, hogy vidékünk vélekedéseiről is lettek volna adatai. Ezért tartottam fontosnak megvizsgálni, élnek-e a vajdasági magyarok körében azok a mítoszok, melyekről az említett szerző értekezett.

Adatközlőm 40 első éves egyetemista (a Magyar Tanszék és a Művészeti Akadémia hallgatói), valamint 10 író volt. A minta csak részben és különböző szempontból tekinthető reprezentatívnak. Az egyetemisták Vajdaság különböző helységeiből valók, tehát a tartomány nagy részéről kaphattam adatokat a hiedelmek létezéséről vagy elvetéséről. Az írók is több városból/faluból származnak, esetükben azonban eltérés van az életkor szerint. Vannak közöttük fiatalok, a középgenerációhoz és az idős(ebb) korosztályba tartozók. A felmérés kérdőív segítségével történt. A kérdőívben megállapítások voltak, melyek magyar nyelvi és egyetemes nyelvi mítoszok a nyelvről általában és nyelvünkről – a köznyelvről, az irodalmi nyelvről, a nyelvjárásokról, a nyelvváltozatokról, a nyelv működéséről és változásáról, a nyelvek érintkezéséről és a kétnyelvűségről. Azaz olyan kérdésekről, melyekkel kapcsolatban a nyelvészeti ismeretekkel nem rendelkező vagy csak szerény ismeretekkel rendelkezőknek is vannak elképzelései. Az adatközlők feladata az volt, hogy eldöntsék, szerintük igazak vagy hamisak a megállapítások. Az egyetemeseket, mint Lanstyák írja, „a magyar anyanyelvű emberek természetesen elsősorban saját anyanyelvükre vonatkoztatják” (LANSTYÁK 2007b; 192). Előljáróban máris megjegyezhetjük, hogy a vajdasági magyarok körében is élnek mítoszok a nyelvről és nyelvünkről, ám némelyiket a megkérdezettek közül többen elvetik. És az is kiderül, hogy egy részüket minden adatközlő élteni. Néhány adatközlő megjegyzést is tett a megállapításokkal kapcsolatban, melyek közlését fontosnak tartottam. A szövegben több esetben bemutatom a megállapítás elfogadásának vagy elutasításának arányát a teljes anyag alapján, és a legtöbb mítosszal kapcsolatban külön közlöm a két csoporttól kapott válaszok előfordulásának arányát is. Az írók véleményét azért tartom fontosnak kiemelni, mert lényegesen eltér az egyetemistáékétól.

Az első három megállapítás az anyanyelvvel kapcsolatos. Néhány kivétellel az adatközlők elfogadják, hogy anyanyelvéhez minden embert bensőséges viszony fűz, igaznak tartják, hogy anyanyelvén tud az ember legjobban gondolkodni, fogalmazni és ismereteket szerezni, és azt is, hogy minden embernek, különösen az iskolázottaknak erkölcsi kötelessége, hogy ápolja, védelmezze anyanyelvét, ügyeljen épségére és tisztaságára. Minden író így gondolja, az egyetemisták közül ketten nem. A bensőséges viszonytal kapcsolatosan egyikük megjegyezte, hogy személytől függ. E mögött a megjegyzés mögött az a gondolat lehet, amellyel Lanstyák érvel, tudniillik, hogy vannak felcserélő kétnyelvűségi helyzetek is, melyekben a többség megbélyegzi a kisebbség nyelvét, ezért megtörténhet, hogy a kisebbségi beszélő szembefordul anyanyelvével. Emiatt az anyanyelvhez fűződő bensőséges viszonytal kapcsolatos állítás nem minden esetben igaz. Ha valaki nem anyanyelvén tanul, a másik nyelven könnyebben szerez ismereteket.

A nyelv változataival kapcsolatban eltérőek a vélemények. Az írók 60%-a nem tartja értékesebbnek az írott nyelvet a beszélt nyelvnél, tehát egy részükben nem él az a mítosz, hogy csak a standard nyelvváltozat, azaz az irodalmi nyelv és a köznyelv a helyes, a nyelvjárások pedig romlott és hibás nyelvváltozatok. Többségük elfogadhatatlannak tartja azt az állítást, hogy a nyelvjárások értékesebbek más nyelvváltozatoknál. Az idegen nyelvek hatásától mentesebb nyelvváltozatokat azonban értékesebbnek tartják ők is és az egyetemisták is azoknál a nyelvváltozatoknál, melyekben a hatás erősebben érvényesül. Néhány vélemény az irodalmi nyelvről és a nyelvjárásról: „Az irodalmi nyelv elveszítette régi presztízsét. A centrum nyelve sem különb a perifériáénál.” „A valóság az, hogy a hétköznapi életben a média vette át a vezető szerepet, ezért a helyes nyelvhasználat mintájául kellene szolgálnia a hírolvasónak is, a tévés műsorvezetőnek is. Mivel sokkal több ember nézi/hallgatja, mint amennyi olvas, a felelősségük is megnőtt. A nyelv helyessége nem is juthat kifejezésre egy rosszul olvasó, beszédhibás bemondó ajkán.” „A nyelvjárásokat ismernünk és őriznünk kell, ugyanakkor az irodalmi nyelvet sem szabad feladnunk. Mindkettő fontos a maga nemében.” Mindkét nyelvváltozatnak megvan a maga normája, és saját normájuk alapján kell megítélni őket. Az egyetemisták közül többen (60,67%-uk) nem tartják értékesebbnek az írott nyelvet, viszont kevesebben vetik el (36,67%-uk), hogy a nyelvjárások az értékesebbek. A nyelvjárást egyik megkérdezett írónk sem tartja romlott és hibás változatnak, és az egyetemisták közül is többen elvetik a tévhitet (76,67%-uk).

A nyelv belső változatosságával kapcsolatos tévhit, hogy az egymással váltakozó formák közül az egyik nem egy esetben felesleges, mert a másikkal minden további nélkül helyettesíthető, az egyetemisták 43,33%-ában

él, viszont ezt egyik író sem hiszi (az ilyen válasz várható volt!). Egyikük megjegyezte: „minden magyar nyelvi formának stílusértéke van”.

Azt a tévhitet sem hangoztatják az írók, hogy a nyelvben vannak olyan szavak, kifejezések és nyelvtani formák, amelyek eredendően rosszak, és ezért jó volna, ha eltűnnének belőle (70%-uk legalábbis nem hiszi), és az egyetemistáknak is csak 40%-a tudja úgy, hogy vannak nyelvünkben rossznak minősíthető szavak, kifejezések és nyelvi formák. Azt viszont nem tagadhatjuk, hogy vannak olyan nyelvi formák, amelyek nem minden beszédhelyzetben elfogadhatók.

A nyelvműködéssel kapcsolatos mítoszok azonban jelen vannak az adatközlőknél: 90%-uk (az egyetemisták 93,33%-a, az írók 80%-a) úgy véli, hogy gondos fogalmazással, nagyobb odafigyeléssel elérhetjük, hogy az általunk használt kifejezések, mondatok egyértelműek legyenek. Az a mítosz, hogy sok szót helytelenül használnak a beszélők, minden adatközlő számára elfogadható.

A nyelvészek szerepéről megoszlanak a vélemények, az adatközlők 67,5%-a (az egyetemisták 76,66%-a) úgy gondolja, hogy a nyelvészeknek az a dolga, hogy feltárják az emberek beszédében található nyelvhelyességi hibákat, és hogy ezek kijavításával elősegítsék nyelvünk egészséges fejlődését. Az írók másként vélekednek, 60%-uk nem fogadja el az állítást, azaz többükben nem él a tévhit. Nem jellemző az a mítosz, hogy a nyelvésznek hatalma van a nyelv fölött (az egyetemistáknak 83,34%-a, az íróknak pedig 90%-a nem fogadja el a nyelvész hatalmával kapcsolatos megállapítást). Tehát szinte mindegyik megkérdezett jól tudja, hogy a nyelvésznek nincs hatalma a nyelv fölött, a nyelvész a jellemzők alapján állapítja meg a rendszer működésének szabályait.

A nyelvek érintkezéséből következő jelenségekkel kapcsolatban többen úgy hiszik, hogy két vagy több nyelv keverésének eredménye zagyva beszéd (az egyetemisták 66,66%-a), de az íróknak több mint fele (60%-a) nem gondolja így. A következő idézet az egyik író megjegyzése, mely a kódváltás jelenségét fogalmazza meg: „Viszont megeshet, hogy több idegen nyelvet ismerő emberek az egymás közti beszélgetésben több nyelvből is idézhetnek egy-egy »bölcs« mondatot, vagy akár spontán áttérhetnek rövid időre a németül, angolul stb. való beszélgetésre egy-egy rövid kitérőben, hogy azután ugyanolyan spontánul visszatérjenek az anyanyelvükre.” Egy másik megjegyzés az udvariasság maximáját fogalmazza meg: „A kommunikáció előbbre való a csendnél.” Ebbe én beleértem, hogy a kódváltás természetes jelenség, ha a beszélők kétnyelvűek.

Mítosz az is, hogy két nyelv keverése a megbecsülés hiányát jelzi az érintett nyelvekkel szemben. Az egyetemisták fele ezt elfogadja, és így véleke-

dik az írók 55,55%-a. Egyikük szerint azonban más mutatja a megbecsülés hiányát a másik nyelvvel szemben: „A megbecsülés hiánya az, ha valaki meg sem próbál megszólalni soha a másik nyelvén, mert a magáét többre tartja.”

Az a mítosz is él Vajdaságban, hogy két nyelv keverése arra utal, hogy a beszélő nem ismeri jól egyik vagy mindkét nyelvet, az egyetemisták 57,14%-a (ketten nem döntöttek), az írók 70%-a így válaszolt. Van olyan vélemény, hogy a nyelvkeveredés romláshoz vezet, de van, aki úgy gondolja, hogy „még a nyelvromlás is többet ér a nyelvváltásnál”. A kódváltásnak sokféle indítéka van, egyik közülük a nyelvi hiány kiküszöbölése. A kódváltás nem jelent hiányos nyelvtudást.

Az idegen szavakat az egyetemisták 70%-a tartja veszélyeseknek, az írók többsége azonban másként vélekedik róluk, csak 20%-uk szerint veszélyesek nyelvünkre nézve. Ebből következik, hogy szerintük (legalábbis 60%-uk szerint) nem kell óvnunk tőlük nyelvünket. Az egyetemisták többsége azonban, mivel veszélyeseknek tartja őket, úgy látja, óvnunk kell tőlük a nyelvet (70%-uk tehát tévhitben él). A belső keletkezésű szavakat az egyetemisták is és az írók is jobbaknak tartják, mint az idegen szavakat. És az adatközlők mindkét csoportja szerint a nyelvre nem annyira az idegen szavak és kifejezések jelentenek nagy veszedelmet, hanem az idegenszerű szerkezetek, a mítosz szerint ugyanis ezek veszélyeztetik leginkább a nyelv épségét (az egyetemisták 60%-a, az írók 80%-a van ilyen véleményen).

Azt az állítást, hogy az idegen eredetű kölcsönszavak beáramlása azért is veszélyes, mert nyelvcserét idézhet elő, az egyetemisták 44,67 %-a, az írók 60%-a hamisnak tartja, tehát a mítoszt nem minden adatközlő vallja.

Nyelvünkkel kapcsolatban is él néhány mítosz. Köreinkben is él az a hiedelem, hogy nyelvünk egyedi logikájú és különösen gazdag nyelv (minden egyetemista így hiszi, az íróknak pedig 80%-a), abban a tévhitben azonban, hogy nyelvünk legfőbb jellegzetessége a tömörség, nem sokan élnek, bár a százalékarány mutat egy kis eltérést (az egyetemisták 36,66%-a, az írók 30%-a tartja nyelvünk jellegzetes sajátosságának a tömörséget). Nyelvünk helyzetét illetően az adatközlők körében nem jellemző az a mítosz, hogy kicsi és csekély jelentőségű nyelv (az egyetemistáknak mindössze 13,33%-a, az íróknak 20%-a gondolja így). A legtöbben viszont elfogadják, hogy a nyelvi műveletlenség és idegenmajmolás miatt nyelvünk veszélyben van – Vajdaságban is és Magyarországon is (az egyetemisták 80%-a, az írók 70%-a). Az igazság az, minden nyelv egyedi. A tömörség nem általánosítható, az viszont igaz, hogy nyelvünk agglutináló jellege miatt tömör. Az is tény, hogy az írott nyelv tömörebb a beszéltnél.

Nyelvünk változásával kapcsolatban is élnek mítoszok. Az egyik romlásával kapcsolatos. Viszont a válaszokból látható, hogy az egyetemistáknak

csak egy része (43,33%-a) gondolja úgy, hogy az Arany János-korabeli nyelv jobb volt a mainál. Az írók 80%-a nem így látja. Ezt bizonyítja a következő megjegyzés is: „A magyar nyelv nem romlik. Esete válogatja, hogy kinek mi a helyes és szép. A kétszáz éves nyelv mára nehézkessé, meghaladottá vált. Le kell fűjni róla a port, hogy egyáltalán élvezhető legyen. Lábjegyzetek nélkül pedig az egyszerű mai ember számára nem is érthető.” A nyelv nem romlik, hanem változik. Ha romlana, nem tudnánk sikeresen kommunikálni. Nyelvreépülés nyelvcsere alkalmával van.

Tehát a romlással kapcsolatos tévhit nincs elterjedve, de hogy gondok vannak a nyelvhasználattal, azt az adatközlők 95%-a hiszi. Ezt az állítást az egyetemisták 96,66%-a, az írók 90%-a tartja igaznak.

Azt, hogy nyelvünk szegényedik, a beszélők nemtörődömsége, nyelvi műveletlensége miatt egyszerűsödik a nyelvhasználat és kifejezések, stílusok, műfajok, kommunikációs technikák tűnnek el nyelvünkből, az egyetemisták 80%-a hiszi, az írók 60%-a azonban nem így látja nyelvhasználatunkat. Az egyik író jegyezte le a következőket: „Ugyanakkor új szavakkal, nyelvi, stiláris fordulatokkal gazdagodik. Naponta születnek új szavaink, kifejezéseink, a stílusok és műfajok pedig gazdagodnak, ez nem a szegényedés jele.” A divatszókkal kapcsolatos a mítosz, hogy veszélyesek, mert más szavakat szorítanak ki, és ezzel szegényítik nyelvünk szókincsét. Ezt gondolja az egyetemisták 80%-a, az íróknak azonban csak a 30%-a. „Divatok jönnek és mennek, a nyelv marad” – tette hozzá egyik írónk.

Összegzésként megállapítható, hogy a Lanstyák István által leírt mítoszoknak nem mindegyikét éltetik a vajdasági megkérdezettek, és különbség van a szerény nyelvészeti ismeretekkel rendelkező első éves egyetemisták és az írók vélekedése között.

FÜGGELÉK¹

Az anyanyelvvvel kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
Az anyanyelvhez bensőséges viszony fűzi az anyanyelvi beszélőt	93,10	6,9	100	–
Minden ember az anyanyelvén tud a legjobban gondolkodni és fogalmazni	96,66	3,34	100	–
Minden ember kötelessége, hogy ápolja anyanyelvét	93,33	6,67	100	–

A nyelvváltozatokkal kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
Az írott nyelv értékeesebb a beszéltnél	39,33	60,67	40	60
A standard nyelvváltozat a helyes, a nyelvjárás romlott és hibás változat	23,33	76,67	–	100
A nyelvjárás az értékeesebb nyelvváltozat	63,33	36,67	33,33	77,77
Az idegen hatástól mentes változat az értékeesebb	70	30	60	40

A nyelv belső változatosságával kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
Vannak, akik önkényesen keverik a helyes és helytelen nyelvi formákat	96,66	3,34	100	–
A váltakozó formák közül az egyik fölösleges	43,33	56,67	–	100
A nyelvben vannak eredendően rossz szavak, kifejezések, nyelvtani formák	40	60	30	70

¹ A mítoszok egy része a táblázatban rövidített formában található. Az adatok %-ban vannak megadva.

A nyelvműködéssel kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
Gondos fogalmazással mondataink egyértelműek lesznek	93,33	6,67	80	20
Egy-egy szót sokan helytelenül használnak	100	–	100	–

A nyelvészek feladatával és hatalmával kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
A nyelvész dolga, hogy feltárja a beszédben található nyelvhelyességi hibákat	76,66	23,34	40	60
A nyelvésznek hatalma van a nyelv fölött	16,66	83,34	10	90

A nyelvérinkezéssel kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
Két nyelv keverése egyetlen beszélgetésen belül zagyva beszéd	66,66	33,33	40	60
Két nyelv keverése a megbecsülés hiánya az érintett nyelvekkel szemben	50	50	55,55	44,44
Két nyelv keverése arra utal, hogy a beszélő nem ismeri jól az egyiket v. egyiket sem	57,14	42,86	70	30
Két nyelv keverése a nemtörődömségre vezethető vissza	53,33	46,67	60	40
Az idegen nyelvektől óvnunk kell saját nyelvünket	70	30	40	60
Az idegen szavak veszélyesek, mert kiszorítják a nyelv saját elemeit	70	30	20	80
A belső keletkezésű szavak jobban az idegen szavaknál	75,86	24,14	70	30

A nyelv épségét jobban veszélyeztetik az idegenszerű nyelvtani szerkezetek, mint az idegen szavak és kifejezések	60	40	80	20
Az idegen eredetű szavak beáramlása veszélyes, mert nyelvcserét idézhet elő	53,33	46,67	40	60

A kétnyelvűséggel kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
A kétnyelvűek anyanyelvi szinten beszélik a két nyelvet	53,33	46,67	60	40
A kisebbségi helyzetben élő kétnyelvűek egyik nyelvet sem beszélik rendszeresen	33,33	66,66	40	60

A magyar nyelvvel kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
A magyar nyelv egyedi logikájú, különösen gazdag nyelv	100	–	80	20
A magyar nyelv egyik fő jellegzetessége a tömörség	36,66	63,34	30	70

A magyar nyelv helyzetével kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
A magyar nyelv kicsi és csekély jelentőségű nyelv	13,33	86,67	20	80
A magyar nyelv a beszélők nemtörődömsége és idegenmajmolása miatt van veszélyben	80	20	70	30

Nyelvünk változásával kapcsolatos mítoszok

Mítosz	Egyetemisták		Írók	
	igaz	hamis	igaz	hamis
A magyar nyelv romlik	43,33	56,67	20	80
A magyar nyelv szegényedik	80	20	40	60
A magyar nyelv nem romlik, de a nyelvhasználattal sok gond van.	96,66	3,34	90	10
A divatszók veszélyesek, mert más szavakat szorítanak ki	80	20	30	70

Irodalom

LANSTYÁK István (2007a): A nyelvi tévhitekről. = DOMONKOSI Ágnes–LANSTYÁK István–POSGAY Ildikó (2007; szerk.): Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest

LANSTYÁK István (2007b): Általános nyelvi mítoszok. = DOMONKOSI Ágnes–LANSTYÁK István–POSGAY Ildikó (2007; szerk.): Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest

LANSTYÁK István: Nyelvi mítoszok és babonák (avagy a magyar nyelvművelés demitizálásának felette szükséges voltáról való dialógus kezdete). URL: http://epika.web.elte.hu/irat/nyelvi_mitoszok.htm (a letöltés ideje: 2011. szept. 24.)

SÁNDOR Klára (2003): Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. = Kiefer Ferenc (szerk.): A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest

LANGUAGE MYTHS IN VOJVODINA

Language myths are public beliefs about language, stereotypes which are widespread false opinions about language which speakers consider to be true. The paper shows how Hungarians in Vojvodina perceive certain questions of Hungarian language and language in general, that is, to what extent language myths exist in our community, presents myths related to the mother tongue, language varieties, the inner variedness, functioning and changing of language, language contact and bilingualism and the role of linguists. The data were collected through questionnaires; the informants had to decide whether they considered a myth true or not. Forty first year university students and

ten writers were involved in the surveying. The data show that there were a number of language myths which every informant accepted as true, while the majority of them were accepted in varying degrees. Some of the existing myths about our language were discarded by part of the informants. There was a difference of opinion between the writers and of the students with poor linguistic background.

Keywords: language myth, mother tongue, literary language, standard language, dialect, language attrition, intermingling of languages, foreign words, bilingualism, language usage errors.

SÓLYOM RÉKA

Károli Gáspár Református Egyetem BTK
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Budapest
solyomreka@hotmail.com

VAJDASÁGI MAGYAR NYELV ÉS STÍLUS *A vajdasági magyarnyelv-használat sajátosságai napjainkban**

Hungarian in Vojvodina: Language and Style *Characteristic features of current Hungarian language use in Vojvodina*

A tanulmány annak a vizsgálatnak az eredményeit mutatja be és elemzi, melynek középpontjában a vajdasági magyarnyelv-használat néhány, a magyarországi magyarnyelv-használattól eltérő jellemzője áll. A vizsgálódás korpuszát a vajdasági *Magyar Szó* című napilap internetes, on-line változatában 2011 szeptemberében és októberében megjelent néhány cikk és az olvasók által írt hozzászólás (ügynevezett komment) szövege szolgáltatta. A vizsgálat a korpuszból származó konkrét példák elemzésével mutatja be napjaink vajdasági magyarnyelv-használatának néhány szókészletbeli, grammatikai és stilisztikai jellemzőjét.

Kulcsszavak: on-line szöveg, „írott beszélt nyelv”, vajdasági magyarnyelv-használat, eltérés.

Bevezetés: a vizsgálat oka, céljai

A jelen vizsgálódás célja olyan, a mai vajdasági nyelvhasználatban megfigyelhető jelenségek tanulmányozása, illetve néhány releváns példa bemutatása, melyek feltehetően a kétnyelvűségi helyzet következtében, kontaktusnyelvi jelenségként jönnek létre a nyelvben.

---

* A tanulmány az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán megrendezett Egyetemi Nyelvészeti Napokon 2011. november 9-én elhangzott előadás alapján íródott.

Ezek a jelenségek a magyart mint kisebbségi anyanyelvet (NÁDOR 2008; 398) beszélők körében a tapasztalatok, korábbi vizsgálatok alapján a magyarországi magyarnyelv-használathoz képest nagyobb mértékben jelennek meg, és a kiválasztott korpusz segítségével várhatóan közvetlenül és jól tanulmányozhatóvá válnak. A vizsgálat elsődleges okának tekinthető, hogy – mint azt GÖNCZ 2004 megjegyzi – ezek a jelenségek a nyelvi variabilitást tükrözik (GÖNCZ 2004; 89), így vizsgálatuk, figyelemmel követésük minden időben aktuális és fontos feladat.

A Kárpát-medencében élő nem magyarországi magyarság nyelvhasználatának általános jellemzőiről röviden

A Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarság nyelvhasználatának fontos jellemzője, hogy az anyanyelv a nyelvhasználati szinterek bizonyos részéről kiszorul. E jelenség következtében a magyar nyelv beszélői a helyét átvevő többségi nyelv elsajátítására kényszerülnek. A többségi nyelv elsajátításának és használatának eredményeképpen a nyelvhasználatban az úgynevezett másodnyelv hatása is érvényesül, ez a hatás pedig egyéni szinten interferenciajelenségeket okozhat. Ha ezek a jelenségek normatívvá válnak, beépülnek az anyanyelv rendszerébe, és úgynevezett kontaktusváltozatok létrejöttét eredményezik (GÖNCZ 2004; 85).

A vajdasági magyar kétnyelvű közösség nyelvhasználatáról általánosságban

Mint azt GÖNCZ 2004 is megállapítja a vajdasági magyar kétnyelvű közösség nyelvhasználatáról, jellemző módon a mindennapi élethelyzetekben a nyelvhasználók a magyar mellett többségében a szerb nyelvet használják. Nyelvhasználati szokásaikat így a már említett nyelvi kontaktusokból eredő szabályosságok is befolyásolják; ehhez járulnak továbbá a kisebbségi helyzet következményeként jelentkező egyéb hatások.

Ezek a hatások együttesen akár jelentős eltérést is okozhatnak a standard(abb) nyelvhasználattól az egynyelvű, többségi helyzetű magyarok nyelvhasználati szokásaihoz viszonyítva. A kutatások szerint azonban ezek a különbségek a vajdasági magyar kétnyelvű beszélők esetében nem túl nagyok, és valamivel kisebbek, mint más kétnyelvű magyar beszélőközösségek esetében (GÖNCZ 2004; 143).

A tanulmányban vizsgálandó jellemzőkről

A jelen tanulmány célja napjaink vajdasági magyar nyelv-használatának, illetve néhány stílusbeli jellemzőnek a vizsgálata elsősorban GÖN CZ 1999, 2004 és MOLNÁR CSIKÓS 1989, 1998 munkái alapján.

A vizsgálat a feltárt nyelvhasználati sajátosságokat 2011. szeptember–október folyamán keletkezett korpuszból származó példákkal szemlélteti, így tárja fel a szakirodalomban tárgyalt jellemzőket, és ad ezekre friss, mai példákat a vajdasági magyar nyelv-használat köréből.

A korpuszról

A vizsgálódás korpuszát a vajdasági *Magyar Szó* című napilap internetes, on-line változatának (<http://www.magjarszo.com>) 2011 szeptemberében és októberében megjelent számai adták. A vizsgálat célja a hivatkozott szakirodalomban tárgyalt nyelvhasználati szabályszerűségek körébe tartozó példák gyűjtése és bemutatása volt a fenti korpuszban fellelhető nyelvi adatok segítségével. Az elemzést, értelmezést – elsősorban egy-egy lexéma esetében – a Nyelvtudományi Intézet Termini Adatbázisának (<http://ht.nyttud.hu/htonline>) segítségével végeztem.

A választott korpusz jellegénél fogva nemcsak olyan szövegek tanulmányozására adott lehetőséget, melyek jellemzőiknek köszönhetően nem változó, véglegesített formában jelentek meg az interneten (ilyen például az újságcikk), hanem lehetőséget kínált a cikkekhez kapcsolódó internetes hozzászólások, az úgynevezett kommentek nyelvhasználatának tanulmányozására is. Ezeket a hozzászólásokat jellemző módon a cikkek olvasói írták, akik regisztráció után reagálhattak az olvasottakra, kifejhették véleményüket velük kapcsolatban. Kommunikációs szempontból egy fontos tulajdonságát kell kiemelni az ilyen jellegű szövegeknek: ezekben a hozzászólásokban a műfaj tulajdonságaiból fakadóan gyakran érvényesülnek a párbeszédes forma jellemzői, a beszélő–hallgató interakciójában megnyilvánuló jellegzetességek (stílus, viszony, relevancia, hatásszándék stb.). A jelen vizsgálódás szempontjából pedig nagy előnye e szövegeknek a beszélt nyelvi társalgásokhoz képest, hogy írott formában találhatók meg az interneten (HÁMORI, megjelenés alatt), így visszakereshetők, archiválhatók, folyamatosan tanulmányozhatók.

A vizsgálat során hipotézisként feltehető, hogy mind a vizsgált korpusz újságcikkeinek, mind pedig a kapcsolódó hozzászólásoknak a szövegeiben számos olyan nyelvi, nyelvhasználati jelenség megtalálható, mely feltehetően a kontaktusnyelvi hatás következtében érvényesül, és a kétnyelvű magyar beszélőközösség nyelvhasználatában figyelhető meg.

A vizsgálandó jellemzőkről

A jelen tanulmányban tíz olyan jellemzőt vizsgálok a kiválasztott korpuszban, melyek várhatóan sok esetben megjelennek az újságcikkek és az internetes hozzászólások szövegeiben. E jellemzők bemutatásával várhatóan megfigyelhetővé válnak azok a nyelvhasználatbeli és stílusbeli jellegzetességek, melyek a mai vajdasági magyar nyelv-használatot jellemzik. A vizsgálandó tíz jellemző a következő (GÖNCZ 1999, 2004 és MOLNÁR CSIKÓS 1989, 1998 alapján):

- 1) szókészletbeli eltérések,
- 2) a szórend jellegzetességei,
- 3) feminizálás,
- 4) analitizáló hatás,
- 5) a hasonlítóval kapcsolatos változók használata,
- 6) a *valószínűleg*, *hogy* és a *nyilván*, *hogy* szerkezetek használata,
- 7) az inessivusi *-ban/-ben* változó használata *-ba/-be* alakban,
- 8) a *-t* végű igék tárgyias felszólító alakjának használata kijelentő módban,
- 9) többes szám használata,
- 10) kicsinyítő képzők használata.

A fent felsorolt jellemzők megjelenését a vizsgált korpuszban a következőkben tárgyalom részletesen. Az egyes jelenségek rövid bemutatása után a gyűjtött korpuszból származó néhány példa illusztrálja a tárgyalt jelenségeket.

Szókészletbeli eltérések

A vizsgált szövegekben sok esetben feltűntek olyan szavak és szerkezetek, melyek eltértek a magyarországi magyartól, viszont magyar szövegkörnyezetben jelentek meg, hasonlóan azokhoz, melyekre MOLNÁR CSIKÓS 1989 is felhívja a figyelmet (MOLNÁR CSIKÓS 1989; 172). A következőkben először néhány névszói, majd néhány igei példát mutatok be a vizsgált korpuszból:¹

(1) Laik

2011. szeptember 19. 20:09

A naftaszókités még mindig titkosítva (...)

(*nafta*: 'gázolaj, dízelolaj', <http://ht.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=browse>)

---

¹ A tanulmányban a vizsgált korpuszból idézett szövegrészletekben a helyesírási hibákat, elírásokat nem javítom, a tárgyalt jelenségeket pedig kurzív szedéssel emelem ki.

Jellemző módon az (1)-es számú bejegyzés nem magyar eredetű szavának használatát kifogásolta a következő hozzászólás szerzője:

(2) VierA. 2011. szeptember 19. 20:40

magyarul, ha lehet. *nafta* > *gázolaj*

Egy melléknévi példa, ahol az *attraktív* szó szerepel a magyarországi magyarban megszokott *vonzó* helyett:

(3) Nap 2011. október 03. 15:01

Sajnos ez nem *attraktív* téma!!!

A (4)-es számú idézet pedig egy hosszabb cikkből származik, mely egy szakterületről, a fürdőturizmusról szól, így szakszókincsében több nem magyar eredetű szó is megjelenik:

(4) Szerbia turisztikai *potenciálját* elsősorban a fürdőturizmus képezi. Vajdaság is számos termálvízlelőhellyel rendelkezik, ám a *kapacitások* kihasználása nemzetközi viszonylatban egyelőre igen szerénynek mondható. (Téma: Fürdőturizmus nagy reményekkel és kevés pénzzel. 2011. október 09.)

Különösen érdekes az (5)-ös és a rá reagáló (6)-os számú bejegyzésben megjelenő probléma. Az (5)-ös számú idézet szerzője a *karto* szót használja annak a papírlapnak a megnevezésére, melyet a kórházakban a páciensek adatainak tárolására kiállítanak:

(5) kontra_pista 2011. szeptember 13. 11:48

Minden egyes véradónak külön *kartoja* van, amely megmutatja a valós állapotot, hogy ki a rendszeres véradó (...)

A reakció az előző bejegyzésre a következőképpen jelent meg a honlapon:

(6) Laik 2011. szeptember 13. 22:54

Mi az, hogy :*külön *kartoja* van* ? Már ön is elfelejtett helyesen magyarokodni?

Vagyis a hozzászóló magyartalannak érezte a *karto* szó használatát. A probléma tisztázásához érdemes az ÉKsz.² vonatkozó magyarázatait idéznünk: ezek szerint a *karton* szó jelentése 'kartotéklap' (ÉKsz.² 2003; 629), vagyis egy nagyobb nyilvántartásból, a *kartotékből* származó kartonlap. Az (5)-ös számú bejegyzés szerzője valószínűleg a 'kartotéklap' értelemben használt *kartonra* gondolt, amikor hozzászólását írta. A szerb nyelvi hatás ebben az esetben nem valószínű (hiszen szerbül szintén *kartonként* jelenne meg a szó), sokkal inkább elképzelhető, hogy elírásról van szó. Tanulságos viszont a (6)-os számú reakció rendreutasító hangneme: a benne megfogalmazott kritika a „helyes magyarokodás”-ra hívja fel a figyelmet.

További példák szókészletbeli eltérésekre ígék esetében:

A (7)-es számú példában az *egyezik valakivel* ige jelenik meg 'egyetért, azonos véleményen van' jelentésben:

(7) maramarosi 2011. szeptember 19. 09:41

Egyezem Veronikával (...)

A (8)-as számú megjegyzés írója a *kirúg* igét használja 'kitesz' jelentésben. A magyarországi magyar nyelv-használatban inkább az igekező nélküli változat használatos, mint azt az ÉKsz.² is írja: „valamire, valamennyire rúg: 'bizonyos összeget, mennyiséget kitesz'” (ÉKsz.² 2003; 1161).

(8) Laik 2011. szeptember 25. 11:55

Ilyen sokra *rúgna ki* az igazgatóbizottság tagjainak havi térítményei

A (9)-es számú bejegyzés szerzője a magyarországi magyarban inkább *rájuk akad*, *rájuk talál* alakban használatos alakulatot használna *rájuk fut* formában:

(9) Isztambulban léteznek ugyan önkiszolgálók, de ritkán lehet *rájuk futni* (...) (Téma: A bazárok bódító illatai. A varázslatos Isztambul 2. 2011. szeptember 29.)

A szórend jellegzetességei

E jellegzetességek esetében elsősorban a *segédige* + főnévi igenév szerkezetnek a magyarországi magyarétól eltérő sorrendjét említi a szakirodalom (GÖNCZ 1999; 152–153, 2004; 104). Az általam vizsgált időszakban a vizsgált szövegekben kevés példát találtam az eltérésnek erre a típusára; ilyen a (10)-es példa *máris kellett a tetőszerkezetet javítani* szórendje (a magyarországi nyelvhasználat esetében valószínűbb *máris javítani kellett a tetőszerkezetet* helyett):

(10) Kemeny.Istvan 2011. szeptember 16. 20:05

(...) Másrészt, kérdem én, hogy mit is kell egy aránylag újnak mondható épületen felújítani? Hiszen ez egy épület esetében még gyermekkorunk számít. Felháborító, hogy *máris kellett a tetőszerkezetet javítani*. (...)

Feminizálás

Mint azt GÖNCZ 1999 is megjegyzi, a Kárpát-medencei kétnyelvű magyaroknál feltehetően gyakrabban jelentkeznek úgynevezett feminizáló (*nő* utótagú) alakú foglalkozásnevek, mivel az államnyelvben a nemek grammatikalizálódása zajlott le (GÖNCZ 1999; 156, 2004; 111).

A vizsgált korpuszban ugyan *nő* utótagú foglalkozásneveket nem találtam, néhány esetben azonban az *asszony* utótag megjelent foglalkozások, tisztségek esetében, így a következő példákban:

- (11) Jupiter 2011. szeptember 27. 14:02
(...) a mi *polgármesterasszonyunk* kijelentette (...)
- (12) a helyi hagyományörző csoport *elnök asszonya* üdvözölte az egybe-
gyűlteket (...) (Téma: A tengeri ünnepe Tordán. Szóban és képekben a
harmadik nemzetközi kukoricafesztiválról. 2011. október 13.)
- (13) A *tanácsos asszony* kiemelte a stratégiában szereplő úgynevezett eti-
kai kódexet. (Téma: Tartalmilag kifogásolható vajdasági magyar média-
stratégia 2011–2016. 2011. október 14.)

Analitizáló hatás

A GÖNCZ 1999, 2004 által is említett széttagoló nyelvi megoldások pre-
ferenciájára (GÖNCZ 1999; 151–152, 2004; 145–163) a vizsgált korpuszban
nagyon sok példa megjelent; különösen a jelző + jelzett szó szerkezetben
jelentek meg ilyen példák. Ezekben az esetekben a jelző általában *-i* kép-
zővel létrejött melléknév volt, mint ezt a (14)–(18)-as példák is mutatják.
Az idézett példákban kiemelt szerkezetek helyett a magyarországi magyar-
nyelv-használatban inkább az *igazgatócsere*, *vasúthálózat*, *személynevein-*
ket, *pedagóguspálya*, *vezetőváltás* összetételek jelennének meg.

- (14) *turistvan* 2011. szeptember 21. 10:50
A megmaradásunk záloga ez az *igazgatói csere*.
- (15) *Kemeny.Istvan* 2011. szeptember 25. 11:38
Ha a szerbiai *vasúti hálózat* 45% a Vajdaságban van, akkor minimum öt
villanyvonat jár nekünk (...)
- (16) Felfoghatatlan az olyan magyarázkodás, hogy a *személyi neveinket*
nem szabad latinul is leírni. (Téma: Kelepce. 2011. október 11.)
- (17) Annyi azonban bizonyos, hogy nagyon felhígult a *pedagógusi pálya*.
(Téma: A tanár a közösségi portálon se uszítson. 2011. október 12.)
- (18) Ne is ringasuk magunkat abban hogy ezután jobb lesz, ez csak a *ve-*
zetői váltásról szól (...) (Téma: „Mi vagyunk a 99 százalék”. Világméretű
megmozdulás a „felháborodottak” világnapja alkalmából tartott tünteté-
seken. 2011. október 16.)

A hasonlítással kapcsolatos változók használata: *-tól/-től használata a -nál/-nél helyett*

„Véleményem szerint korai lenne még a *-tól*, *-től* ragos hasonlító határozó
kiveszéséről beszélni, ugyanis a beszélt nyelv lépten-nyomon rácaffol erre”
– vélekedik MOLNÁR CSIKÓS 1998 (MOLNÁR CSIKÓS 1998; 229). A

jelen vizsgálat tapasztalatai egyértelműen azt mutatják, hogy az „írott beszélt nyelv”-nek (BÓDI 2004; 35) is nevezett internetes nyelvhasználatra is nagymértékben jellemző a *-tól, -től* megjelenése hasonló határozós szerkezetekben. Erre mutatnak be példákat a (19)–(22)-es szövegrészek:

- (19) Laik 2011. szeptember 21. 23:53
Mint láthatjuk már az előhírnökük befutott e fantasztikus cikkel... ami *fontosabb az ÁFÁ-tól*.
- (20) Misty 2011. szeptember 22. 22:33
A mai *helyzettől rosszabb* úgysem lenne.
- (21) kontra_pista 2011. szeptember 27. 12:23
(...) A szandzsáki helyzet *attól* sokkal *bonyolultabb*, mint ahogy az újságcikk élénk tárja.
- (22) v-f-sz 2011. szeptember 30. 07:54
Vállalja el saját hibáit ne csak *nagyobb* magyarnak vallja magát *bárkitől* (...)

A valószínűleg, hogy és a nyilván, hogy szerkezetek használata

GÖNCZ 1999 utal a *valószínűleg, hogy* egyetemes változó gyakori megjelenésére (GÖNCZ 1999; 155): ez és egy hasonló szerkezet, a *nyilván, hogy* szintén sok esetben megfigyelhető mind a cikkek, mind a hozzászólások szövegében; ezt mutatják a (23)–(26) bejegyzések vonatkozó példái:

- (23) (...) *valószínűleg, hogy* a giccses, a populista, a napi politika tükrében a poénszerzést megcélzó intézkedések fognak felülkerekedni (...) (Téma: Tripladuplakávé. 2011. október 11.)
- (24) Mohawk 2011. október 12. 20: 09
Valószínűleg hogy a cikk írója nagyon előrehaladatott már az angol szavak használatában.
- (25) (...) *nyilván, hogy* nem csak, hogy megállt a növekedés, hanem csökkenés is lehet (...) (Téma: Félárbocon. 2011. szeptember 13.)
- (26) Kemeny.Istvan 2011. szeptember 16. 20:23
(...) Lehet találgatni, de *nyilván hogy* bottal üthetjük a tolvajok nyomát.

Az inessivusi -ban/-ben változó használata -ba/-be alakban

Ez a GÖNCZ 1999; 156–157 által említett jelenség is nagyon sok esetben megfigyelhető volt a vizsgált korpuszban. Példák:

- (27) Kalimero 2011. szeptember 14. 09:37
(...) jomagam is rendszeres vérado vagyok, idáig már 56szor adtam, igaz nem mindet a Zentai *korházba*, de az adataim megvannak a *korházba* is (...)

(28) Gedeon 2011. szeptember 28. 17:33

(...) nekem az *ovodába* volt a legjobb (...)

(29) dinamit 2011. október 18. 15:03

A múltkor volt egy vajdasági politikus a *Duna Tv-be*. (...) A hölgy fiatal szép okos miért ne próbálhatta ki magát akár e *játékba*?

A -t végű igék tárgyas felszólító alakjának használata kijelentő módban

Szintén GÖNCZ 1999; 157–158 utal a suksükölésként is említett jelenség megjelenésére, melyre néhány esetben a vizsgált korpusz is szolgáltatott példákat:

(30) Icus 2011. szeptember 22. 09:59

(...) az ott dolgozókat is *sújtsa* a gazdasági válság és vékonyodik a péztárcájuk, ezért minden áron kitalálnak valamit.

(31) Csipak.Tibor 2011. szeptember 27. 6:29

(...) *Gyártsák* az ópiumot, csak nem mákból hanem dumákból!!

(32) Minike 2011. szeptember 27. 15:42

(...) ezt *hajtsák* állandóan, de semmi konkrétum.

Többes szám használata

A MOLNÁR CSIKÓS és GÖNCZ által is megfigyelt többes szám használata (MOLNÁR CSIKÓS 1989; 171, GÖNCZ 2004; 128) a vizsgált szövegekben elsősorban a birtokos személyjeles alakokban realizálódott:

(33) zentansky 2011. szeptember 23. 12:38

nincs az rendben, hogy túlterhelt kamionok hónapokig rongálják az *utainkat* (...)

(34) (...) ennek alapján ők is elindíthatják keresetüket *cégeik* ellen. (Téma: Egy évnvi fizetés. 2011. október 19.)

Kicsinyítő képzők használata

Kicsinyítő képzők használatára (GÖNCZ 2004; 115) számnevek esetében találtam példát; különösen érdekes a (36)-os példa *tizenháromaska* alakja, ahol a tö belseji változást nem érvényesíti a nyelvhasználó:

- (35) APV 2011. szeptember 26. 22:34
Nem kell ennyire pesszimistának lennie *1-eske* (...)
- (36) Fjodor Vazilij Atanasz 2011. szeptember 27. 22:48
kedves *tizenháromaska* nem csak a politikában vagy eltévedve (...)

Összegzés

A jelen tanulmány a mai vajdasági magyar nyelv-használat néhány jellemző sajátosságát tekintette át olyan internetes szövegek vizsgálatával, melyekről feltételezhető, hogy közel állnak a beszélt nyelvhez, hiszen a vizsgált hozzászólásokat, reakciókat az olvasók írták.

A vizsgálatnak most azokat az eredményeit foglalom össze, melyek a vizsgált korpuszban megfigyelhető magyar nyelv-használatra különösen jellemzőek voltak a tekintetben, hogy kisebb-nagyobb mértékben eltértek a magyarországi nyelvhasználattól: néhány jellemző különösen sok esetben jelent meg a vizsgált korpuszban. Ezek az analitizáló hatás, a *-tól/-től* ragos hasonlító szerkezetek, a *-ba/-be* rag használata inessivusi *-ban/-ben* szerepben.

Tény, hogy e jelenségek közül néhány a magyarországi magyar nyelv-használatban is megfigyelhető, de hangsúlyoznunk kell, hogy jelenlétük a vajdasági magyar nyelv-használatban más okokra is visszavezethető, így például a másodnyelv hatására.

A tapasztalatok alapján egyetérthetünk GÖNCZ 2004 megállapításával, mely szerint a kontaktusváltozatok a nyelvi variabilitást tükrözik. Ezek nem nyelvi hibák, hanem rendszereltérések, amelyeket kutatásokkal kell feltárni (GÖNCZ 2004; 85). Ez a megállapítás egyben a további teendőket is kijelöli: a kontaktusváltozatokat minél nagyobb nyelvi anyagot tartalmazó korpusz segítségével kell vizsgálni. Ehhez nyújthatnak gazdag és hatékony forrást az interneten olvasható, napról napra bővülő szövegek.

Irodalom

- BÓDI Zoltán (2004): *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Bp.
- GÖNCZ Lajos (2004): *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. MTT Könyvtár 8., Szabadka
- GÖNCZ Lajos (1999): *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp.–Újvidék
- HÁMORI Ágnes (megjelenés alatt): „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni!” Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes társalgásokban.
- MOLNÁR CSIKÓS László (1989): *A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában*. Magyar Nyelvőr, 2., 162–175.

- MOLNÁR CSIKÓS László (1998): A középfok melletti *-nál, -nél* ragot helyettesítő *-tól, -től* rag régen és ma. = Nyelvi változó – nyelvi változás. Szerk.: Sándor Klára. JGYF Kiadó, Szeged, 229–234.
- NÁDOR Orsolya (2008): A magyar mint kisebbségi anyanyelv. Nyelvi jogok és nyelvhasználat. = Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 398–403.
- PUSZTAI Ferenc (főszerk.) (2003): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Bp. (=ÉKsz.2)

Elektronikus források

- <http://ht.nyud.hu/htonline> (a letöltés ideje: 2011. szeptember–október)
- <http://www.magyarsozo.com> (a letöltés ideje: 2011. szeptember–október)

HUNGARIAN IN VOJVODINA: LANGUAGE AND STYLE

*Characteristic features of current
Hungarian language use in Vojvodina*

The study presents and analyses the results of the research which focused on certain typical features of Hungarian language use in Vojvodina that differ from the Hungarian language use in Hungary. The corpus included several articles and readers' comments taken from the September and October 2011 online issues of the daily paper *Magyar Szó* from Vojvodina. The study points out some characteristic features concerning the use of vocabulary, grammar and stylistics by analysing concrete examples taken from the corpus.

Keywords: on-line text, 'written spoken language', Hungarian language usage in Vojvodina, difference.

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
samageto@eunet.rs

VAN-E VAJDASÁGI MAGYAR NYELVHASZNÁLAT A FACEBOOKON?*

Does Facebook Reflect Vojvodina Use of Hungarian?

A dolgozat tárgya a Facebook üzenőfalára írt szöveges bejegyzések nyelvi jellemzőinek vizsgálata, különös tekintettel a címben megjelölt kérdésre, ti. hogy létezik-e vajdasági magyar nyelvhasználat ezen az oldalon. Ehhez azonban meg kell határozni egyfelől a *vajdasági magyar nyelvhasználat*, másfelől az *internetes nyelvhasználat* (írott beszélt nyelv) vonatkozó tartományát. A nyelvhasználat nem azonosítható a nyelvvvel, amely ideális és absztrakt rendszer. A nyelvhasználat (performancia) csak kisebb-nagyobb mértékben közelíti meg a nyelvi rendszer ismérveit, de sohasem fedi át teljesen azokat. A nyelvhasználat ugyanis a kommunikáló egyedek írott/beszélt közleményeinek aktualizációját jelenti, amely egy adott szituáció függvényében keletkezik, s így közvetlen ok-okozati viszonyba hozható a megnyilatkozó személy nyelvi kódjával (mely régióhoz, dialektushoz, társadalmi réteghez /csoportokhoz tartozásából ered), továbbá pillanatnyi koncentrációs képességével és lelki állapotával (higgadság/zaklatottság, megilletődöttség, fáradtság stb.), valamint azokkal a külső körülményekkel, amelyek bármiképpen befolyásolhatják nyelvi kompetenciájának megvalósulását (pl. a címzett társadalmi státusa, a kommunikáció körülményei és légköre, más személyek jelenléte stb.). Így a nyelvhasználat ugyanazon beszélőnél is igen eltérő kompetenciát mutat, a nyelvhasználók meghatározott társadalmi csoportja viszont (pl. a vajdasági magyaroké) még ennél is nagyobb fokú heterogenitást produkálhat. A Facebookon olvasható magyar nyelvhasználat vajdasági jegyeire is tehát nem általánosítva, hanem csak mint aktuális megnyilatkozásokra tekinthetünk.

Kulcsszavak: Facebook, vajdasági magyar nyelvhasználat, írott beszélt nyelv, regionalitás, interferencia, nyelvjárási jegyek.

---

* A tanulmány a Szerb Oktatás- és Tudományügyi Minisztérium 178017. számú projektuma keretében készült.

Bevezetés

A Facebook amerikai alapítású közösségi oldal (hálózat), amely 2004. február 4-én kezdte működését, azzal a céllal, hogy a Harvard Egyetem hallgatói számára lehetővé tegye az üzenetváltást és különféle tartalmak megosztását. A hálózat azonban igen hamar túlnőtte a harvardiak zárt körét, terjeszkedni kezdett, s mára már a világ egyik legnagyobb kiterjedésű ismeretségi hálózatává nőtte ki magát. 2011 februárjára már több mint 637 millió regisztrált felhasználóról számolt be. Több mint 200 országban 37 különböző nyelven érhető el –2010 januárjától magyarul is –, így a vajdasági magyar internetezők között is számos felhasználója van, szinte korosztálytól és környezettől függetlenül. Az oldalhoz csatlakozó felhasználók személyes profilt hoznak létre, melynek segítségével ismerőseikhez, csoportokhoz, valamint különféle rajongói oldalakhoz kapcsolódhatnak. Ezúton üzeneteket válthatnak, chatelhetnek és eseményeket szervezhetnek, illetve különféle szöveges bejegyzéseket és multimediális tartalmakat (képeket, zeneszámokat, videókat stb.) oszthatnak meg csoporttársaikkal.

A dolgozat tárgya a Facebook üzenőfalára (a profil kezdőlapjára) írt kizárólag szöveges bejegyzések nyelvi jellemzőinek vizsgálata, mégpedig olyan szempontból, hogy létezik-e *vajdasági magyar nyelvhasználat* ezen az oldalon. Ennek céljából pedig a vizsgálat anyagát egyrészt az ismerőscsoporton belül mindenki számára látható üzenőfal eredeti (nem idézetszerű) bejegyzéseiből,¹ másrészt egy középiskolás diákcsoport közösségi oldalának üzenetváltásaiból gyűjtöttem össze, azzal a kritériummal, hogy az *adatközlők* kivétel nélkül vajdasági magyarok legyenek.

A vizsgálat hipotézise az volt, hogy egyfelől a *vajdasági magyar* jelzettel osztályozható nyelvhasználati sajátságok nem okvetlenül jelennek meg minden vajdasági magyar Facebook-felhasználó bejegyzéseiben, ugyanakkor valószínűleg bejegyzési alkalomtól függően ugyanazon személy esetében is néha előfordulnak, néha pedig nem, másfelől viszont valószínűleg sokszor az internetes nyelvhasználat, az ún. *írott beszélt nyelv* (l. BÓDI 2004, 38) „szabályainak alárendelve”, sarkított vagy torzított formában jelennek meg.

Ha azonban a vajdasági karakterisztikumok bármilyen formában és mennyiségben is, de fellelhetőek az összegyűjtött példaanyagban, a címben feltett kérdésre igenlő választ kell adnunk, bár ez még nem elegendő feltétel ahhoz, hogy általánosíthassunk, és a vajdasági magyar nyelvhasználat kategóriáját kiterjeszthessük az összes vajdasági magyar Facebook-felhasználóra, de különösen ahhoz nem, hogy egy egységes vajdasági magyar nyelvhaszná-

¹ Pillanatnyi gondolatok, reflexiók, kommentárok, alkalmi jókívánságok stb.

lat meglétét feltételezeshessük a közösségi oldalon, hiszen ez már magának a nyelvhasználatnak a fogalmával és természetével sem egyeztethető össze.

A nyelvhasználat (parole/performancia) ugyanis nem azonosítható a nyelvvel (langue), amely ideális és absztrakt rendszer, sem pedig a nyelvi kompetenciával, mely az ideális nyelvhasználónak arra a képességére utal, hogy grammatikailag szabályos nyelvi szerkezeteket, illetve mondatokat hozzon létre.

Nyelvhasználat és nyelvváltozat

A nyelvhasználat csak kisebb-nagyobb mértékben közelíti meg a nyelvi rendszer ismérveit, de sohasem fedi át teljes mértékben azokat. A nyelvhasználat a kommunikáló egyedek írott/beszélt közleményeinek aktualizációját jelenti, amely egy adott szituáció függvényében keletkezik, s így közvetlen ok-okozati viszonyba hozható a megnyilatkozó személy nyelvi kódjával (mely régióhoz, dialektushoz, társadalmi réteghez/csoportokhoz tartozásából ered), továbbá pillanatnyi koncentrációs képességével és lelkiállapotával (higgadtság/zaklatottság, megilletődöttség, fáradtság stb.), valamint azokkal a külső körülményekkel, amelyek bármiképpen befolyásolhatják nyelvi kompetenciájának megvalósulását (pl. a címzett társadalmi státusa, a kommunikáció körülményei és légköre, más személyek jelenléte stb.). Így a nyelvhasználat ugyanazon beszélőnél is igen eltérő kompetenciát mutathat, a nyelvhasználók meghatározott társadalmi csoportja viszont (pl. a vajdasági magyaroké, a Facebook-felhasználóké stb.) még ennél is nagyobb fokú heterogenitást produkálhat.

Kiss Jenő a nyelvhasználat kapcsán külön vizsgálja a *nyelv helyzetét*, amely a *nyelvhasználat körülményeire* utal, azaz hogy „milyen körülmények között, s mennyire, milyen funkciókban használják a nyelveket az adott társadalomban”² (KISS 1994, 76), illetve magát a nyelvhasználatot, annak a *mikéntjét*, ti. azt, hogy *hogyan* használják a beszélők a nyelve(ke)t.

Ez utóbbi kapcsán beszélhetünk szociolingvisztikai szempontból *nyelvváltozatokról*.

Kiss Jenő szerint „a mai magyar nyelv fő változattípusai keletkezésük sorrendjében a következők: nyelvjárások (dialektusok), rétegnyelvek (csoportnyelvek), írott köznyelv, beszélt köznyelv (sztenderd vagy standard)”

---

² Pl. államnyelvként, kisebbségi nyelvkén, hátrányos helyzetben stb. (Vö.: KISS 1994, 33–76)

(KISS 1994, 76),³ s szerinte „mindegyik nyelvváltozat meghatározott funkciót tölt be, mindegyiknek megvan a maga szerepköre, tehát mindegyiknek megvan a létjogosultsága” (KISS 1994, 76).

De itt kell megemlítenünk a *regionális köznyelviség* változattípusait is, amelyek az anyaország területén belül a nyelvjárások és a köznyelv közötti sávban helyezhetők el, s egyfelől az anyanyelvjárással, másfelől pedig a köznyelvvél vannak kapcsolatban, mintegy átmeneti érintkezési felületet képezve a nyelvjárás és a köznyelv között. Ezek a nyelvváltozatok általában a rokon nyelvjárások integrálódásának és a köznyelv felé történő közeledésének folyamatában alakulnak ki, és alacsonyabb presztízzsel rendelkeznek, mint a köznyelvi standard. Esetükben a nyelvet beszélők egy része képes a tudatos kódváltásra a nyelvjárás és a regionális köznyelv/köznyelvi standard között (*kettősnyelvűség*), mások viszont csak egyik nyelvváltozatot beszélnek (*egyesnyelvűség*), vagy nincsenek tudatában a regionális köznyelv és a köznyelv közötti különbségeknek (vö.: KISS 2003, 295).

A regionális köznyelviség kialakulása azonban a szociolingvisztikai szakirodalom értelmében nem minden esetben szemlélhető egységesülési folyamatként.

Kiss Jenő szerint ugyanis „a regionális köznyelviségnek sajátos típusa kisebbségi körülmények között alakul ki [...]. Anyaországi körülmények között a regionális köznyelviség kiegyenlítődé, integrálódás. Kisebbségi körülmények között egyúttal különfejlődés is. A kiegyenlítődé ugyanis maradéktalanul csak befelé, az adott állam területén élő azonnyelvű kisebbségek nyelvhasználatára vonatkozóan érvényesül. Kifelé, tehát az anyaországi, illetőleg valamennyi más, eltérő államnyelvű ország azonnyelvű nyelvhasználatát illetően az ellentett előjelű tendencia érvényesül. Az ok pedig a mindenkori államnyelv hatása, amely elsősorban a kétnyelvűség révén készíti egy irányba (ti. a maga irányába) a kisebbségi anyanyelvi nyelvhasználatot. Ezért is beszélhetünk erdélyi (romániai), felvidéki (szlovákiai), kárpátaljai, délvidéki (szerbiai)⁴ magyar regionális köznyelvről” (KISS 2003, 295–296).

Ezzel összhangban viszont, Kontra Miklós megállapítása szerint „a magyar államhatárokon kívül élő magyarok kivétel nélkül *kontaktusváltozatait* beszélnek nyelvünknek, vagyis az egynyelvű magyarországi magyarok nyelvtől többé-kevésbé eltérő, a két- vagy többnyelvű környezet hatását mutató

³ Wacha Imre, ehhez hasonlóan, a magyar nyelv rétegződését részletesen taglaló tanulmányában (WACHA 1999) a *nyelvi rétegeken* belül többek között megkülönbözteti a *területi nyelvváltozatokat* (nyelvjárások) a *terület felettiektől* (irodalmi nyelv, köznyelv és bizonyos szempontból a népi nyelv), valamint a *foglalkozás és társadalmi csoportok szerinti rétegződést* (szak- és csoportnyelvek).

⁴ Vagyis inkább vajdasági (P. K. M.).

változatokat beszélnek”, s mint hozzát teszi: „igaz ez azokra is, akik a többségi államnyelvet (szlovákot, román stb.) nem beszélik s nem is értik, mivel az ő magyar anyanyelvükben is vannak szlovák, román stb. hatás következtében keletkezett, a magyarországi magyarban ismeretlen nyelvi elemek és szabályok” (KONTRA 2003, 301).

Az idézett jellemzések értelmében tehát a *vajdasági magyar nyelvhasználat* jegyeit is a köznyelvi norma (standard), a nyelvjárási jegyek és a kontaktusjelenségek által körülhatárolt tartományban kell keresnünk, azzal a megkövetéssel, hogy (mint általában véve a kisebbségi regionális köznyelvek esetében) az anyaországi standardtól való eltérés okát nem kizárólag a többségi (idegen) nyelvvel létrejött kontaktus tényével kell magyaráznunk, hanem talán sokkal inkább azzal a *kontaktushiánnyal*, amely az anyaországi nyelvközösségtől és élő köznyelvtől való elszigetelődés folytán következett be, minden egyes határon túli nyelvközösséget önmagába zárt fejlődésre kényszerítve.⁵ A *kontaktusváltozatok* helyett tehát esetükben talán célszerűbb volna *hiányváltozatokról* beszélnünk, annál is inkább, mivel az idegen nyelvből való kölcsönzés vagy átvétel rendszerint olyankor következik be, amikor a beszélő vagy a nyelvközösség kifejezőkészletéből hiányoznak a fogalmak, jelenségek vagy helyzetek stb. megnevezésére alkalmas nyelvi eszközök.

Manapság azonban, amikor a műholdas tömegkommunikáció, a számítógép és a világháló egyre több ember számára válik elérhetővé, a felújított kontaktusok révén a nyelvi (re)integráció számára is úgyszólván szabad út nyílt. Így a vajdasági magyar nyelvhasználatot figyelve – jóllehet, a nyelvhasználók szülőhelyétől és/vagy lakhelyétől, illetve nyelvi helyzetüktől függően gyakran tapasztalható a *nyelvjárási jelenségek* beszüremlésének és/vagy az államnyelv hatásának tulajdonítható nyelvi *interferencia* jelenségeinek különböző arányú jelenléte – úgy tűnik, hogy a beszélők nem kis hányadánál világosan felismerhető az *anyaországi köznyelvi standard* követésének igénye, bár ezzel egyidejűleg egyéb (kevésbé igényes) nyelvi rétegekhez sorolható *trendek átvétele* is (pl. plázanyelv, szleng stb.), melyeknek tömeges terjedését ugyancsak a tömegkommunikációs eszközök és az internet teszik lehetővé.

⁵ Mert az anyaországi nyelvhasználat sem mentes (sőt soha nem is volt mentes) a kontaktusjelenségektől, hisz gondoljunk csak arra, hányféle idegen nyelvi hatás érte nyelvünket fejlődési története során, még a Kárpát-medencében történt letelepedése után is (pl. latin, szláv, német, francia, orosz, angol stb.)! S ezek a hatások sokszor nemcsak lexikai, hanem artikulációs, ortográfiai és szerkezeti (morfo-szintaktikai) szinten is a magyar nyelv rendszerétől idegen elemek és szerkezet típusok létrejöttét és beépülését eredményezték, de a magyar nyelv rendszerét e kontaktusok mégsem feszítették szét, inkább hajlékonyabbá tették, és alkalmasabbá funkcióinak betöltésére.

A világhálón folytatott aktív üzenet- és adatátvitel azonban számos új kommunikációs formát is létrehozott (pl. levelezőlisták, hírlevél, csevegőforumok, e-mail, közösségi oldalak stb.), melyeknek közös tulajdonsága az, hogy formájuk írott, de nyelvezetük a beszédhez áll közelebb, tehát az ún. *írott parole* változatába⁶ sorolhatóak. Ezenkívül működtetésük kezdeti időszakában az angol írott nyelv gyors üzenetküldésre alkalmassá tett, számos rövidítéssel,⁷ betűszóval,⁸ alfanumerikus mozaikszóval,⁹ emotikonnal¹⁰ stb. „rejtjelezett” változata terjedt el világszerte, amelynek „írasszabályait” mindmáig alkalmazzák, még a nem angol nyelvű gyors üzenetváltásban is. Ez a speciális írott beszéd magyar nyelvterületen is elterjedt, és sajátosan szabad nyelvhasználata, az írásbeliség hagyományos megformálási elveit, de főként a helyesírás szabályait semmibe vevő írásmódja miatt számos ellenzőjére lelt. A legérintettebbek e tekintetben pedig az anyanyelvoktatók, mivel a diákok bizonyos hányada még az iskolai leckék és írásbeli dolgozatok alatt sem tud szabadulni berögződött használatától.

Bódi Zoltán ezt a nyelvhasználatot *írott beszélt nyelvnek* nevezi (BÓDI 2004, 35), amely a spontán beszéd és az írásbeliség sajátos keveredése folytán alakult ki, leginkább azzal a céllal, hogy minél rövidebb idő alatt minél több információt lehessen közvetíteni a kommunikációs partnereknek.

⁶ Wacha Imre a magyar nyelv rétegződését taglaló tanulmányában mind a *langue*, mind pedig a *parole* esetében különbséget tesz annak írott és beszélt változata között, sőt felvázolja az írott és a beszélt *parole* különféle kombinációit is: *Beszélt parole* = beszélt beszéd: élőszó, beszélgetés, spontán előadás, riport, felszólalás stb.; a) *Beszélt írott parole* = beszélt írott beszéd: felolvasás, írott alapú előadás, szónoklat, stilizált szövegű dráma, rádiókommentár, rádiójegyzet stb. b) *Beszélt írott beszélt parole* = beszélt írott beszélt beszéd: drámai dialógus színpadon, ha az élőszót utánozza, a Szabó család nyelvezete stb.; *Írott parole* = írott beszéd: levél, esszé, újság, jelentés, irodalom, költészet stb.; a) *Írott beszélt parole* = írott beszélt beszéd: novellában, regényben dialógus, belső beszéd, ha az élőszót utánozza, mint Móricz A boldog embere stb. b) *Írott beszélt írott parole* = írott beszélt írott beszéd: vers- és prózamondás, próza, dokumentum a pódiumon stb. (WACHA 1999; 46.)

⁷ Pl.: angolul: *thx/tenx/ty*: thank you = ‘köszönöm szépen’; *lol*: laughing out loud = ‘hangosan felnevet(ek)’ stb.; vagy magyarul: *hv* = ‘hogy vagy?’; *vok*: = ‘vagyok’; *nm* = ‘nincs mit’; *sztem* = ‘szerintem’; *zu* = ‘mizujs, mi újság?’; *pill* = ‘pillanat’ stb.

⁸ Pl.: *PC*: Personal Computer = ‘személyi számítógép’; *IRC*: Internet Relay Chat = ‘hálóközvetítettű csevegés’; *FAQ/GYIK*: Frequently Asked Question = ‘gyakran ismételt kérdés’ stb.

⁹ Pl.: *4U*: for you = ‘Önnek/Neked’; *mindl* = ‘mindegy’; *7VGn* = ‘hétvégén’; *1X* = ‘egyszer’; *c6*: chat = ‘csevegés’; *j08*: ‘jó éjt’ (8 angolul *eight*) stb.

¹⁰ Az emotikonok az sms és a chat nyelvhasználatában elterjedt grafikus ikonok, amelyek az érzelmek kifejezésére szolgálnak. Pl.: :-): ún. „szmájli” (☺ – az angol *smile* = ‘mosoly’ szóból) = ‘alaposoly’; :) = mosoly; ;) vagy :-)= ‘a könny kicsordul a nevetéstől, kacsintás’; :(= ‘szomorú’; :-(= ‘fenyegetés’; ;(= ‘nagyobb bánat’; :0 = ‘üvöltés’; XD = ‘röhögés’ stb. (vö.: BÓDI 2004, 39; PÁSZTOR KICSI 2010, 45)

Ha viszont a nyelv megfelelő rétegébe szeretnénk besorolni, a társadalmi tagolódás tengelye mentén, a csoportnyelvek között jelölhetnénk ki a helyét, jellegét illetően pedig részben a *korosztályi*¹¹, részben a *titkos* (zsargon)¹² változatok közé, de leginkább a *hobbinyelvek* közé illeszthető be, lévén hogy az internetezők társadalmi csoportjának bizonyos alcsoportjai alkalmazzák ezt a változatot írásbeli kommunikációjuk megkülönböztető jegyeként. Megállapíthatjuk, hogy a Facebook felhasználói hálózata is egyik ilyen alcsoportba sorolható, azzal a megkötéssel, hogy nem minden facebookozó folyamodik az írott beszélt nyelv (vagy más néven *chatnyelv*, illetve *sms-nyelv*) használatához. Itt is megállapítható ugyanis, hogy a nyelvi stílus – akárcsak a közvetlen kommunikációban használatos spontán beszéd esetében is – a megnyilatkozó személy igényességétől függ. S ilyen szempontból elmondhatjuk, hogy a Facebook bejegyzései között úgyszólván extrém eltérések észlelhetők, az utcanyelvtől az igényes *írott parole*-ig (vö.: WACHA 1999, 46).

Azok a nyelvi jelenségek tehát, amelyek után a Facebookon kutatunk, a területi és a társadalmi változatok tengelyének azon metszéspontját övező felületen jelölhető ki, ahol a regionális köznyelviség és a csoportnyelvek fent említett változatai, vagyis a *standard*, a *nyelvjárási elemek* és a *kontaktusjelenségek* (a kétnyelvűség különféle módoszataiból származó jelenségek), valamint az *írott beszélt nyelv* körvonalai keresztezik egymást. Mivel azonban a Facebook felhasználói hálózata lényegében a társadalom (v. egy társadalmi csoport) egészének viszonyhálózatát modellálja (vö.: PÁSZTOR KICSI 2011, 99), az egyedenként és esetenként fellelt jelenségek alapján hiba volna a levont következtetéseket általánosítani és kiterjeszteni a felhasználók csoportjának teljes körére.

Vajdasági magyar vagy „internetes” nyelvhasználat?

1.) *Nyelvjárási elemek* – Mivel a nyelvjárások elsősorban beszélt változataikban élnek, és éppen a hangállományuk jellemzi jelentős mértékben őket, az írott beszélt nyelv keretében nem jeleníthetők meg maradéktalanul. Elképzelhető ugyan egyes nyelvi elemek fonetikus átírása, vagy lexikai elemek, tájszavak beiktatása, illetve nyelvjárási alaktani jegyek írásbeli aktualizálása, azonban mindezek a Facebook oldalain anakronisztikus jegyeknek tűnnek, s valószínűleg inkább az őket bejegyző személy valamely attitűdjé-

¹¹ Ti. legszélsőségesebb változatai a fiatalok körében terjednek leginkább.

¹² A bennfentesség, a csoporthoz tartozás és a különbözni vágyás stb. kamaszkori attitűdje folytán.

nek [pl. (i.), (ii.)], mintsem kódhasználati jártasságának kifejezőeszközei. Az összegyűjtött anyag tanúsága szerint a bejegyzések nyelvjárási adatai leginkább a viszonzások, segédigék, funkciógék stb. nyelvjárási alakjának tudatos vagy spontán [pl. (iii.)] beszúrásában nyilvánulnak meg, s bizonyos esetekben az sem eldönthető, hogy nyelvjárásiasságról, vagy pusztán csak az írott beszélt nyelv rövidítési tendenciájáról van-e szó esetükben [pl. (iv.)]¹³:

- (i.) xD **Mee'** azok tiszta fehérek:DD – [*mee'* = 'mert']
- (ii.) **mer'** benne van az újságban, azért ... – [*mer'* = 'mert']
- (iii.) Szerintetek mit **kéne** csinálni,ha... – [*kéne* = 'kellene']
- (iv.) **nemtom** mejikötöknél van... – [*nemtom* = 'nem tudom']

2.) *Kontaktusjelenségek: interferencia, kölcsönzés, kódkeverés* – A két-nyelvű társadalmi környezetben élő, mindkét nyelvet valamilyen szinten beszélő személyeknél a kódváltás állandó igénye miatt gyakran fordul elő, hogy az anyanyelv individuális mértékben elsajátított rendszerének rétegeit *interferenciajelenségek* szöjék át.¹⁴

- (v.) Intézkedek **momentál**, mert fúr a kíváncsiság!!!XD – [a *momentalno* szerb szó elvonásával jött létre = 'azonnal']

Az interferenciajelenségeken kívül azonban, meg kell említenünk a *kölcsönzéseket*¹⁵ is:

- (vi.) fizetem a **majicat M, skolski listovi, naknada za skolsko obezbedjenje, osiguranje ocenika.** – [*majica* = 'póló'; *školski listovi* = 'iskolaújságok'; *naknada za školsko obezbedenje* = 'a biztonsági őr juttatása'; *osiguranje učenika* = 'a tanulók baleset-biztosítása']
- (vii.) az en idiota testverem eldopta az **uplatnicamat** kerek vkit h írja le nekem azt a szamot – [*uplatnica* = 'befizetőlap', magyar birtokos személyjellel és tárgyraggal]

¹³ Bódi Zoltán a világháló nyelvét vizsgálva elemezte és kimutatta a nyelvjárási elemek jelenlétét is az interneten (BÓDI 2004, 150–156).

¹⁴ Beszédben érintheti ez a személy artikulációs készségét/szokásait és intonációját (pl. a beszédhangok idegenszerű artikulációja, a hangsúlyok és beszéddallamok más nyelv szabályaihoz igazodó mintája); a lexikális és frazeológiai szintet (pl. idegen szavaknak nem anyanyelvi szabályok szerinti átvétele, a tükrözés különféle formái stb.); a morfológiai és szintaktikai szintet (pl. szóalak- vagy vonzattévesztés, szórendi eltolódások stb.). Írásban viszont az artikulációs és intonációs szint helyére a helyesírás lép, amelynek szabályai ugyancsak átszövődhetnek a kontaktusnyelvben érvényes elvekkel. Az interferenciajelenségeket többnyire a kétnyelvű közegben történő *kódváltások* következményeként fogják fel (vö.: BORBÉLY 2003, 371).

¹⁵ A kölcsönzések alkalmával csak bizonyos nyelvi elemeket vesznek át a másik nyelvből. A kölcsönzések az interferenciajelenségekkel együtt megtalálhatóak az egynyelvű személyek nyelvhasználatában is.

De ide tartoznak a *kódkeverés*¹⁶ jelenségei is:

- (viii.) **E**, akinek megvan az info lap, ami kell a felelésre, az hozza holnapra h lefénymásoljam...köszí – [e = szerb fatikus szerepű szócska]
- (ix.) **nem kontazom** ez hulyeseg – [kontati szerb szleng kifejezés = 'felfog, ért', magyar igei személyraggal (*nem kontázom*) = 'nem értem']
- (x.) **nem hittem el mikor elkezdett** tenyleg **pucazni** :D – [pucati szerbül = 'lő', magyar ige- és igenévképzővel (*pucázni*)]
- (xi.) **vivi nem vagy upucena** – [*biti upućena*(a) szerbül = 'vki. tájékozott'; (*nem vagy uputyena*) = 'nem vagy tájékozott']

A kódkeverés extrém példái az ún. *makaróni nyelvhasználat*hoz sorolhatóak, s a középiskolások bejegyzéseiben is gyakran fordulnak elő, olykor angol szavakkal is „megtűzdelve”.

- (xii.) **az en egyik obrvam meg randomly fölemelkedett** :D – [*obrve* szerbül = 'szemöldök'; *randomly* angolul = 'véletlenül/véletlenszerűen'; (*az én egyik obrvám meg rendömlí fölemelkedett*) = 'az én egyik szemöldököm meg véletlenül fölemelkedett']
- (xiii.) **Kaptam uzenetet a szerb tanarnotol: 15 minutes ago** – [*15 minutes ago* angolul = 'tizenöt perce/tizenöt perccel ezelőtt']

3.) *Az írott beszélt nyelv* – Az eddigi példákban is felismerhető volt az írott beszélt nyelvi írásmód, amelyről az előző pontban volt szó (a helyesírási és nyelvi normák figyelmen kívül hagyása, az ékezetek és a központosítás elmaradása, a rövidítések és emotikonok gyakori használata stb.). A Facebook diákok között népszerű nyelvhasználatának azonban vannak egyéb jellemzői is, pl. a diáknyelvi nevek a diáktársak, tanárok, tantárgyak, használati tárgyak stb. megnevezésére:

- (xiv.) **Bobo** hozdd majd az **infot** holnap:)
- (xv.) **Ciki** mondta h a bizonyítványosztas 30an 11kor lesz
- (xvi.) Kellene nekem egy kis segítség **filobol**...
- (xvii.) **akk** ne felejtsd el hétfőre a **bigi** beszámolot...a tied az első 3 cím :)
- (xviii.) **hol vetted a telod**

¹⁶ A kódkeverés esetében a kétnyelvűek beszédében úgy keverednek a nyelvek, hogy „azok elemei nemcsak jelentéstani, hanem mondattani és prozódiai szempontból is egységet alkotnak, bár az egyes kódok hangtanilag nagyrészt megőrzik sajátosságukat” (vö.: BORBÉLY 2003, 376).

Összegzés

A példák tanúsága alapján megállapíthatjuk, hogy a Facebookon megtalálhatóak ugyan a vajdasági magyar nyelvhasználat bizonyos elemei, azonban nem rendszerszerűen, tehát felmerül a gyanú, hogy esetükben szándékos kódváltásról (stilizálásról) van szó, mivel az írott beszélt nyelv öntörvényű szabályai következetesen felülírják őket.

Irodalom

- BALÁZS Géza (2002): Magyar nyelvhelyességi lexikon. Corvina Kiadó Kft., Bp.
- BÓDI Zoltán (2004): A világháló nyelve. Gondolat Kiadó, Bp.
- BORBÉLY Anna (2003): Kétnyelvűség és többnyelvűség. = MNykk. 362–380.
- KISS Jenő (1994): Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- KISS Jenő (2003): Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. = MNykk. 271–300.
- KONTRA Miklós (2003): A határon túli nyelvváltozatok. = MNykk. 301–321.
- MNykk = KIEFER Ferenc (2003. szerk.): A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PÁSZTOR KICSI Mária (2005): A vajdasági magyarok beszéde. = Hódi Éva (szerk.): Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok – 2005. Proleter, Óbecse, 42–54.
- PÁSZTOR KICSI Mária (2010): Nyelvújító módszerek a chatelésben. Hungarológiai Közlemények 2., 44–52.
- PÁSZTOR KICSI Mária (2011): A közösségi oldalak kommunikációs modelljei. Léttünk, 2011/4., 92–102.
- WACHA Imre (1999): A magyar nyelv rétegződése. „Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján. = Wacha Imre: A szöveg és hangzása. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 5–72.

DOES FACEBOOK REFLECT VOJVODINA USE OF HUNGARIAN?

The topic of this paper is the study of the linguistic characteristics of texts written on computer discussion boards with special focus on the question indicated in the title, i.e. whether there is a special Vojvodina Use of Hungarian language on this page. In order to carry out this research we must first define the reference range of *Vojvodina Use of Hungarian language* on the one hand and the *internet language use* (written spoken language) on the other. Language use (performance) cannot be identified with language which is an ideal and abstract system. Performance only approximates to

smaller or greater extent the language system criteria, but they never overlap. Namely, language performance means the actualization of the written/spoken communications of the communicating individuals, which depends on the actual situation, and as such there can be a direct cause and effect relationship between performance and the linguistic code of the communicators, (affected by region, dialect, social layer/group), and further, their momentary ability to concentrate and their frame of mind (composedness/uneasiness, reverence, exhaustion, etc.), as well as those external circumstances which can in whatsoever way influence the realization of their linguistic performance (for example: the social status of the addressee, the circumstances and the atmosphere of the communication, the presence of another person. etc.). Performance, therefore, can show greatly varying competence even in the case of the very same individual, and a specific group of linguistic performers may produce an even greater degree of heterogeneity. Therefore, we can look upon linguistic performances with characteristic features of Hungarian language spoken in Vojvodina not in a generalized way but merely as at actual utterances.

Keywords: Facebook, Hungarian language usage in Vojvodina, written spoken language, regionality, interference, dialect features.

HORVÁTH FUTÓ HARGITA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
futo@eunet.rs

A SZÓKINCS SZEREPE AZ OLVASÁSMEGÉRTÉSBEN*

The Role of Vocabulary in Reading Comprehension

Egyéni szókincünk mennyiségi és minőségi kialakulását számtalan tényező befolyásolja, többek között korrelációban van az olvasási képességgel is. A szókincs kortól függetlenül a legfontosabb kompetencia, tudásterület a nyelvet tanuló egyén számára. A legújabb tantervekben a hangsúly a nyelvészeti, műveltségi elemekről a kulcskompetenciák, többek között az anyanyelvi kommunikáció, azaz a hallott és olvasott szöveg értésére és a szövegalkotás fejlesztésére tevődött át. A sikeres anyanyelvi kommunikáció alapfeltétele a megfelelő szókincs, valamint a nyelvtan és az egyes nyelvi funkciók ismerete. Az egyén szókészletének növekedése szorosan összefügg olvasásmegértésének szintjével. Az olvasó egyén, miközben új szavakat tanul, új fogalmakat is elsajátít, vagy a már meglévő fogalomkészletének kapcsolatait bővíti, mentális lexikonában a már ismert szavakhoz és fogalmakhoz új elemeket kapcsol.

Kulcsszavak: olvasási készség, szövegértés, kompetenciák, anyanyelvi kommunikáció, szókészlet, szókincs, mentális lexikon.

A kompetenciaorientált pedagógia történetének kezdetét a szakirodalom 1997-re datálja. A tudásalapú társadalomban szükséges kompetenciák kialakítása és fejlesztése az oktatási és képzési rendszerek feladata. A harmadik évezred első évtizedében a tantervkészítésben nagyobb szerepet kapott a kompetenciaalapú tervezés, a szaktárgyi tudás átadása ugyanis csak az adott szakterületen továbbtanuló diákok számára bizonyult hasznosnak, a többieknek kikopott az emlékezetéből, mert az iskolán kívüli kontextusban

---

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma III47013. számú projektumának keretében készült.

nem volt szükségük ezekre az ismeretekre: a kompetenciaalapú tervezésnél „az iskolázás első szakaszában a készségek és képességek kifejlesztése és kompetenciákká szervezése határozza meg a tantervi célokat, a második szakaszban pedig a műveltség közvetítése válik dominánssá. A kompetenciák és a műveltség egymást erősítő rendszereinek kialakulásához vezető folyamat során az első szakaszban a műveltség tartalma szolgálhatja a kompetenciák kifejlesztésének gyakorló terepét, a második szakaszban a megszerzett kompetenciák lehetnek a különböző műveltség megszerzésének eszközei” (CSA-PÓ–KÁRPÁTI 2002; 305). Az Európa Tanács 2001-ben alapított *Working group-B on Basic skills, foreign language teaching and entrepreneurship* elnevezésű munkacsoportja definiálta a kulcskompetencia fogalmát: a kulcskompetenciák az ismeretek, készségek és attitűdök átvihető, többfunkciós készletét képviselik, melyre minden egyénnek szüksége van az önmegvalósításhoz és fejlődéshez, beilleszkedéshez és munkavállaláshoz. Ezeket a kötelező iskolai oktatás vagy képzés befejezéséig ki kell fejleszteni, és az egész életen át tartó tanulás részeként a további tanulás alapjául kell szolgálniuk (BRASSÓI 2008; 11). Az Európai Bizottság szakértői szerint elsősorban a különféle kompetenciák birtoklásának kiegyensúlyozatlanságában kell keresni a tagországokban tapasztalható szociális megosztottság fő okait is: „vannak ugyanis kompetenciában gazdag személyek, és vannak, akik nem vagy csak alig rendelkeznek a szükséges kompetenciákkal. Vagyis a legfontosabbnak tekintett kompetenciák, azaz a kulcskompetenciák hatással vannak – sok egyéb mellett – a társadalmi és a gazdasági igazságosság érvényesülési mechanizmusára is” (MIHÁLY 2003; 103).

Az Európa Tanács munkabizottsága nyolc területen határozta meg a kulcskompetenciákat: anyanyelvi kommunikáció, idegen nyelvi kommunikáció, matematikai és természettudományos kompetencia, digitális kompetencia, a hatékony, önálló tanulás, szociális és állampolgári kompetencia, kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia, kulturális tudatosság (VASS 2008; 13–14). Az anyanyelvi kommunikáció alatt a fogalmak, gondolatok, érzések, tények és vélemények szóbeli és írásbeli kifejezését és értelmezését (hallott és olvasott szöveg értése, szövegalkotás) értjük, a helyes és kreatív nyelvhasználatot a társadalmi és kulturális tevékenységek során, az oktatásban és képzésben, a munkában, a családi életben és a szabadidős tevékenységekben. Az anyanyelvi kommunikációhoz szükséges a „megfelelő szókincs, valamint a nyelvtan és az egyes nyelvi funkciók ismerete. Ez a tudásanyag felöleli a szóbeli kapcsolattartás fő típusainak, az irodalmi és nem irodalmi szövegek egész sorának, a különféle nyelvi stílusok fő sajátosságainak, valamint a nyelv és a kommunikáció változásainak ismeretét különféle helyzetekben” (VASS 2008; 14).

A sikeres anyanyelvi kommunikáció egyik feltétele a szókincs. Megfelelő nagyságú egyéni szókincs szükséges a különféle üzenetek közléséhez írásban és szóban, illetve a változatos helyzetben és különböző céllal közölt üzenetek megértéséhez. Az egyéni szókincs nagyságának felmérése nehéz feladat, az eddigi vizsgálatok és becslések alapján egy 14 éves gyermek 6–7000, egy átlagos műveltségű felnőtt 10 000 szót használ, a műveltebbek szókincsének nagysága az 50 000-et is eléri. Egyes költők és írók szókincsét már megszámtolták: Arany János 23 000 szót használt kisebb költeményeiben, a Petőfi-szótárban mintegy 30 000, a Juhász Gyula-szótárban 12 000 címszó található. Az egyén által használt szavak száma (az aktív szókincs) az általa ismert szavakénál (a passzív szókincsnél) természetesen kisebb (ZSEMLYEI 2009; 6). Az aktív és a passzív szókészlet szüntelen mozgásban van. Az egyéni szókincs e két részlege nem határolódik el élesen egymástól, ha az egyénnek megváltoznak az életkörülményei, a passzív szók könnyen aktivizálódik, és fordítva. Az aktív és a passzív szókincs közötti különbségtétel azért indokolt, mert „tapasztaljuk, hogy számos olyan elavult, régies, tájnyelvi vagy túlságosan irodalmias szó és kifejezés van, amelyet, különösen olvasmányaink alapján, ismerünk és megértünk, de használatát a mindennapi fesztelen érintkezés folyamán kerüljük” (TELEGDI 1995; 154).

Cser János 1939-ben publikált gyakorisági szótára tekinthető a Czachesz Erzsébet és Csirik János szerzőpáros *10–16 éves tanulók írásbeli szókincsének gyakorisági szótára* előzményének. Cser János szótár formájában publikálta szabad asszociációs módszerrel végzett kutatását a gyermekek szókincséről. Vizsgálatában arra kért 4483 tíz és tizennégy év közötti budapesti leány- és fiúgyermeket, hogy 15 percen keresztül írjanak le – a névelőket és a tulajdonneveket kivéve – valamennyi eszükbe jutó szót válogatás nélkül. A szabad szóasszociáció során mind az aktív, mind a passzív szókincs aktiválódik. A szerző a vizsgálati anyag statisztikai feldolgozása alapján adatokat kapott egy-egy korosztály aktív szókincséről (kb. 4000-re tette a 10–14 éves gyermekek használt szókincsének mennyiségét), ezer gyerek adatait felhasználva pedig beszélt nyelvi anyagon alapuló gyakorisági szótárt is összeállított. Cser János azt a következtetést vonta le a kutatásból, hogy a szabadon létrejött képzetsorok iránya, menete, természete bepillantást enged a vizsgált személy gondolkodásmódjába, sejteti érdeklődési körét, a leírt szavak száma pedig szorosan összefügg az értelmességgel, azaz minél több szót leír a gyermek, annál gazdagabb a képzelete. Ez a megállapítás ma már nem helytálló, mint ahogy ez a diszlexiások esetében mindannyiszor tapasztalható (KUNCZ 2007; 11). Czachesz Erzsébet és Csirik János *10–16 éves tanulók fogalmazási készségének gyakorisági szótára* azt a szókészletet tartalmazza, amelyet a fiatalok nem csupán felismerni, hanem írásban használni is tudnak, azaz anyanyelvi

szókincsük legaktívabb rétegének egy részét. A tanulók szövegei egy 1998-ban végzett reprezentatív fogalmazásvizsgálatból származnak. 2170 dolgozat képezte a szókincsvizsgálat szövegmintáját, amelyben közel hatszázezer szó található, a szótár anyaga fontos forrása lehet a pedagógiai, nyelvészeti és pszichológiai kutatásoknak (CZACHESZ–CSIRIK 2002; 10–13).

Cser János vizsgálatát Gósy Mária és Kovács Magdolna 1999 őszén megismételte, az általuk lefolytatott kísérletben 12 és 13 éves leányok és fiúk vettek részt az ország különböző pontjairól. Mindkét korcsoportban 200 tanuló volt (100 lány és 100 fiú), összesen 400 gyermek. Az instrukció megadásakor semmilyen megkötést nem alkalmaztak (a gyerekek írhattak tulajdonneveket és ragozott formákat is). A korpusz 52 225 mentális szót (a mentális lexikonban tárolt egység, amely megfelelhet a grammatikai értelemben vett, „hagyományos” szónak, de eltérhet attól struktúrában, illetőleg abban, hogy szókapcsolatként, sőt szerkezetsorként is megjelenhet) tartalmazott, a 12 évesek 4642, a 13 évesek pedig 5280 lexémát aktiváltak (a tulajdonneveket kivéve) mentális lexikonukból: „Közvetve bár, de tarthatónak látszik az a hipotézis is, hogy minél gyorsabb a lexikális hozzáférés, annál több szó hívható elő. Ez tűnik a legkézenfekvőbb magyarázatnak arra, hogy a vizsgált két korcsoport között szignifikáns a különbség az aktivált lexémák számát tekintve. Az idősebbek átlagosan hosszabb szavakat írtak. Az egyéni különbségek jelentősek, mind a fiatalabbak, mind az idősebbek esetében. A lányok több szó aktiválására képesek, mint a fiúk (mindkét korcsoportban). Az asszociációkban pedig elkülöníthetők a lányos és a fiús fogalomkörök” (GÓSY–KOVÁCS 2001; 330–354).

A pedagógiai és pszichológiai kutatásokban az egyén szókincsét részrendszerekre bontják: olvasási szókincs, megértési szókincs, beszéd- és írásbeli szókincs. Az olvasási és a megértési szókincs receptív (passzív), a beszéd- és írásbeli produktív (aktív), az emberek ugyanis sokkal kevesebb szót használnak produktívan, mint amennyit megértenek beszédben és olvasásban. Gyermekkorban az aktív és a passzív szókészlet nagysága között nagyobb az eltérés, mint felnőttkorban. A hatévesek szókinccse kb. 5000 szó, 10–14 éves kor között a duplájára nő a szókincs, de a gyerekek között négy–ötösörös különbségek is lehetségesek. Egy átlagos egyetemista szókinccse kb. 50 000 szó. Az egyéni szókincs növekedésével a szavakhoz fűződő tudás is gyarapodik (CZACHESZ 1998; 71–72).

A szó- és kifejezőkészség mennyisége leghatékonyabban olvasással növelhető. Digitalizált világunkban változnak a szöveghordozó eszközök, megszűnőben van a könyvközpontúság, de a szövegrögzítés és az olvasás nem szorul ki az életünkől mindaddig, amíg az ember nyelvet használó, beszélő lény: „A kifejlett emberi nyelv olyan rendszer, amely nem létezhet

írásbeliség, tehát olvasás nélkül, és ez a rendszer a civilizációnkat teremtő értelem létezésének, további fejlődésének kulturális alapját és közegét képezi” (SZÁVAI 2010; 9). A társadalmi változások és a kutatási eredmények következtében az elmúlt évtizedekben jelentősen átértékelődött az olvasás fogalma. A legrégebbi meghatározás szerint az tud olvasni, aki ismeri a betűket. A hatvanas években az olvasás kommunikációs aspektusa került előtérbe: az olvasás a kommunikáció egy folyamata, amely során az üzenet grafikus formában közvetítve jelenik meg az egyének között. A 20. század utolsó évtizedeiben az olvasás fogalmának leírására több modellt is kidolgoztak. Az olvasási funkciókat a hetvenes években definiálták, esztétikai (a szöveg átélése, beleélés, műélvezet) és információszerző (az adatok kiemelése és rangsorolása) funkciót különböztettek meg. Noam Chomsky munkássága folytán a pszicholingvisták és nyelvészek figyelme a szöveg struktúrájának megértésére irányult, először az úgynevezett mikrostruktúrákat (mondatok, nyelvi-logikai kötőszavak szintje), majd a makrostruktúrákat (bekezdés, történetek) vizsgálták. Feltevésük szerint a hatékony szövegértés a makro- és mikrostruktúrák és az előzetes tudás interakciójából áll. A kötőszavak megértése részfolyamata a szöveg megértésnek, a mondatkombinálásban elért jó eredmény fejlett színvonalú olvasásmegértést jelent. A PISA-vizsgálatok harmadik évezred küszöbén létrejött olvasásdefiníciója az olvasási képességet eszköztudásnak tekinti, amely szoros kapcsolatban áll a tudás alkalmazásának problematikájával (JÓZSA–SZTEKLÁCS 2010; 42–44). A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) PISA nemzetközi teljesítménymérésének definíciója szerint az olvasás (reading literacy) az írott információhordozók megértése, felhasználása és azok tartalmának mérlegelése az egyéni célok elérése, az ismeretszerzés és önmegvalósítás, valamint a társadalomban való részvétel érdekében (OECD 2003; 108).

Michael Pressley olvasáskutató szerint gyakran gondolunk az olvasásra úgy, mint a készségek hierarchiájára, a folyamat az egyes betűk és a hozzájuk kapcsolódó hangoktól a szó felismerésén, a bekezdések mondatainak megértésén át a szövegértő, szövegértelmező kompetenciáig terjed. A hatékony szövegértő olvasás feltételei: (1.) *dekódolási készség (decoding)*, azaz a betű- és szófelismerés, (2.) *a szókincs (vocabulary)*, a jó szövegértőknek általában jó a szókincsük is (Ez az összefüggés azonban nem jelenti azt, hogy a szókincs tanítása növeli a szövegértést. Olvasáspedagógusok azonban végeztek olyan kísérleteket, amelyekben a diákok egy részének elmagyarázták a szavak jelentését, a másik részüknek nem, kiderült, hogy a szótanulás következtében az első csoportnál javult a szövegértési képesség. Talán a legszélesebb körben idézett ilyen típusú kísérletet Isabel Beck és társai végezték, akik negyedik-es diákoknak 104 szóból álló törzsanyagot tanítottak öt hónapon keresztül.

Azok a gyerekek, akik utasítást, szómagyarázatot kaptak, a teszten felülmúlták azokat a társaikat, akiknek nem magyarázták el a szavak jelentését. Beck csoportjának a munkája jó példa lehet arra, hogy amikor a diákoknak alaposan tanítják a szókincset, fejlődik a szövegértésük.), (3.) *világismeret (world knowledge)*, a szövegértés, jelentésteremtés folyamatában az olvasó felhasználja előzetes tudását, tapasztalatait sok példa szemlélteti, hogy azok az olvasók, diákok, akik gazdag előzetes tudással rendelkeznek egy témáról, jobban megértik a szöveget az alacsony előzetes tudással rendelkező osztálytársaikkal szemben, (4.) *hatékony szövegértési stratégiák használata (active comprehension strategies)* és (5.) *figyelemmel követés (monitoring)*, a jó olvasók ugyanis tudják, hogy mikor kell nagyobb erőfeszítést kifejteniük ahhoz, hogy megértsenek egy szöveget (PRESSLEY 2000).

Az egyén szókincse segíti az olvasás megértésének folyamatait, az olvasás által pedig gazdagítható a szókincs: „Az olvasás azonban nem egyszerűen növeli a szókészlet nagyságát, hanem segíti a fogalomrendszer kialakulását is. Az egyén szókészletének növekedése szorosan összefügg olvasásmegértésének szintjével. Az olvasó egyén szókincsének növekedése gyors. Miközben új szavakat tanul, új fogalmakat is elsajátít, vagy a már meglévő fogalomkészletének kapcsolatait bővíti, a már ismert szavakhoz és fogalmakhoz kapcsolva az új elemeket” (CZACHESZ 1998:71). Szövegértés nem jöhet létre olvasáskészség nélkül, amely különböző részkészségek (beszédhanghalló-, betűolvasó-, szóolvasó- és mondatolvasó-készség), rutinok és ismeretek meghatározott rendszere. A szóolvasókészség funkciója a szavak vizuális felismerése, amely aktiválja az olvasóban létező gondolathálót, a szó jelentését. Eredményes működéséhez ismerni kell a szövegben szereplő szavak többségének jelentését. A szövegértő olvasás (az emberek szerény szókészletével) a szógyakorisági törvénynek köszönhetően válik lehetővé, vagyis annak, hogy a köznyelvi szövegek szövegszavainak 95–96 százaléka a leggyakoribb 4–5 ezer szóból variálódik. A köznyelvi szövegek szövegértő olvasásának kiinduló feltétele, az olvasáskészség optimális elsajátításának szókészletbeli kritériuma a leggyakoribb 5000 szó ismerete. Ezt nevezzük az optimálisan fejlett olvasáskészség kritikus szókészletének (NAGY 123–126). Ez az a szómennyiség, ami szükséges ahhoz, hogy a szövegkontextus segítségével lehetővé váljon az új szavak, új fogalmak tanulása, a szókészlet spontán gyarapodása.

Irodalom

BOLDIZSÁR Ildikó (2006): A foci és a hétfejű sárkány. = Fenyő D. György szerk.: Kiből lesz az olvasó? Ötletek, módszerek szülőknek, pedagógusoknak. Animus Kiadó, Budapest, 15–25.

- BRASSÓI Sándor (2008): Az egész életen át tartó tanulást megalapozó kulcskompetenciák klasztermunkájának ismertetése. = Krémó Anita szerk.: Oktatás és Képzés 2010. Műhelybeszélgetések 2007. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest, 9–12.
- CS. CZACHESZ Erzsébet (1998): Olvasás és pedagógia. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.
- CS. CZACHESZ Erzsébet–CSIRIK János (2002): 10–16 éves tanulók írásbeli szókincsének gyakorisági szótára. Books in Print, Szeged
- CSAPÓ Benő–KÁRPÁTI Andrea (2002): Műveltség az ezredforduló után – Az oktatás fejlesztésének feladatai. = Csapó Benő szerk.: Az iskolai műveltség. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 299–311.
- GÓSY Mária–KOVÁCS Magdolna (2001): A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. Magyar Nyelvőr 125, 330–354.
- HOFFMANN Ottó (1976): Anyanyelvi nevelés az általános iskola felső tagozatában. Tankönyvkiadó, Budapest.
- JÓZSA Krisztián–STEKLÁCS János (2010): Új utak az olvasáskutatás tanításában. = Szávai Ilona szerk.: Az olvasás védelmében. Pont Kiadó, Budapest, 41–89.
- KISS Ottó (2006): A kétméteres királylány. = Fenyő D. György szerk.: Kiből lesz az olvasó? Ötletek, módszerek szülőknek, pedagógusoknak. Budapest: Animus Kiadó, 2006. 7–14.
- KUNCZ Eszter (2007): A Meixner-féle szókincs-, szótanulás-vizsgálat bemutatása, alkalmazásának lehetőségei. Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány, Budapest
- MIHÁLY Ildikó (2003): Még egyszer a kulcskompetenciákról. Új Pedagógiai Szemle, 6. 103–112.
- NAGY Attila (1994): Hol terem a jó olvasó? (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményeiről) Magyar Pedagógia, 3–4. 231–252.
- NAGY József (2004): A szóolvasó készség fejlődésének kritériumorientált diagnosztikus feltérképezése. Magyar Pedagógia, 2. 123–142.
- OECD (2003): The PISA 2003 Assessment Framework – Mathematics, Reading, Science and Problem Solving Knowledge and Skills, OECD, 2003. URL: <http://www.oecd.org> (Letöltés ideje: 2011. november 22.)
- PRESSLEY, Michael (2000): Comprehension instruction: What makes sense now, what might make sense soon. = Kamil, P., Mosenthal, P. Pearson, P. D. és Barr, R. (szerk.): Handbook of reading research. Vol. 3. Erlbaum, Longman, Hillsdale, NJ, New York. 545–562. <http://www.readingonline.org/articles/handbook/pressley/index.html> (Letöltés ideje: 2011. 12. 2.)
- SZÁVAI Ilona (2010): Előszó helyett. Kiszorul itt védelemre? Olvasás, olvasók, olvasatok... és olvasnivalók! = Az olvasás védelmében. Pont Kiadó, Budapest, 5–11.
- TELEGDI Zsigmond (1995): Bevezetés az általános nyelvészetbe. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

- VASS Vilmos (2008): A kulcskompetenciák fejlesztése és értékelése (vitaanyag). = Krémó Anita szerk.: Oktatás és Képzés 2010. Műhelybeszélgetések 2007. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest, 13–18.
- ZSEMLYEI János (2009): A mai magyar nyelv szókészlete. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár

THE ROLE OF VOCABULARY IN READING COMPREHENSION

The quantitative and qualitative development of personal vocabulary is affected by several factors, and it is also in correlation with one's reading skill. Irrespectively of age, vocabulary is the foremost competence and region of knowledge for the learner. In the most recent curricula the emphasis has shifted from the linguistic and cultural elements onto key competencies, among others communication in the mother tongue, that is, on the development of heard and read text comprehension and text creation. An adequate vocabulary is the basis of successful communication in the mother tongue, and so is knowledge of grammar and certain linguistic functions. The growth of vocabulary is in close relationship with the level of one's reading comprehension. When learning new words, the reader becomes familiar with new concepts and widens the relationship between the already acquired concepts, or adds new elements to the already existing stock of words and concepts in one's mental lexicon.

Keywords: reading skill, text comprehension, competencies, communication in the mother tongue, vocabulary, mental lexicon.

LAKI BOGLÁRKA

Tankönyvkiadó Intézet
Újvidék
bogica@stcable.net

BESZÉLT NYELVI ÉLETTÖRTÉNETEK SZÖVEGTANI VIZSGÁLATA*

Textual Analysis of Spoken Life Stories

Dolgozatomban vajdasági magyar nők beszélt nyelvi élettörténeteit tanulmányozom. Az élettörténet-mondást mint dinamikus folyamatot értelmezem, kitérek arra, hogyan válik jól formálttá a történetmondás. Az élettörténetben a narrátor elsősorban önmagát prezentálja, amelynek több megnyilvánulási formája is tetten érhető. Az énkép dinamikus és kölcsönhatásban levő folyamatok eredménye. Az élettörténetet létrehozó események bizonyos nézőpontból kerülnek bemutatásra, a narratív perspektíva az élettörténet strukturális jellemzője.

Kulcsszavak: élettörténet, jól formált történetmondás, én-prezentálás, szerep, arc, homlokzat, nyelvi benyomáskeltés, narratori perspektíva.

Dolgozatomban az életrajzi történetmondást konkrét nyelvi anyag feldolgozása által tanulmányozom. A korpuszt a *Vajdasági magyar nők élettörténete*¹ című kötetben megjelent, életrajzi elhangzott szövegek írott formája képezi. E szövegek általában kérdések által előhívott válaszok, többnyire hosszabb terjedelmű történetek sorából állnak össze. A kötet tizenöt magyar nő élettörténetét mutatja be az olvasónak.

* Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke rendezésében 2011. november 9-én és 10-én Újvidéken megtartott Egyetemi Nyelvészeti Napokon elhangzott előadás szerkesztett szövege.

¹ A továbbiakban e kötet cím rövidítése: VMNÉ.

A történet-, illetve az élettörténet-mondás primáris kommunikatív célja az én-bemutatás, a személyes élmények, illetve életünk eseményeinek narratív elrendezésű prezentálása. A sikeres kommunikációnak több előfeltétele is van, amelyek a résztvevő felekre, a kontextusra és magára az üzenetre, vagyis a szövegre vonatkoznak.

Az élettörténetekben dominál az egyediség és az események oksági láncolata valamilyen időrendbe helyezve. Egy történet akkor jó, ha érdeklődést vált ki a hallgatóból. A történetmondást tehát mint dinamikus folyamatot kell vizsgálnunk, amely nem zárja ki a kontextust, a történetmondás interperszonális, szociokulturális jellegét és az élőbeszéd nyelvhasználati vonatkozásait.

Hogy mikor jól formált egy történet, az összefügg a kommunikatív kompetencia kérdéskörével. A kommunikatív kompetencia az anyanyelvi beszélő azon tudását jelenti, amelynek segítségével grammatikailag jól formált mondatokat képes megalkotni és értelmezni az adott szituációnak megfelelően (HYMES 1977). A történetmondás aktusában fontos szerepet játszik a verbális interakció szerepeinek ismerete, illetve azok megfelelő alkalmazása. Bartlett (1985; 334) szerint az elbeszélőnek először is érdeklődést kell felkeltenie a hallgatóban, a beszélő szünet által fenntartja az érdeklődést, majd kielégíti a hallgató kíváncsiságát.

A Grice (1975) által megfogalmazott maximák: a mennyiség, a minőség, a viszony és a modor maximái természetesen az élettörténetek mesélésére is alkalmazhatók.

Pratt (1977; l. ANDÓ 2006; 145) a grice-i maximákhoz kapcsolódva bevezeti az elmesélhetőség fogalmát. A történetnek ugyanis elbeszélhetőnek kell lennie, valami újat, váratlant vagy szokatlant kell közölnie a társalgási narráció során. Labov (1997; l. ANDÓ 2006; 145) is hasonlóképpen fogalmaz: szokatlan, váratlan epizódnak kell a történet középpontjává válnia, de a történetnek természetesen hihetőnek is kell lennie. Az élettörténetek általában felkeltik a hallgató figyelmét, egy-egy megélt esemény érdeklődésre tart számot, mivel mindenki élettörténete egyedi, minden történetmondó valami újat mond. A kutatások azt bizonyítják, hogy minél személyesebb, egyedibb, minél inkább eltér a hétköznaptól egy történet, annál nagyobb az érdeklődés iránta. A történet, főként ha az objektív, akkor válhat igazán érdekessé a hallgató számára, ha a beszélő a narráció során értékítéletet is alkot róla.

A narráció konverzációelemzési vizsgálatára az adja az alapot, hogy a beszélt nyelvi élettörténet-mondás interperszonális interakcióban történik. Ha a konverzáció szabályait figyelmen kívül hagyjuk, nem kapunk teljes képet a narrációról. A társalgások részeként megjelenő élettörténetek hosszabb monologikus egységek. Ami azonnal szembeütő ezeknél a szövegeknél a beszélőváltások elrendeződését illetően, hogy aszimmetrikusak, vagyis a be-

szelő és a hallgató nem egyenrangú partnerként vesz részt a kommunikációs interakcióban, hanem a szó hosszabb időre a beszélőhöz, a narrátorhoz kerül, hiszen eleve az a célunk, hogy beszéltesük a történetmondó egyént. Bizonyos nyelvi megnyilvánulásainkkal biztathatjuk is a hallgatót az élettörténet továbbmesélésére, jelezhetjük, hogy a minket megillető szólás jogát átadjuk a történetmesélőnek, illetve biztosíthatjuk a hallgatót érdeklődésünkről. Pl.: *És azután mi történt? És a testvéreddel milyen a kapcsolatod? Hogyan alakult ezután az életed?* Stb.

Élettörténetünket mindig valakinek vagy valakiknek meséljük. A narráció szociális beágyazottsága is bizonyítja, hogy az élettörténet-mesélés társas tevékenység. Az elbeszélések fontos szerepet játszanak az egyén szocializációjában és kognitív fejlődésében.

Az élettörténetek legfontosabb célja az én-prezentálás. Amikor az egyén önmagáról beszél, eleve a társadalmi viszonyrendszer részeként mutatja be önmagát. Elhelyezi saját személyiségét, megjelöli szerepét, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét. Az egyén különböző szociális folyamatokban nyilvánul meg, bontakozik ki, ami természetesen az élettörténetekben is megjelenik, pl. a nem, családi, rokoni kapcsolatok megjelölése: nő/férfi, valaki lánya/fia stb., az én bizonyos szerepekben való megjelenése, jellemzése, társadalmi csoportok részeként való bemutatása stb.

Az élettörténetekben az egyén, az én szólal meg, s szólítja meg az elképzelt másikat. Az élettörténet elbeszélése során a nyelv a másik és önmagunk megértésének eszköze. A fikciós történetek a bennük élő önmagunk megértésére szolgálnak, a saját történet elbeszélésekor ennek szándéka felerősödik.

Az elbeszélő az élettörténet prezentálása közben egyensúlyi helyzetet próbál fenntartani az én és a másik elvárásai között. Az én azonban sok esetben nem ismeri a másik elvárásait, mint ahogy feltételezhetően jelen esetben sem, hiszen az interjúvoló személy igyekszik háttérben maradni, semleges maradni. Meg kell felelnie tehát a képzeletbeli másik elvárásainak is, és önmagához is hűnek kell maradnia.

Ahogy Habermas (1987) megállapította, az énképbe beépülnek az én-ről mások által alkotott nézetek is, vagyis az énről az, hogyan látják őt a társadalom tagjai, de a társadalom tagjaira is hat az a személyiségkép, ahogyan önmagát prezentálja az egyén. E kép nagymértékben összefügg azzal, hogyan játssza az egyén a szerepét. Az énkép tehát dinamikus és kölcsönhatásban levő folyamatok eredménye.

A szerep „közvetítő kapocs, mely az egyén személyes szféráját a személytelen szférával, a társadalommal összeköti” (CSEPELI 2001; 60). A szerepelvárás alatt pedig azt értjük, amit a közösség, a társadalom elvár az egyéntől az adott szerepben. A szerepelvárás vonatkozik a nyelvhasználatra

is, hiszen az adott kommunikációs szituációban a különféle szerepek különféle nyelvhasználati formákat követelnek meg. Az adott szerepeknek megfelelő nyelvi formát a kommunikatív kompetenciánk biztosítja számunkra. Az egyén élettörténetének elmondása során tehát arra is ügyel, hogy a róla kialakuló benyomás megfeleljen a szerepéhez illő tulajdonságoknak, vagyis a kommunikáció a szerep megjelenítésének egyik fontos eszközeként szolgál. A társadalmi hierarchiában elfoglalt helyünk és az adott szituációs kontextus tehát meghatározza nyelvhasználatunkat. Ez viszont fordítva is igaz, nyelvi megnyilvánulásainkkal minden egyes pillanatban a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyünkről is jelzést adunk.

Ahogy Nemesi Attila László írja: „az én számos forrásból építkező, szerepek egész sorát magában foglaló képzetegyüttes” (NEMESI 2000; 418). A szociális szerepek (életkori, nemi, családi, foglalkozási stb.) tehát együttesen képezik egy egyén énképét. Mivel elsősorban női élettörténeteket vizsgálok, azonnal kínálkozik egy érdekes szerep vizsgálata, ez pedig a női szerepkör megélése.

Az énképhez kapcsolódik még egy fogalom, ez pedig az arc vagy homlokzat. E fogalmak Goffman nevéhez fűződnek. Az arc a társadalmilag elfogadott tulajdonságok által körvonalazott énkép, az arcunk pedig az a cselekedet, amelyet annak érdekében végez valaki, hogy a róla kialakult kép összhangban maradjon az általa mutatott arccal.

Az arc az eredeti megfogalmazás szerint pozitív társadalmi értéket jelöl, amelyre egy személy a neki tulajdonított szerep jogán igényt támaszthat. „Az arculat az *én* (self) egyik nyilvános képe, tartalmát és megjelenési formáját pedig a társas interakció rituális rendje szabályozza” (NEMESI 2004; 7). Az arc minden egyén önbecsülésének, önképének a szimbóluma. Ez az önkép széteshet, megőrződhet és fejlődhet a másokkal való interakciók során.

Goffmann (1967) egy érdekes elméletet dolgozott ki a mindennapi életben zajló társas folyamatok megmagyarázása céljából. A társas viszonyok dramaturgiai elmélete (színházi vagy dramaturgiai modellnek is nevezik) a benyomáskeltés vizsgálatának alapjává vált. Az elmélet a társas interakciók és a szerepjáték, valamint az interakciók körülményei és a színházi szituáció közötti hasonlóságon alapul. Goffmann szerint leginkább minden társas szituációban szerepet játszunk, viselkedésünk egy színifellépéshez hasonlít. Amikor szerepet játszunk, közönségünkben általában valamilyen benyomást szeretnénk kelteni. Az említett arc vagy homlokzat (face) az interakciók során tudatosan vagy tudattalanul használt eszköztár. A személyes homlokzathoz tartoznak a ruházaton, a külsőn, a gesztusokon, a cselekedeteinken kívül a nyelvi kifejezőeszközök is. Az egyén a szerepjátékokkal a közösségben elfogadott normáknak szeretne megfelelni.

Szocializációnk során az életpályák forgatókönyvét is elsajátítjuk, vagyis az előre meghatározott cselekedetek sorát. De nincs ez másként magának az élettörténetnek a mesélésekor sem, az élettörténet elmondásakor is ugyanígy történetmondási sémát követünk. Az egyes epizódok elmondásakor is valamilyen szerepben tüntetjük fel magunkat, az adott esemény pedig valamilyen mintázat, forgatókönyv alapján történik. Minden szerep, amelyet „játszunk” életünk folyamán, meghatározott séma alapján történik. Természetesen nem lehet sematizálni a történeteket, mert minden élettörténet más, egyedi. De talán úgy is felfoghatjuk a sémát, hogy minden történet, élettörténet mélyén ott rejtőzik a forgatókönyv, a felszínen azonban mégis minden történet különböző, hiszen minden egyén másként valósítja meg ugyanazokat a szerepeket.

Amint említettem, nemcsak viselkedésünk által alakítunk ki képet magunkról, hanem nyelvhasználatunk által is. A nyelvi benyomáskeltésnek nagyon fontos szerepe van a kommunikációban, meghatározza a hallgató nyelvi értékítéletét. A nyelvi benyomáskeltés úgy határozható meg, mint „olyan nyelvi elemek használata, amelyeknek a (illetőleg: nyelvi elemek olyan használata, amely) segítségével a beszélő mások róla alkotott képét igyekszik befolyásolni” (NEMESI 1997; 493). A nyelvi benyomáskeltési stratégia Nemesi Attila László nevéhez fűződik.

„A nyelvi értékítélet szerves velejárója a társas interakcióknak: valamely nyelvi forma vagy formák használata alapján akarva-akaratlanul magáról a nyelvet használó egyénről – személyiségéről, státusáról, műveltségéről, származásáról stb. – gondolunk, feltételezünk bizonyos dolgokat” (KISS 1995; 145). A kommunikátor ezért felügyeli, irányítja a vele kapcsolatos nyelvi értékítélet alakulását.

A nyelvi benyomáskeltésnek fontos szerepe van a nyelvi kifejezőmódok kiválasztásában. Ez a választás a nyelvi rendszer minden szintjére vonatkozik, s történhet tudatosan vagy nem tudatosan. A nyelvjárási jelenségek, a szerb szavak megjelenése magyar szövegkörnyezetben, a szöveg stílusa, a kialakított koherencia stb. mind-mind befolyásolja az élettörténet mesélőjéről kialakított képünket.

Az élettörténet mindig a jelenből íródik, illetve mesélődik. Emlékeinket egy keretbe helyezzük, amelyek összefüggő történetssorrá, életpályává szerveződnek. A narratívum összefüggővé teszi ezeket a történeteket, az egyes epizódoknak, cselekvéseknek, történeteknek jelentést ad, és újra is értelmezhetjük életpályánkat az élettörténet elmondása során. Emlékeink narratív séma alapján történő élettörténetté való szerveződése tehát nemcsak a másik, a közönség számára szól, hanem az elbeszélő számára is, hiszen megerősíti önidentitását, vagy ahogyan említettem, akár újra is építheti azt. A narratív sémák kulturálisan meghatározottak, kultúránként különbözhetnek.

Az elbeszélő én óhatatlanul alakítja élete történéseit, eseményeit az elmondás során. A történetek újbóli és újbóli elmondásakor más szemszögből láthatja, másként értelmezheti élete eseményeit. Pl.: „*Miután jó néhányat összegyűjtöttem, szétosztottam feljegyzéseimet: nem váltottam ki vele nagy sikert. Olyan ember vagyok, aki mindenkinek tanácsot szeret adni. Rossz szokás, de erre már csak mostanában jöttem rá...*” (VMNÉ; 106) Ez – ahogyan már mások is megjegyezték – nagyjából azonosnak mondható egy könyv újraolvasásának tevékenységével, de természetesen összefügg az emlékezet működésével is, hiszen élettörténetünk az emlékek felidézése által szerveződik szöveggé, és ahogyan Bartlett (1985) megállapítja, az emlékezés nem reprodukció, hanem konstrukció természetű.

A narratív perspektíva az élettörténet strukturális jellemzője, az élettörténetet létrehozó események tehát bizonyos nézőpontból kerülnek bemutatásra. Az élettörténeti elbeszélésben általában a főszereplő, a narrátor perspektívájából látjuk az eseményeket. Ilyenkor óhatatlanul is az egyén önmagán átszűrve láttatja élete történéseit, és gyakran értékelés is társul egy-egy történethez. Ez az értékelő funkció egyébként Labov 1967-es narratívummodelljében is kiemelt szerepet kapott.

Az élettörténetek emlékező perspektívája gyakran kettős: személyes és mégis külső: hiszen az elbeszélő rálát az életére, történetére, miközben viszont tekintet, tehát a mindentudó narrátor perspektívájából szólal meg.

Minden narratívumra jellemző, hogy az elbeszélő személy saját nézőpontja helyett valamely szereplő nézőpontjából is elmesélheti a történetet, így van ez az élettörténetek esetében is. Az élettörténeteknél ez azonban úgy nyilvánul meg, ami egyben az érdekességét is adja a szövegeknek, hogy az élettörténet elbeszélője egyben szereplője is az élettörténetnek. A narrátor tehát kettős szerepben jelenik meg. Megkülönböztethetjük tehát a történet elbeszélője nézőpontját és az elbeszélő mint szereplő nézőpontját (PÓLYA 1999; I. LÁSZLÓ 2005; 139). Az élettörténet elbeszélője úgy beszéli el az eseményeket, ahogyan azokat felidézéskor látja, míg az élettörténet elbeszélője a történet szereplőjeként úgy beszéli el a történeteket, ahogyan azt eredetileg tapasztalta, megélte. Pólya szerint a nézőpont egy háromdimenziós deiktikus rendszer, az idő, a tér és a személyre utaló deiktikus kifejezések rendszerében állapítható meg, amely rendszer centrumát az én képezi. Az említett deiktikus elemek és a történetmondó mint centrum és annak térbeli és időbeli elhelyezkedése köré szerveződnek, és csakis a kontextus függvényében, illetve az énhez mint centrumhoz való viszonyításában értelmezhetőek.

Az élettörténet szereplői tehát mind az elbeszélő viszonyrendszerében, pontosabban az elbeszélőhöz képesti elhelyezkedésükben kerülnek bemutatásra, és természetesen az egyén értékrendszerén, világlátásmódján átszűrve.

Ez nemcsak a szereplőkre, hanem az egyénnel történt eseményekre vonatkoztatva is igaz.

Amikor az elbeszélő elkezdi egy történet mesélését, egyes szám első személyű névmást használ, amely a történet elbeszélője pozícióra vonatkozik, az idő- és helydeixisek közül pedig a közelre mutató nyelvi elemek az elbeszélés helyzetére, a távolra mutatók pedig a felidézett eseményre vonatkoznak. Az elbeszélő jelen idejű igelakokat használ az elbeszéléssel azonos időben végbemenő eseményekre, az elbeszélt eseményekre pedig múlt időt. Az elbeszélő mint a történet szereplője pozíció esetében viszont a közelre mutató idő- és helydeixisek az elbeszélt, vagyis felidézett eseményekre utalnak, és ugyanígy a jelen idejű igealakok használata is a felidézett történetre vonatkozik. A vizsgált élettörténetekben a narrátorok túlnyomórészt a történet elbeszélője pozícióból szólalnak meg. Az elbeszélő mint a történet szereplője kevésbé volt jellemző az élettörténetekre, a jelen idejű igék használata inkább csak a történetek egy-egy szegmensében jelent meg, illetve egy szereplő vagy az elbeszélő saját szavainak felidézésekor.

Az elbeszélő tehát beszélhet visszatekintő narratív perspektívából, amelynek érvényesülésekor kevésbé éli át a vele megtörtént eseményeket, a felidézett események nem váltanak ki magas fokú érzelmi feszültséget, intenzitást, a történetek koherensebbek. Néhány esetben azonban a narrátor újra átéli a felidézett eseményeket. Ezek a történetek, illetve ezeken a pontokon a történetek olykor érzelemdúsabbak. Ha magas az érzelmi fokozottság, az érzelmi csapongás magával vonhatja azt, hogy a történetek kevésbé koherensekké válhatnak.

Hogy mennyire koherens egy élettörténet, azt sok más tényező is befolyásolhatja: a történetmondó kora, pszichikai állapota, képzettségi szintje stb., de az is érdekes kérdés, milyen nyelvi elemek biztosítják az élettörténetek koherenssé válását. Ez azonban további kutatást igényel.

Kiadás

SAVIC, Svenka és MITRO, Veronika (2006, szerk.): Vajdasági magyar nők élettörténetei. Futura Publikációk és Női Stúdiók és Kutatások, Újvidék

Irodalom

ANDÓ Éva (2006): A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai. = Szöveg és típus. Szerk.: Tolcsvai Nagy Gábor. Tinta Könyvkiadó, Bp., 113–156.

BARTLETT, Frederic (1985): Az emlékezés (kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány). Gondolat, Bp.

CSEPELI György (2001): A szociálpszichológia vázlata. József Műhely Kiadó, Bp.

- GOFFMAN, Erving (1967/2008): A homlokzatról. = A szóbeli befolyásolás alapjai II. Szerk.: Síklaki István. Typotex, Bp., 11–36.
- GRICE, H. Paul (1975/2001): A társalgás logikája. = Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés. Szerk.: Pléh–Síklaki–Terestyéni. Osiris Kiadó, Bp., 213–227.
- HYMES, Dell (1977): Kommunikatív kompetencia. = Kommunikáció. Szerk.: Horányi Özséb. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 333–413.
- KISS Jenő (1995): Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- KOVÁCS Éva (2006): Narratív biográfiai elemzés. = Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban. Szerk.: Feischmidt Margit. URL: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=840&tip=0 (2011. 10. 1.)
- LÁSZLÓ János (2005): A történetek tudománya: bevezetés a narratív pszichológiába. ÚMK, Bp.
- NEMESI Attila László (1997): Miként viselkedünk a szavakkal? Benyomáskeltés és nyelvhasználat. Magyar Nyelvőr, 121., 490–496.
- NEMESI Attila László (2000): Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. Magyar Nyelv, 418–436.
- NEMESI Attila László (2004): Udvariasság és racionalitás a nyelvhasználatban. = A kommunikáció útjai. Szerk.: IVASKÓ Lívია. Gondolat, Bp.

TEXTUAL ANALYSIS OF SPOKEN LIFE STORIES

In my paper I study the spoken life stories of Hungarian women from Vojvodina. I define the recounting of life story in speech as a dynamic process, and I also touch upon how story-telling becomes well-rounded. Narrators present first of all themselves in a life story, which can be captured in various forms of manifestations. Self-image is the outcome of dynamic and interactive processes. Events which give rise to life stories become presented from particular viewpoints; the narrative perspective is the structural characteristic of life stories.

Keywords: life story, well-rounded story-telling, self-presentation, role, face, facade, linguistic impression, narrative perspective.

ANDRIĆ EDIT

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
andrice@sbb.rs, andrice@ff.uns.ac.rs

AZ ÚJVIDÉKI KÖZÉPISKOLÁSOK MAGYAR NYELVI TUDATÁRÓL *

Language Awareness of Hungarian Secondary School Students

A tanulmány egy többéves kutatás részét képezi, amelynek során a vajdasági diákok nyelvhasználatát és kétnyelvűségét vizsgáltam. A dolgozat az újvidéki középiskolások kérdőíves felmérésének adatait tartalmazza, amelyből kiderül, hogy Vajdaság fővárosában a tanulók spontán sajátították el a környezet nyelvét, és hogy ösztönösen kétnyelvűek, s bár tudatosan vállalják magyar nemzeti hovatartozásukat és anyanyelvüket, előnyként értékelik a kétnyelvűség jelenségét is.

Kulcsszavak: magyar nyelv, szerb nyelv, nyelvi tudat, kétnyelvűség, környezeti nyelv.

Bevezetés

Az elmúlt évek során projektumi kutatásaim a vajdasági diákok nyelvhasználatára és anyanyelvi, valamint kétnyelvű kompetenciájára irányultak. Tanulmányaimban foglalkoztam már a szabadkai¹, a szenttamási², a zentai, az ürményházi³, a kupuszinai és az újvidéki általános iskolások⁴ nyelvével is, ezúttal pedig egy újvidéki gimnázium diákjai által kitöltött kérdőív adatait

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

¹ ANDRIĆ (2007)

² ANDRIĆ (2008)

³ ANDRIĆ (2009)

⁴ ANDRIĆ (2010)

szeretném prezentálni. A tanulóknak a budapesti szociolingvisztikai kutatásokban használt interjúk alapján összeállított, ötven kérdést tartalmazó kérdőívet kellett kitölteniük.

A kutatás eredményei

A kutatásban 39 diák vett részt, 19 fiú és 20 lány töltötte ki a kérdőívet, tehát a nemek szerinti arány szinte ideális. Közülük 37-en Újvidéken születtek (egy diák Újvidék helyett Novi Sadot jelölte be születési helyének), egy Budapesten, egy pedig Zentán. Mindannyian a Svetozar Marković Gimnázium diákjai, de nem mindannyian újvidékiek. 21-en lakóhelyükként Újvidéket írták be (a Novi Sad-i születésű itt is a város szerb nevét tüntette fel), 12-en Temerinből, ketten Budiszaváról, hárman Pirosról, egy diák pedig Szenttamásról utazik mindennap az iskolába.

A továbbiakban az érdekelt bennünket, hogy beszélnek-e szerbül, s ha igen, melyik nyelvet sajátították el előbb. Mindannyian igennel válaszoltak az első kérdésre, 56,41%-uk először a magyart tanulta meg, 41,02%-uk viszont egyszerre kezdett el beszélni magyarul és szerbül. Van közöttük egy olyan tanuló, aki előbb szerbül szólalt meg. Az is szerepelt a kérdések között, hogy mikor és hol tanulták meg a környezet nyelvét. A diákok 53,84%-a vált spontánul, természetes úton kétnyelvűvé, többnyire a családban, otthon, a rokonoktól, esetleg a barátoktól, szomszédoktól tanulták meg a másik nyelvet. 33,33%-uk intézményesen, a nyelvoktatás valamely formája keretében sajátította el a hivatalos nyelvet, és pedig a bölcsődétől, illetve az óvodától az iskolán át a zeneiskoláig, edzőteremig. Két diák bevallotta, hogy alig beszél szerbül, és hogy folyamatban van nyelvtanulása, egy viszont a pontos évet és hónapot is beírta, amikor a szerb fiúja megtanította rá. Íme a válaszaik:⁵

- a családban, az iskolában, mindennapi életben otthon tanultam meg,
- otthon, család (10),
- 3–4 évesen, otthon,
- mikor kicsi voltam, otthon,
- születésem óta tanulom család, barátok,
- családon belül tanultam meg apámtól,
- rokonoktól, óvodában, szüleimtől,
- iskola (3),

⁵ Azért tartom fontosnak közölni őket, mert nyelvvállapotukról, nyelvi szokásaikról árulkodnak; képet kaphatunk helyesírásukról is, mivel nem javítottam ki a válaszokat, úgy tüntetem fel őket, ahogyan a kitöltött lapokon szerepeltek. A zárójelben álló számok az azonos feleletek előfordulására vonatkoznak.

- iskola, TV,
- iskola, utca,
- iskola, barátok,
- zeneiskola, iskola,
- kiskoromban, az oviban,
- óvoda, 2 évesen,
- óvoda, iskola (2),
- Bölcsőde, óvoda, gyerekekkel játszva az utcán,
- edzőterem,
- kicsinek és az utcán a gyerekektől akikkell játszottam,
- barátok,
- Gyerekként a barátaimtól az utcán,
- szomszédság,
- szomszédok, barátok,
- 2009. október szerb fiúm tanított meg,
- gyengén, folyamatban van,
- keveset beszélek,
- nem válaszolt (2).

Amint látjuk, az esetek többségében korai kétnyelvűségről beszélhetünk, hiszen a diákok kiskorukban tanultak meg szerbül, felnőtt korukig szinte mindannyian bilingvisokká válnak.

A vizsgálati alanyok közül 14-en (35,89%-uk) vegyes házasságban születtek, éspedig 8 családban az édesapa szerb, egyben pedig macedón, két tanulónak az édesanyja szerb, az egyiknek meg horvát, egy-egy diák mindkét nemzetiséget bekarikázta az anya, illetve az apa esetében, amiről csakhamar kiderült, hogy ők is vegyes házasságból származnak, ezért nem nyilatkoznak nemzetiségi hovatartozásukról. A nagyszülők esetében még bonyolultabb a helyzet. Az anyai nagyszülők 89,74%-a magyar, négy tanuló családjában e tekintetben igen összetett a nemzetiségi megoszlás: az egyiknél az anya szülei horvátok, egy diák az egyéb megfogalmazást választotta, egy családban magyar–német volt a nemzetiségi összetétel, egyben viszont a tanuló szavaival élve, „nagyon kevert”. Az utóbbi tanulónál az apai nagyszülők nemzetiségi hovatartozása szintén „nagyon kevert”. A többi apa közül 28-an születtek tiszta magyar családban, egynél a szülők szlovén–szerb, egynél szerb–német, egynél magyar–ukrán nemzetiségűek voltak. Egy családban az apai nagyszülők macedónok, három esetben viszont a diákok az egyéb választási lehetőséget karikázták be, további magyarázat nélkül.

A diákok édesanyjukkal túlnyomóan magyarul beszélnek, csak nyolcan nyilatkoztak másképpen, ezek közül hatan mindkét nyelvet használják az

édesanyjukkal folytatott kommunikáció során, egy kizárólag csak a szerb nyelvet, egy viszont az említett kettőn kívül még a német nyelvet is. Az édesapák gyerekeikkel nagyrészt magyarul beszélnek (74,35%-uk), a nyolc szerb édesapa, érthető módon, csak szerbül kommunikál otthon, míg van közöttük egy, aki mindkét nyelvet használja. Egy diák nem válaszolt a kérdésre. A nagyszülők esetében ez az arány azonos a magyarul és a mindkét nyelven, valamint a csak szerbül kommunikáló családok számával.

Eddigi tapasztalatunk azt mutatta, hogy a szülők iskolai végzettsége, valamint foglalkozása kevésbé befolyásolta a tanulók kétnyelvűségének fokát és anyanyelvük tudatát. A szülők iskolai végzettségével kapcsolatos adatok az alábbiak szerint alakulnak:

szülő/végzettség	általános iskola	középiskola/ gimnázium	főiskola/egyetem
anya	2	14	22
apa	–	21	18

A táblázatból kiderül, hogy a szülők 56,41%, illetve 46,15%-a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik, ami rendkívül nagy százalékarány. S ha ehhez hozzávesszük azt az adatot, hogy csupán az általános iskolát csak két tanuló édesanyja fejezte be, akkor a képzettség tekintetében ez az arány nagyban meghaladja a vajdasági átlagot.⁶

A szülők foglalkozása igen tarka képet mutat. Az anyák között vannak hivatalnokok (bankban dolgozik, könyvelő 3, gépíró, postai hivatalnok), az oktatásban (óvónő, tanítónő, tanár 3, angoltanár, némettanár) és egészségügyben dolgozók (ápolónő, egészségügyi nővér, orvos, fogorvos). De előfordulnak egyéb foglalkozások is:⁷ kereskedő (3), elárusító, varrónő, virágtermesztés, bördíszítő, kreatör,⁸ magasépítészeti technikus, turisztikában dolgozik. Az egyetemi végzettségűek közül még jelen vannak a következő foglalkozások is: rendező, könyvtáros, fordító, dramaturg és újságíró, növényvédő, agronómus, élelmiszer-ipari technológus. Két anya háziasszony, egy pedig munkanélküli.

⁶ Ami teljesen érthető, mert Vajdaság fővárosában nagyobb százalékban vannak jelen az értelmiségiek, s emellett – legalábbis az eddigi kutatások eredményei azt mutatják – a gimnáziumba is inkább a közép és magas képzettségi fokkal rendelkező szülők gyerekei iratkoznak.

⁷ Aszerint közlöm őket, ahogyan a kérdőívben szerepelnek.

⁸ Itt meg kell jegyezni hogy a tanuló, aki ezt a foglalkozást írta be, saját bevallása szerint nagyon rosszul, pontosabban alig beszél szerbül.

Az apák foglalkozását is felsorolom, inkább csak az érdekesség kedvéért, mert a tanulók sokszor bizonytalanok voltak a szakmák megnevezésében, de egyéb adatok is kiderülnek a felsorolásból. A középiskolai végzettségű apák foglalkozása:⁹ privátul dolgozik, vállalkozó (2), földműves, növénytermesztő, villanszerelő (2), betűszedő, kőműves,¹⁰ kereskedő, virágárus, lakatos, fémmunkás, szobafestő, sofőr, kábeltechnikus, televíziós technikus, gépészmérnök, esztergályos, villanszerelő, munkás, gépészmérnök.¹¹ Az egyetemi végzettségű apák foglalkozása: mérnök, diplomázott mérnök, elektromérnök, biznisz man, agronómus, fogorvos, boncoló az újvidéki klinikai központban, radiológus, állatorvos, tv producer, tudományok doktora és egyetemi tanár, tanár/zeneszerző, újságíró. Egy tanuló válasza igen bonyolult: „végzettsége szerint mezőgép-szerelő és lakatos, képzettsége szerint tűzoltó és biztonsági őr, jelenlegi állása szerint portás és éjeli őr, valamint biztonsági felügyelő”. Három diák nem válaszolt a kérdésre, egy pedig megjegyzi, „nem az a foglalkozása, amit felyezett”.

A szülők anyanyelvének és nemzetiségi hovatartozásának a megjelölésében is vannak megkérdőjelezhető jelenségek, pl. egy gyerek édesanyja szerb, de anyanyelveként a magyar van feltüntetve, és fordítva is, két magyar nemzetiségű apa anyanyelve szerb. Magyarázatul el kell mondani, hogy ezek a vegyes házasságokban született személyekre vonatkozó adatok. Egyébként a magyar anyanyelvű anyák képezik a túlnyomó többséget (92,30%-kal), csak egy-egy horvát és szerb anyanyelvű anya van a felmérésben részt vevő tanulók szülei között, egy diák nem válaszolt a kérdésre. Az apák anyanyelvével kapcsolatos adatok: 74,35% a magyar, 20,51% a szerb és 2,56% a macedón anyanyelvű apák aránya, egy diák a szerbet is és a magyart is bekarikázta.

A diákok 69,23%-a magyarnak vallja magát, ezenfelül van még két tanuló, aki vajdasági magyar hovatartozását hangsúlyozta. Hárman nem válaszoltak a kérdésre. Egy diák nemzetisége szerb, egy a már nem létező állam, Jugoszlávia polgárának tekinti magát. A vegyes házasságban született gyerekek bizonytalanok, és vagylagosan kevert nemzetiségi hovatartozás mellett döntöttek, van egy magyar–szerb, egy magyar–ukrán és egy macedón–magyar diákunk is. Két tanuló Európa polgárának tekinti magát, ezért azt írták be, hogy ők európaiak. Arra a kérdésre, hogy mitől érzik magukat magyarnak, az alábbi válaszokat karikázták be:¹²

⁹ A kérdőívből kimásolt adatok szerinti felsorolás.

¹⁰ Egyetemi végzettséggel!

¹¹ Középiskolát végzett!

¹² Ennél a kérdésnél azt az utasítást kapták a diákok, hogy két válaszlehetőséget is megjelölhetnek.

- mert magyar az anyanyelvem (27),
- mert szüleim magyarok (19),
- mert a közösséghez tartozónak érzem magam (8),
- mert beszélek magyarul (6),
- mert mások annak tartanak (4),
- egyéb: mert magyarnak születtem (2).

Az egyik diák felkiáltójelet használ, amikor magyarnak nyilvánítja magát, de nem nyilatkozik arról, hogy mitől érzi annak magát. Látjuk, hogy a döntő érv az anyanyelv, és a szülők nemzeti hovatartozása, a közösséghez való tartozás érzése sokkal kisebb mértékben határozza meg választásukat. Magyar létüket kevésbé befolyásolja az, hogy mások magyarnak tartják őket, ami azt jelenti, hogy ők önállóan döntöttek hovatartozásukról, és aktívan vállalják azt.

• **Nyelvhasználati szokásaik:**

Iskolájukban, a gimnáziumban vegyes tagozatok vannak, a tanulók többsége szerb, de mivel a magyar diákok az órarend szerint középváltásban tanulnak, így nemigen találkoznak szerb anyanyelvű iskolatársaikkal. A tanulók nagy része úgy nyilatkozott, hogy barátai többségben magyarok, de szerbek is vannak közöttük (74,35%), azonban 17,94%-uknál ez az arány fordított, több a szerb barátjuk, de magyarok is vannak közöttük. Csak magyar barátja három diáknak van, csak szerb viszont egynek. Magyar nemzetiségű iskolatársaikkal 89,74%-ban csak magyarul beszélnek, 10,26%-ban mindkét nyelven. Ez az arány majdnem azonos a magyar szomszédaikkal való kommunikációjuk során is, azzal, hogy egy diák szerbül beszél magyar szomszédjával is. Amikor a tiszta magyar társaságba olyan szerb is érkezik, aki nem érti a magyart, a diákoknak csak 28,20%-a tér át teljesen a szerb nyelv használatára, 10,25%-uk megmarad a magyar nyelvnél, 64,10%-uk pedig mindkét nyelvet használja.

A szélesebb társadalmi közösségben való nyelvi viselkedést több tényező is meghatározza, egyebek között a társadalmi szerepeket betöltő személy nemzetiségi hovatartozása is, ezért azokra a kérdésekre, hogy milyen nyelvet használnak diákjaink az élelmiszerboltban és milyent az orvosnál, várható eredményeket kaptunk. Mivel a kereskedők és az egészségügyi dolgozók túlnyomó többsége Újvidéken és a környező településeken is szerb nemzetiségű, a válaszok 82,05%-ában a szerb nyelv szerepel. Három-három diáknak ezekben a szituációkban is módja van magyarul beszélni, viszont négyen a konkrét helyzettől függően ezt is, azt is gyakorolják. Két diák nem válaszolt a kérdésekre.

Az utcán magyar ismerőseivel majdnem mindenki magyarul beszél, egy diák kivételével, aki a szerb nyelv használatát jelölte meg, ketten pedig kije-

lentették, hogy mindkét nyelven beszélnek velük. Feltételezhetően a beszélgetés tárgyától függően váltanak nyelvet.

A továbbiakban a diákoknak a legszemélyesebb nyelvhasználati szokásaikról kellett nyilatkozniuk, arról hogy milyen nyelven szoktak álmodni, imádkozni, káromkodni, vagy a pénzt számolni magukban. Íme az eredmények számszerű táblázatos bemutatása:

Milyen nyelven ...	magyarul	szerbül	mindkét nyelven	nem válaszolt	egyéb
álmodik?	20	–	14	1	3
számolja a pénzt?	22	–	17	–	–
káromkodik?	2	1	36	–	–
imádkozik?	28	–	2	3	6

Amikor azzal kapcsolatban nyilatkoztak, hogy milyen nyelven álmodnak, hárman az egyéb kategóriát választották, egy a magyar és szerb nyelven kívül a németet és az angolt is megjelölte, egy diák a „sok fajta nyelven” magyarázatot, egy pedig játékosan az „álmóul” választ írta be. Csak magyarul a diákok 51,28%-a álmodik, mindkét nyelven 35,89%-uk, csak szerbül viszont egyikük sem.

A pénzt csak magyarul a diákok 56,41%-a, magyarul és szerbül viszont 43,58%-uk számolják magukban. Érdekes, hogy erre a kérdésre mindannyian válaszoltak, és az is, hogy ezt egyikük sem teszi kizárólag szerbül.

A diákok 92,30%-a mindkét nyelven káromkodik, egyikük sem tagadta, hogy ezt teszi, s mindenki válaszolt a kérdésre. Ketten kizárólag csak magyarul, egy pedig csak szerbül káromkodik.

A tanulók 71,79%-a csak magyarul imádkozik, hatan ezt egyik nyelven sem teszik, hárman nem válaszoltak a kérdésre, s csak ketten imádkoznak mindkét nyelven. Meg kell említeni, hogy az imádkozás nyelve sokban függ felekezeti hovatartozásuktól. A diákok nagy része manapság hitoktatásban részesül, s ha magyar a nemzetiségük, akkor nagy valószínűséggel katolikus, esetleg református vallásúak. A hittanórákon vagy a templomban az imákat magyar nyelven sajátítják el, s még akkor is, ha egyébként elérték a kétnyelvűség magas fokát, magyarul imádkoznak.

A kétnyelvű személyek, nagy meglepetésünkre, az említett tevékenységek egyikét sem folytatják kizárólag szerb nyelven. Több mint ötven százalékuk csak magyarul álmodik és számolja a pénzt magában, de szép számban teszik ezt mindkét nyelven. A mindkét nyelven végzett tevékenységeik közül a káromkodás van kiemelkedő, első helyen.

Arra a kérdésre, hogy hány nyelvet tudnak, legtöbben a két szóban forgó nyelv mellett a világnyelveket sorolták fel, leginkább a németet és az angolt. Elvértve jelentkeznek a többi, túlnyomórészt az indoeurópai nyelvcsalád itáliai ágába tartozó, újlatin nyelvek is (francia, olasz, spanyol), valamint a görög és a latin. Van, aki magas szintű önkritikával rendelkezik, ezért csak a szerbet és a magyart jelölte meg, de olyanok is előfordulnak, akik ennek a két nyelvnek az ismeretét természetesnek tartották, ezért a felsoroláskor kihagyták őket, és csak az idegen nyelveket jelölték meg. Három tanuló a volt jugoszláv tagköztársaságok nyelvét is felsorolta (horvát, montenegrói/crnagorac, bosnyák). Egy gyerek édesapja macedón, ezért természetes, hogy azt a nyelvet is elsajátította.¹³ A diákok a felsorolást vagy azzal a nyelvvel kezdték, amelyet a legjobban ismernek, amely anyanyelvüknek számít, és a nyelvek elsajátításának időbeli sorrendjét vették alapul a felsorolás folyamán, vagy fordítva, épp azt a nyelvet hagyták a végére, amelyiket a legjobban beszélik. 29 felsorolás kezdődik a magyar nyelvvel, csak egy a szerbvel, három az angollal, kettő pedig a némettel.

A középiskolások 84,61%-a tartja anyanyelvének a magyart, 12,82%-a viszont a magyart is és a szerbet is anyanyelvének érzi. Egy diák nem válaszolt a kérdésre.

A diákok 79,48%-a úgy véli, hogy magyarul tudja a legjobban kifejezni magát, 10,25%-uk úgy érzi hogy szerbül, 7,69%-uk pedig hogy egyaránt ki tudják fejezni magukat szerbül és magyarul. Az egyik válasz így hangzott: „szerbül de csak azért, mert magyarul nem tudok verset írni, szerbül viszont igen”. Egy tanuló a magyar mellett az angolt jelölte meg ennél a kérdésnél. A legszívesebben többségük magyarul beszél, de van közöttük szép számban olyan is, akinek mindegy, egyaránt kedveli a magyar és szerb nyelvű beszélgetést (15,38%); egy diák szerb nyelven beszél szívesebben, egy viszont a magyar mellett az angol nyelvű kommunikációt is preferálja.

---

¹³ Fontosnak tartom közölni a diákok válaszait, s mivel a felsorolásban szereplő nyelvek sorrendje is információval szolgál, külön tételt képeznek az azonos nyelveket tartalmazó, de más sorrendben következő nyelveket tartalmazó válaszok: – csak magyar, keveset szerbül; – magyar, kevés szerb, angol középszint; – magyar, szerb (2); – magyar, szerb, német, angol (4); – magyar, szerb, angol, német (8); – magyar, szerb, angol (5); – magyar, szerb, angol, német, spanyol; – magyar, szerb, angol, német, olasz; – magyar, szerb, angol, német, francia, görög; – magyar, szerb, angol, német, görög, latin, egy kicsit spanyolul is, de az nem direkt tanulással szerzett tudás; – magyar, szerb, macedón, angol; – magyar, szerb, angol, német, horvát, montenegrói; – magyar, szerb, horvát, crnagorac, bosnyák, angol, német; – magyar, szerb, horvát, angol, német; – angol, szerb, magyar, német; – angol, magyar, szerb; – angol, német, szerb, magyar (2); – német és angol (3); – német, magyar, szerb, angol (2); – szerb, angol, magyar.

Személyes tapasztalatunk alapján elmondhatjuk, hogy diákjaink, sajnos, keveset olvasnak, megelégszenek azzal, amit a tanár elvár tőlük az órán, s ez nyelvhasználatukra is ráüti a bélyeget. Azt kérdeztük meg a vizsgálati alanyoktól, hogy melyik nyelven szoktak olvasni, s hogy mit. Nagy részük azt nyilatkozta, hogy csak házi olvasmányokat és újságot olvas. Csak magyarul 10-en olvasnak, szerbül és magyarul is 14-en (azzal, hogy magyarul inkább regényeket, szerbül viszont újságot), a magyar és a szerb mellett még angolul vagy németül 9-en. Öt diák nem válaszolt a kérdésre. Ami az írást illeti, ez még érzékenyebb kérdés. 20-an nyilatkoztak úgy, hogy csak a házi feladatot szokták megírni és csak kizárólag magyarul, s bár néhány diák megjegyzi, hogy mindkét nyelven sokat ír, szerbül leginkább csak SMS-eket írnak, és a társalgási hálón (Facebook) leveleznek. Öten a magyar és a szerb nyelv mellett az angolt is megjelölték válaszként. Az egyik válasz így hangzott: „Amilyen nyelven tudok és amilyenen muszály.” Érdekes, hogy két diák magyar és szerb nyelven egyaránt, versírással is foglalkozik.

A következő feladat úgy hangzott, hogy a diákok saját maguk értékeljék magyar-, illetve szerbnyelv-tudásukat:

	1/2-es	2-es	3-as	3/4-es	4-es	4/5-ös	5-ös	5*
magyar	–	–	3	1	15	2	17	1
szerb	1	6	13	1	7	1	10	–

Amint a táblázatból látható, nincs olyan gyerek, aki ne tudna szerbül. 22 diák úgy érzi, hogy jobban beszél magyarul, 4, hogy a szerbnyelv-tudása az erősebb, 13-an pedig hogy egyforma szinten beszélnek a két nyelvet.

A továbbiakban arról faggattuk adatközlőinket, hogy szerintük miben különbözik a vajdasági és a magyarországi magyar nyelv egymástól. Négyen nem válaszoltak, egy diák pedig kijelenti, hogy nincs véleménye a kérdéssel. Vannak, akik úgy tartják, hogy nincs lényeges különbség a két nyelvváltozat között:

- Majdnem semmiben.
- Csak az utcai, mindennapi nyelv különbözik méghozzá nagyon kicsit (a megnevezések egyes dolgokra).
- Szerintem nincs sok különbség a két nyelv között, csupán Magyarországon szebb a kiejtés.
- Lényegében semmiben. A vajdaságiak más nyelveket is tudnak magyarul kívül.

Mások úgy vélik, hogy van eltérés közöttük. Egy diák megjegyzi, hogy „szerintem mégis különbséget kell tenni a két nyelv között”. A válaszok egy része a két nyelv hangzásában észlelt különbségeket sorolja fel:

- A vajdasági eltér hangzásban,
- Kiejtés, más kifejezéseket használnak (2),
- magyarországiak nagyon e betűvel beszélnek.
- Magyarországiak enyhébb akcentussal beszélnek,
- A kiejtésben, a vajdasági magyarok beszédén érezni a szerb nyelv hatását, főleg azoknál, akik olyan helységben élnek, ahol a szerbek élnek többségben,
- az akcentusban.

Szókincsbeli különbségekre hívják fel a figyelmet az alábbi válaszok:

- Sok a szerbből kölcsönözött szó.
- A vajdasági magyarban „szerbesítve” vannak valamely szavak, a magyarországi inkább angollal keverik.
- eltérések vannak egyes szavakban és kiejtésekben
- A vajdasági magyarba szerb szavak is beépültek
- Sok szót átvettünk a szerbektől.
- A Vajdasági szerintem már egy kicsit összekeveredett a Szerbel.

A stílusbeli eltérésekben rejlő másság érzékelésére is van példa:

- A magyarországiak finnyásabban beszélnek.
- Az a magyarországi túl szép.
- A magyarországi magyar finomabban és rövidítve fejezi ki magát. Míg a vajdaságiak szerb szavakat is használnak beszéd közben.
- A magyarországi magyarok választékosabban, finoman beszélnek.
- A magyarországi magyar nyelv kifinomultabb a vajdasági erélyesebb magyar nyelvtől.
- A magyarországi magyar kifinomultabb a vajdaságítól, nem használnak keverék szavakat.
- A magyarországi magyar szebben kifejezi magát, mint a vajdasági.
- Kultura, nyelvhelyesség, kiejtés, A vajdaságiak több szavat átvettek a szerbből
- Sokmindenben, a beszédstílusban, a kiejtésben stb.
- Nyelvjárásokban.

A diákok egy része a kérdést nemcsak a nyelvre értelmezte, hanem a nemzeti mentalitásbeli különbségeket véli érezni:

- A nyelvünk ugyanaz de egész másféle emberek vagyunk mi mint ők,
- hogy máshol élnek, és másmilyen életfelfogásuk van,
- Abban, hogy az elnyomás miatt a vajdasági magyarok hazafiasabbak, és mi többet kell, hogy szenvedjünk, hogy magyarként megálljuk a helyünket.
- Leginkább magatartásában, nyelvezetében kevésbé.

Van, aki bővebben megindokolja véleményét a magyar és a szerb nyelv különbségével kapcsolatban:

- A magyarországiak mekegnek, a vajdaságiak bégetnek. A magyarországiak sajnos túl sok idegen szót használnak, a vajdaságiak meg túl sok szót a környezet nyelvéből. Szerintem a legszebb magyart Adán, Zentán és Kanizsán beszélik.
- A vajdasági magyar és a magyarországi magyar magyar nyelve részben eltérő, mivel a vajdasági magyar nyelve elszerbesedett, a magyarországi magyarok lényegében kedvesebbek a vajdasági magyartól.

A továbbiakban kikértem a diákok véleményét arról a – nálunk nagymértékben elterjedt – jelenségről, hogy egyesek sok szerb szót kevernek magyar beszédükbe. A válaszok vizsgálatakor két szélsőséges véglet mutatkozott, a diákok egy része kimondottan elítéli ezt a tendenciát:

- Ügyetlen.
- Csúnya.
- Elítélem őket teljes mértékbe. A magyar nyelv szókincse elég gazdag ahhoz, hogy mindent szépen magyarul megmagyarázzunk.
- szerintem ez nem jó, mert megszokják és aztán nem tudnak helyesen beszélni magyarul.
- Ennek nincs semmi értelme, csak az alacsony kulturájukat fejezik ki ezzel.
- Meg kell tanulniuk rendesen beszélni, hogy ne keverjék.

Mások egy kicsit szelídebb hangnemben nyilatkoznak. Kissé elnézőbb, inkább tanácsadói hangot próbálnak megpendíteni:

- Nem tartom helyesnek.
- Nem igazán szeretem, ha van megfelelő kifejezés, a saját nyelvemen, akkor miért ne használnám.
- Próbáljon meg minnél kevesebb szót keverni.
- Ezek a személyek csak úgy tudják magukat kifejezni. A nyelv megmaradása miatt ez nem jó. Ismerek olyan személyeket is akiknek jó a magyar kiejtése, de nem tudják a szavakat.
- Igyekszem ezt elkerülni, a magyar nyelv maradjon magyar, a szerb pedig szerb, viszont nem választható szét teljesen a két nyelv vegyes környezetben.
- Szerintem fölösleges, hiszen annyi szép magyar kifejezés van.
- Megesik, meg mintha divat lenne ez a fiatalok körében, de a nyelv megőrzéséhez nem lenne okos ezt tenni.

Azok között, akik elfogadják az ilyen kevertnyelvűséget, sokan bevallják, hogy maguk is ilyen nyelven beszélnek:

- Velem is sűrűn megesik. Nem gondolok semmit róla.
- Én is keverem és szerintem csak normális, mivel párhuzamosan beszélem a szerbet és a magyart.
- Én is ezt csinálom mert hirtelen nem jut eszembe a magyar kifejezés
- Van. Nekem mindegy. Én is úgy beszélek.
- Nekem is megtörténik.
- Érdekes tud lenni.
- Sztem oké.
- Teljesen normális manapság.
- Ez van (belenyugvóan).
- Én is néha azt teszem (2).
- én is szoktam, nincs semmi rossz véleményem róluk.
- Hát előfordul, persze nem tartom helyesnek, de attól függően hol mikor én is beszélek így.
- Engemet ez nem zavar. Ezzel jár, ha vajdasági magyar vagy.
- Manapság már megszokott. Véleményem szerint ésszerűbb vagy egyik vagy másik nyelvet.
- Én is azt csinálom, de akkor sem támogatom.
- Hát ha több szerb szót használ, mint magyart, akkor nincs értelme hogy magyarul beszéljen. Ha pedig keveset, akkor elfogadható.
- Velem is megtörténik néha.
- Van, én.
- nem foglalkozok vele, nem zavar.

Már a fenti véleménynyilvánításból is kiderült, hogy a tanulók közül is sokan kevernek szerb szavakat magyar beszédükbe, a továbbiakban még egyszer rákérdeztünk, hogy nyilatkozzanak, megesik-e velük is az említett jelenség, vagy sem. Hat diák teljes mértékben vállalta (még emotikonokat is rajzoltak a válasz mellé), egy részük inkább csak bevallotta, hogy ritkán, de velük is megtörténik, közben magyarázkodnak is, mivel tudatában vannak nyelvi vétségüknek:

- Csak ritkán. (3)
- Néha igen. De ritkán.
- Megtörténik, de nagyon ritkán. (3)
- Igen, néha. (3)
- Ritkán, de igen, megtörtént.
- Nem, egészen az egyik nyelvről a másikra nem váltok soha. Ha szavakat néha bele is keverek ez szerintem dűrvább az előzőnél.

- Megtörténik, de csak akkor ha szerb is van a társaságban.
- Igen, ha egyes társaságban vagyok és például valakihez magyarul beszélek, automatikusan szerbre váltok ha szerb egyén csatlakozik a beszélgetéshez.

Nyolc tanuló viszont erélyesen tiltakozik, hogy velük soha ilyesmi nem szokott előfordulni.

Arra a kérdésünkre, hogy előnynek vagy hátránynak tartják-e a kétnyelvűséget, a diákok majdnem kivétel nélkül pozitív választ adtak. Csak egy diák nyilatkozott úgy, hogy nincs véleménye a kérdésről, egy tanuló viszont megpróbálta megfogalmazni, miben látja annak pozitív és negatív oldalát:

- Részben előny, részben hátrány. Ha a közösségünk olyan, hogy értékelni tudja azt, hogy 2 nyelvet egyaránt beszélünk, akkor előny. Viszont sok ember furcsán néz ránk, mintha nem is lennénk ugyan úgy emberek, ha kétnyelvűek vagyunk.

Az előnyt a diákok többféleképpen indokolják meg. Van, aki az örök érvényű tudás értékét hangsúlyozza:

- Előny. Attól csak okosabb lehet az ember.
- Előny, mert jó tudni sok nyelvet.
- Előny. Az ember minnél több nyelvet beszél, annál gazdagabb.
- Az én véleményem szerint előny, mert minél több nyelvet birtokolunk, annál szélesebb körű az ismeretünk.
- Nagyon, nagy előny. Ahány nyelvet tudsz, anyit érsz.

Mások a könnyebb érvényesülés lehetőségét látják benne:

- Előny. A többnyelvű emberek gyorsabban gondolkoznak és könnyebben érvényesülnek.
- Előny, mert anyanyelvi szinten két nyelvet sajátítunk el, két országban is megtalálhatjuk magunkat probléma nélkül.
- Előny, mert minél több nyelvet tudunk, annál jobban tudunk érvényesülni.
- Előny. Több ismerős, több munka, több pénz, több kapcsolat.
- Előny. Több nyelv több pénz a fordító iskolába.

Még az a diák is, aki hangsúlyozottan vállalja magyar voltát és anyanyelvét, szükségesnek tartja az állam nyelvének ismeretét, méghozzá gyakorlati okok miatt:

- Előny, mert így valamivel könnyebb érvényesülni.

A kommunikációs kapcsolatok könnyebb kialakításának, a kultúrák közötti szorosabb viszonyok megteremtésének lehetőségét jelenti számukra a kétnyelvűség:

- Előny, mert minél több nyelvet beszélünk, könnyebben tájékozódunk környezetünkben.
- Előny, több emberrel tudunk kapcsolatot teremteni.
- előny mert minél több nyelvet tudunk anél könnyebb lehet feltalálni magunkat az életben.
- Szerintem előny, mert minnél több nyelvet tudok, annál jobban tudok értekezni a többi emberrel.
- Szerintem előny. Azért mert minnél több nyelven beszélek annál jobban meg tudok ismereni más emberekkel is.
- Szerintem ez előny, mivel ugyanúgy tudok munkát vállalni Szerbiában és Magyarországon is.
- Szerintem minden esetben előnyt jelent, mert 2 nyelv tudásával, ismerésével jár, és ezzel az ember csak többet ér. Ez különösen fontos a kisebbségeknek, hogy tudják az ország hivatalos nyelvét.
- Előny, minnél több nyelvet tudunk annál értékesebbek vagyunk a társadalomban.
- Előny Két kulturát tudhatunk magunkénak.
- Előny. A 21. században a határok nyíltabbak, mint egykor, és több nyelv több lehetőséget ad különböző társadalmi viszonyokra.

Összegzés

A kérdőív alapján folytatott vizsgálatunkból kiderült, hogy az újvidéki gimnazisták nagy része ösztönösen kétnyelvű, a szerb nyelvet mint a társadalmi környezet nyelvét korai gyermekkorban sajátították el, természetes kétnyelvű környezetben, bár nem mindannyian élnek Újvidéken, néhányan homogénebb magyarok közösségből jönnek. A tanulók tudatosan vállalják magyar nemzeti hovatartozásukat és anyanyelvüket, de ugyanakkor rendre előnyként értékelik a kétnyelvűség jelenségét is. Tudatában vannak a vajdasági és a magyarországi magyar nyelvben tapasztalható különbségeknek, bár nem tudják mindig pontosan megfogalmazni, mi mindenben nyilvánul meg az eltérés a két nyelvváltozat között. Abban, hogy merik vállalni anyanyelvüket, de nem idegenkednek a társadalmi környezet nyelvének elsajátításától sem, nagy szerepe van a szülők magatartásának és a pedagógusok önfeláldozó munkájának.

A kérdőívben szereplő válaszok közvetve a diákok nyelvhasználati szokásaira is rávilágítottak. Sajátos, nem teljesen formális változata ez a véle-

ménynyilvánításnak, ezért a beszélt nyelvi sajátosságok is érvényre jutnak. Mivel ezúttal ez nem képezi dolgozatunk tárgyát, csak néhány gondolat erejéig térnek ki a nyelvhasználati jellemzőkre:

- teljes kisbetűs vagy nyomtatott betűs írás (hogy elkerüljék a hibalehetőségeket);
- a központosítás hiánya, az írásjelelek elhagyása;
- az SMS nyelvre jellemző kifejezési módok: az emotikonok használata, betűkihagyások (*sztem* = szerintem);
- beszélt nyelv néhány jellemzője (inessivus helyett az illativus használata, az *ami*, *amik* vonatkozó névmás terjedése az *amely*, *amelyek* rovására, az állandósult szókapcsolatok keveredése);
- kreatív, játékos nyelvhasználatra való törekvés (*álmóul*);
- egyeztetési problémák;
- vonzattévesztések;
- toldalékolási problémák;
- a névelőhasználat is sok gondot okoz (névelőhiány, vagy pedig felesleges névelők kerülnek a mondatba);
- az igekötők helytelen használata;
- elliptikus mondatok használata;
- túlbonyolított mondat szerkesztési hibákból adódó nehézkes, homályos értelmű mondatok.

Ezeknek részletes elemzését a diákok dolgozatfüzeteiben észlelt sajátosságok felkutatásával együtt további feladatunknak tekintjük.

Irodalom

- ANDRIĆ, Edit (2007): A szabadkai diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2., 52–70.
- ANDRIĆ, Edit (2008): Az úrményházi diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 4., 62–73.
- ANDRIĆ, Edit (2009): A szenttamási gyerekek kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 4., 75–99.
- ANDRIĆ, Edit (2010): Az újvidéki magyar általános iskolások kétnyelvűsége. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 4., 94–114.

LANGUAGE AWARENESS OF HUNGARIAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS

This study is part of a research that has been going on for several years during which I have studied the language use and bilingualism of students in Vojvodina. This paper presents the data of the survey done through questionnaires among secondary school students in Novi Sad, which reveals that the students in the capital of Vojvodina have spontaneously acquired the language of their environment, and that they are instinctively bilingual; although they consciously acknowledge their nationality and mother tongue to be Hungarian, they consider bilingualism as an advantage.

Keywords: Hungarian language, Serbian language, language consciousness, bilingualism, language of the environment.

CSÁNYI ERZSÉBET

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
erzsebet.csanyi@gmail.com

A ZSARGONNYELVI KÓDVÁLASZTÁS POÉTIKAI VONATKOZÁSAI A VAJDASÁGI MAGYAR FARMERNADRÁGOS PRÓZÁBAN*

Poetic Aspects of Jargon-Language Code Choice in Hungarian Jeans Prose in Vojvodina

A tanulmány a farmernadrágos próza szlengbeszélőinek nyelvteremtő igényéből, beszédfigyelméből indul ki, majd a szleng poétikai szerepének kérdését veti fel. A kutatások rámutattak, hogy a nyelv *költői*, illetve *szlenges* használata során hasonló transzformációkra kerül sor, a fogalmi nyelvhasználatról való eltávolodás mindkét esetben egyaránt megfigyelhető. A szleng legfontosabb eljárása az *érzelmi szóalkotás*, miközben a stiláris rárétegződést a szó elsődleges beszédműfajban meglévő tipikus expresszivitásának elmozdítása, a szó stiláris fénykörével való játék okozza. A kutatás a szlengnyelv figuratív természetének vizsgálata mellett a költői nyelvtől való jelentős különbséget is jelzi az időtállóság tekintetében, majd a szlenges frázis formateremtő elvvé válását elemzi Gion Nándor *Testvérem, Joáb* c. regényében.

Kulcsszavak: a szleng poétikai szerepe, nyelvi figurativitás, vajdasági magyar irodalom, Gion.

A beatirodalom hőseinek különállását, ellenkulturális identitását elsősorban a saját nyelv létrehozásának igénye hirdeti. A társadalmon belüli elkülönböztetés szlengbeszélővé teszi a farmernadrágos próza szereplőit, egy sajátos szókinccs és nyelvi viselkedés hordozóivá válnak. A beszéd számukra a legfontosabb önkifejezési eszköz, amely fokozott kapcsolatfenntartó (fatikus), csoportkohéziós funkcióval bír. Kamaszos önkifejezési kényszer

---

* A kutatás A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban, a korszerű európai régiómodellben (III 47013) c. minisztériumi projektum részeredményeit tartalmazza.

hajtja őket, soha nem unják meg az önmagukkal való foglalkozást. Mindebben nagy szerepe van annak is, hogy a beatnemzedék képviselőit a laza tartás mellett az erős érzelmi felfűtöttség, utálat és rajongás közti kedélyhullámozás jellemzi. Konfliktusaikban azonban általában csak passzív elutasításig, menekülésig jutnak, s ezt is csak a szó segítségével, verbális lázadással képesek kifejezni. A nyelv és a nyelvteremtés jelensége tehát hangsúlyos szereppel bír e szövegvilág kutatásában.

A szleng poétikai szerepének vizsgálatát e regények kapcsán egyéb vonatkozások is indokolják, nemcsak a korpuszt egységesítő, tipikus, program-szerű jelenlét.

A magyar nyelvészetben 1980-ban induló, majd az ezredfordulóra fellendülő modern szlengkutatások eredményei arra utalnak, hogy a nyelv *költői*, illetve *szlenges* használata során hasonló transzformációkra kerül sor, a fogalmi nyelvhasználatról való eltávolodás mindkét esetben egyaránt megfigyelhető.

A szleng is a nyelv *másféle* használata, a kodifikált nyelvi normáktól való eltérés, akárcsak a költői nyelv. A szleng hangulatfestő, jellemábrázoló, képalkotó/metaforikus jellege kétségtelen. A szlengszó megalkotója a szépíróhoz hasonlóan eredetiséggel, innovativitással, játékos szellemességgel rendelkezik, azonban óriási különbség, hogy a szlengnyelv – rögzült nyelvhasználati eljárásokat átrendezve, normákat áthágva létrehozott – frappáns produktumai tiszavirág-életűek, a gyors elterjedés után a gyors elkopás, elhasználódás sorsára jutnak, míg a költői képes beszéd maradandóságra tör. A szleng ugyanis divatszavakat hoz létre, célja a pillanatnyi lenyűgözés, (csapat)társkeresés, beszélőközösség kialakítása, társadalmi frontvonalak meghúzása, az ellentábor nyelvi megbélyegzése. A szlengbeszélő elsősorban minden hivatalosság, komolyság, hierarchikusság, méltóságteljeség, állandóság és örökérvényűség tagadója, ezért szabadságot követel a beszédben is, s a fanyar humorú, spontán szlengizmusokban azt meg is találja. Az emelkedett költői beszédmód örök értékeket ostromló, markáns egyéniséget felmutató esztétikai világképe jórészt ezzel ellentétes törekvések mentén konstruálódik. A beatnik a csoportidentitás nyájmelegére, a felelősség alól feloldozó szabadságra, egyfajta infantilis-brutális-intellektuális (CSÁNYI 2010; 24) habitusra vágyik.

A nyelv figuratív természetének kiaknázása tehát a költői és a szlenges nyelvhasználatnak is egyaránt célja. A szleng kialakulását vizsgálva a kutatók – a korábbi elképzelésekkel szemben – rájöttek, hogy ez a jelenség nyelvi univerzálé, amely nem kötődik egy bizonyos civilizációs szinthez, pl. a modern korhoz és az urbánus környezethez, hanem „minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van” (KIS). A szleng kutatását ugyan-

csak megnehezíti szóbeli jellege, az, hogy nem az írásbeli nyelvhasználat része, hanem az előszó szükséglete, ezen a szinten jelenik meg, s lejegyzését a vulgáris, gúnyos, cinikus jelleg is gátolja, így az évszázadok során nem sok emlék maradt belőle.

A kérdés megközelítésében sok zavart okozott a szleng kettős megjelenésformájának elhatárolatlansága is, ugyanis a szlenget sokáig csupán a szókincset érintő kérdésként fogták fel, miközben mint nyelvi viselkedésformával, „sajátos nyelvhasználati-stilisztikai formával” is számolni kellett volna vele (KIS).

Fentebb rámutattunk egy lényeges – a maradandóságot illető – különbségre, ami a szlengbeszélő és a műalkotást létrehozó művész nyelvi attitűdjében felismerhető – egy közös nevező: a sziporkázó nyelvi készség mellett. A szlengszókincset és stilisztikai formát alkalmazó beszélő azonban a népnyelvi beszélőtől is különbözik, mégpedig tudatosságában. A nép beszédében *természetes* módon van jelen a szólásokban megelevenedő képalkotás, míg a szlengben az értelmiségi/művelt beszélő *tudatosan* dönt olyan szokatlan nyelvi megoldások mellett, amelyek nem tartoznak az egyezményes köznyelvbe (KIS). A tudatosság hangsúlyozása társul ahhoz a sokak által nyomatékositott megállapításhoz, hogy a szleng elsősorban lélektani, „(szociál)pszichológiai és nem nyelvészeti probléma” (KIS), ugyanis a megszólalóban ott munkál egy heves kitárulkozási vágy. A farmernadrágos próza hőse fáradhatatlan a társak és a boldogság hajszolásában. Ebből az emocionálisan felfűtött állapotból keletkezik ez a különösen őszinte, fesztelen, színes, árnyalatos, hangulatkeltő és elsöprő lendületű beszéd, amely az erős emocionalitás jegyével valóban egy sajátos lelkiállapot lélektani előfeltételeit implikálja. A kommunikációhoz szükséges *Másik* utáni szomjúhozás jellegzetes mintája Salinger kis kamaszhőse, aki szerint a jó irodalmi műben a szerzőnek rendkívül közvetlennek kell lennie: „Engem az ken falhoz, mikor olyan a könyv, hogy az ember a végén azt szeretné, ha az író iszonyú jó haverja lenne, akit akkor hív fel, amikor akar” (SALINGER 2001; 21). A farmernadrágos próza azért „transzformálja fel” ennyire a nyelvi elemek energiáját (HANKISS 1970; 118), mert a beszélő egyetértő társat keres, s beszédének hatásától függ, hogy ez sikerül-e. Ezért természetes, hogy a beszéd fegyverével élve a hős a nyelv fatikus funkciójára helyezi a hangsúlyt. Bahtyin szerint a beszéd expresszivitását, a megnyilatkozás stílusát nagyban befolyásolja a (fiktív vagy tényleges) beszélgetőpartner és az ő elképzelt válasza. A beszédbe belekódolódik a várt válasz. A címzett és a lehetséges válasz, a másik emberre irányultság, ez a dialogikus esszencia beleíródik minden megszólalásba. Bahtyin szerint az irodalom a beszédkapcsolatok másodlagos színtere, itt másodlagos, származékos beszédműfajok jönnek létre, amelyek az élet elsődleges beszédkapcsolat

latait újrajátsszák, transzformálják. Alapvető azonban, hogy a megnyilatkozásnak címzettje van, a „megnyilatkozást kezdettől fogva befolyásolják azok a lehetséges válaszok, amelyek kedvéért voltaképpen megszületik. Azoknak a másoknak a szerepe, akikhez a megnyilatkozó szólni akar, mint ismeretes, kivételesen fontos” (BAHTYIN 1986; 409). A szlengbeszélő számára létfontosságú a másik ember, ezért is nevezi Kis Tamás a szleng legfontosabb eljárását *érzelmi szóalkotásnak*, amikor is a kifejezés stílárius minősége, emocionális jelentésjegye módosul minden jelentés- vagy alakváltoztatás nélkül (KIS). A nyelv használói a kontextusból egyértelműen tudják, hogy az adott szó az adott szituációban (alkalmilag) szlengként működik. A stílárius rárétegződést a szó elsődleges beszédműfajban meglévő tipikus expresszivitásának elmozdítása, a szó stílárius fénykörével való játék okozza. A kreatív szlengbeszélő szociálpszichológiai-emotív attitűdjét jelzik a szleng egyéb funkciói és feltételei: a méltóságteljeség leépítése, a bennfentesség érzékeltetése, a tabuk leleplezése, a beszélő védelme bizonyos kellemetlen/kényelmetlen/fáradtságos/hosszas kifejezési módozatoktól.

A képalkotó technikák között a leggyakoribb jelenség a köznapi szavakra való rájátszás, amikor is a szlengbeszélő körülírással, kicsinyítéssel/nagyítással, avagy metonímikus/metaforikus műveletekkel szinonimákat teremt.

Mi lehet az oka, hogy ez a képalkotás mégis oly gyorsan kifakul?

Péter Mihály megállapítja, hogy „a szleng metaforái túlnyomó részükben egyszerűek és »átlátszóak«, azaz egyértelműek. De akad közöttük bonyolultabb szemantikai szerkezetű is, amely a képzettársítások és konnotációk szélesebb körét indukálja”. Hangsúlyozza, hogy a hasonlóságok, amelyekre fel kívánja hívni a figyelmet, „a szleng és a költői nyelvhasználat bizonyos mechanizmusai, műfogásai, nem pedig konkrét költői alkotások »nyelve« (»kódja«, »egyenmű közege«) között állnak fenn. Az utóbbi értelemben vett s valóságos esztétikai értékeket hordozó költői szöveg sajátos – a köznapi nyelvhez képest másodlagos – jelrendszer, amelynek valamennyi eleme »szemantizált«. Ily módon »minden művészi szöveg egy sajátos tartalom egyedülálló, ad hoc megkonstruált jeleként jön létre« (LOTMAN 1973: 37). Ezt a gondolatot József Attila — jóval korábban — így fogalmazta meg: »a műalkotás a legkisebb elemében is műalkotás... a mű világának minden egyes pontja archimedesi pont« (idézi SZABÓ 1976: 163). E megállapításokból két fontos következtetés adódik számunkra. Először: a költői metafora nem áll önmagában, hanem mindig egy tágabb és egyszeri kontextus szerves eleme, »archimedesi pontja«; ezzel szemben a szleng-metafora önálló képződmény, amely legfeljebb valamely szövegtípushoz kötődik. Másodszor: a költői metafora, minthogy egy »egyedülálló, ad hoc megkonstruált« jel eleme, eredendően többretegű, illetve többértelmű, mint ahogy az

adott költői szöveg egészének is több »olvasata« lehetséges; ezzel szemben a szleng-metafora egyértelmű, konnotációja viszonylag stabil és inkább társadalmilag, mint egyénileg meghatározott. A többrétegűség a szleng metaforában csupán kivételesen vagy véletlenszerűen jelentkezik bizonyos kontextusokban” (PÉTER 1980).

A szerző a szleng és a költői nyelhasználat összefüggéseit vizsgálva a különbségekre figyelmeztet, azt hangsúlyozza, hogy míg a művészi alkotás egész kontextusában a nyelv másodlagos kódrendszerként, metaforikusan szerveződik, addig a szleng esetében a metafora csak egy villanás a szöveg-tengerben, olvasata pedig egyértelmű.

A szleng nemcsak a szókincsre van kihatással, hanem a mondat szerkesztésre is. Egy meghatározás szerint: „a szleng egyrészt szó- és kifejezőkészlet, másrészt pedig egy sajátos nyelvhasználati-stilisztikai forma” (KIS 1997; 244).

A definíció második felére figyelve a szlengizmusok poétikai vonatkozásai is elmélyíthetőek. Szikszainé Nagy Irma a szleng retorikai kérdéseit kutatva az interrogációknak (álgkérdéseknek) mint nyelvi tükröknek a jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ezek dekódolásához a beszélőknek már nemcsak grammatikai/szemantikai, hanem pragmatikai kompetenciákat is birtokolniuk kell, mert a nyelvhasználati módozatokban rejlik a különbség. (SZIKSZAINÉ NAGY). A köznyelvi kanonikus forma helyett a szlengbeszélő a szociolingvisztikai változók közül a szlenges megoldással él, s ez felszólító/felkiáltó/kijelentő mondat használata helyett a kérdő mondat alkalmazását eredményezi.

A szleng tehát új nyelvi viselkedésformát jelent, s mint szókincs és beszédmód egyaránt a másságát hirdető kiscsoport identitáskódja. Megjelenése a farmernadrágos prózában szükségszerűnek tekinthető, hisz e művek szüzséi a lázadó kamaszok, illetve fiatal hősök – szubkulturális világgal érintkező – klikkje köré fonódik. A szleng pedig éppen arra hivatott, hogy a társadalomban elkülönülő csoport intenzív érzelmi és nyelvi kohézióját, világanak titkosságát, a többi csoporttal való tüntető szembenállását tegye nyilvánvalóvá. Formabontás, normabontás, fanyar, cinikus humor, játékosság egyaránt fémjelzi ezt a megszólalásmódot.

A vajdasági magyar jeans-regényekben főleg a közszleng szókinccse jelenik meg mint megkülönböztető jegy és nem túlságosan harsány stilisztikai vonás a hősök hierarchia elleni verbális lázadásának nyelvi kódjaként. A (vajdasági) magyar szerzőknek ugyanis nem állt rendelkezésükre az amerikai szleng mámorító, gazdag, affektív szemantikai-szintaktikai információs mezeje. Náluk a szleng formateremtő mechanizmusainak inkább másféle, szintaktikai és kompozíciós szintű érvényesülése van jelen, amelyet érdemes elmélyültebb poétikai vonatkozásrendszerben végig gondolni.

A szlengizmus tehát konstitutív eleme a vajdasági magyar farmernadrágos prózának, Tolnainál, Domonkosnál, Giornál és Végelnél is vizsgálhatóan jelen van, és jelzi a kiscsoport és az egyén hierarchia elleni verbális lázadását. A szlenghasználat itt is „az ego védelmét és a csoportnyomás alóli felszabadulást szolgálja, és ebben a szerepében, valamint alkalmazott eszközeiben rendkívül közel áll a karnevál felszabadító nevetéséhez és lefokozó-materializáló groteszk realizmusához, vélhetőleg azért, mert a szleng a karneváli nevetést és ezzel magát a karnevált menti át a hétköznapiakba (KIS Tamás: *Szleng és karnevál*), valamint létrehozza a nyelv fatikus (kapcsolatfenntartó, -megerősítő) és identitásjelző funkcióit.

Meglátásom szerint Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regényében egy olyan stilisztikai-retorikai szervezőerővé fejlesztett eljárást alkalmaz, amely a szlengből nőtt ki.

A gioni ún. replay-technika (CSÁNYI 2010; 105) a narratívaszöveg újrajátszásra épülő formaötlete jegyében néhány kulcsmondat sokszor visszatér. A regény alapvető stilisztikai effektusa, hogy a hősök nagyon szűkös szókinccsel élnek. E kevés beszéd során dominálnak a szlenges kifejezések, amelyek meghatározzák a négy fiatal főhős világát, pl: „az a fontos, hogy felvakarj egy rakás pénzt”, „az idén még nem lesz komolyabb balhé” (háború), „rohadt hangulat”, „rohadt helyzet” stb.

A *Testvérem, Joáb* világának tengelye éppen ez az unalomig ismételt mondat: „Az a legfontosabb, hogy felvakarj egy rakás pénzt” (GION é. n.; 55). E tengely körül forog a mű. E kulcsmondat pedig egyértelműen az argó nyelvhasználatával él („felvakar”, „egy csomó”). Kovács Pali biztatja így Tomot, a szlenges hangszerelés motivációja pedig az a gát, amely a korrumpálódásra való biztatás fogalmi nyelven való kimondásának kellemetlensége. A barát a csaló világban csalásra buzdítja Tomot. A zsargonszavak használatának egyik oka éppen a konvencionális, közérthető kifejezés veszélyessége, kényelmetlen mivolta, ezért a szlengbeszélő inkább burkolt, ugyanakkor vicces megnyilatkozáshoz folyamodik, s ezzel fölényesen megvédi önmagát és társát is, s a további részletezésre sem lesz szükség. Mivel a Gion-mű a fiataloknak a korrumpált felnőtt társadalomba való beolvadásáról szól, nagy szükség van a bátorításra, s Kovács Pali mondata ezért is szükséges. A biztatást azonban cinizmussal telíti, mondata valójában heccként és ugratásként is felfogható, szinte uszítja a főhőst, hogy tegye meg azt, amit az egész körülöttük lévő világ úgyis megtesz, de fenntartásai is ott lappanganak a kijelentésben. Figyeli barátja viselkedését, szép lassú, csúfondáros és alattomos átalakulását. Kovács Pali ezzel a fanyar humorral egyúttal távol tartja önmagát a romlott világtól, a tudatosságot, a különbözőség fölényét érezteti, viszont ugyanakkor bevési a felismerést, hogy a kisváros egész világa így működik, s hogy az ő fanyalgásuk (Tom, Búr, Fehér Ló, Kovács Pali) csak ideiglenes lehet.

A szleng tehát segít alátámasztani a laza, könnyed és nyegle viselkedéssel, világszemlélettel rendelkező fiatalok magatartását, a regény másról sem szól, mint az ő szlengbe csomagolt öngazolásukról, amiért lázadás helyett a külvilág elfogadását választják.

A szleng ebben a regényben világot modellál a kompozíció szintjén.

„Az a legfontosabb, hogy felvakarj egy rakás pénzt” (GION é. n.; 55) – e mondat tagolja a szövegvilágot, sajtóságos ritmusképletet húz rá – az előbeszéd rögtönzészjellegét és redundanciáját is hatáseffektusként használva.

Gion minimalista, erősen stilizált beszédet alkalmazva hőseit bábokként mutatja fel. Tom, Búr, Fehér Ló és Kovács Pali úgy forognak rituálászerűen ebben a világban, mint akik e kulcsmondat fogaskerekei közé szorultak. Lassan le is darálja őket ez az axiomatikus mondat, mint ahogyan a gramofonlemez forog a Joáb-kocsmá zenetermében. A beatnik tartás és szlenges beszéd jelen van az egész megjelenített beszélőközösségben, sőt, magát az írói narrációt is jellemzi, nemcsak a hősökét. Sajátos kontraszthatást képvisel ez a megoldás, mert a bábok beszéde a beszéd lehetetlenségét sugallja, míg a szleng mindig a konkrét megérezkítés felé halad.

A szleng mint a korrupciós magatartást elfogadó gesztus a visszatérő frázisokban szinte hurokként tekeredik a hősökre. A szlengszókészlet és a fráziskészlet rituális ismételtetése kezdetben csak a gunyoros játék, az ellenkulturális hangulat, az imitáció jele. Később azonban strukturáló, műformát egységesítő és világgépalkotó kohéziós erővé válik, amely a hős metamorfózisának kódját vési a szövegbe.

„Az a legfontosabb, hogy felvakarj egy rakás pénzt” (GION é. n.; 55) – e mondat mint intonációs akkord működik a Gion-regényben, de végül is az egész művet meghatározó koncepció bomlik ki belőle.

A szleng poétikai vizsgálata a farmernadrágos próza esetében különleges indokoltsággal bír. Ezen a vonalon haladva a szélesebb kutatás összehasonlító aspektusai újabb felismerésekkel kecsegtethetnek.

Kiadások

SALINGER, J. D. (2001): *Zabhegyező*. Európa, Budapest

GION Nándor (é.n.): *Testvérem, Joáb*. Forum, Újvidék

Irodalom

BAHTYIN, Mihail (1986): *A beszéd és a valóság*. Gondolat, Budapest

CSÁNYI Erzsébet (2010): *Farmernadrágos próza vajdasági tükrörben*. Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék

KIS Tamás: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához.

http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/tanulmanyok/hun_sl.htm

(letöltés: 2012. jan. 15.)

KIS Tamás: Szleng és karnevál. http://mnytud.arts.klte.hu/tkis/szleng_karneval.pdf

(letöltés: 2012. jan. 15.)

HANKISS Elemér (1970): Az irodalmi kifejezésformák lélektana. Budapest. Idézi:

KIS Tamás: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához.

http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/tanulmanyok/hun_sl.htm (letöltés 2012. jan. 15.)

PÉTER Mihály (1980): Szleng és költői nyelvhasználat. *Magyar Nyelvőr*, 104. 273–

81. http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/03peter1.pdf

(letöltés: 2012. 01. 15.)

SZIKSZAINÉ NAGY Irma: Interrogatóriók a szlengben – mint nyelvi tükrök. http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/egyeb/szik_int.htm (letöltés: 2012. 01. 15.)

POETIC ASPECTS OF JARGON-LANGUAGE CODE CHOICE IN HUNGARIAN JEANS PROSE IN VOJVODINA

The study starts with the language creating needs of the speakers of jeans-prose slang and their addiction to talking, and then tackles the issue of the poetic role of slang. Researches have shown that similar transformations occur in the *slang* use as in the *poetic* use of language, and that distancing from conceptual language use can be equally observed in both of them. The most important technique of slang is *emotional word-formation* while its stylistic layering is achieved by the shifting of the typical expressiveness of the word in its primary speech genre, that is, playing around with the stylistic aura of the word. Next to the study of the figurative nature of slang-language, the study also points out its significant difference from the poetic language regarding its lastingness, and then proceeds to analyse how slang phrases turn into precepts for creating forms in the novel *Testvérem, Joáb (My Brother Joab)* by Nándor Gion.

Keywords: poetic role of slang, figurativeness of language, Hungarian Literature in Vojvodina, Gion.

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
kalic@tippnet.rs

BÁNÁTI ADATKÖZLŐK VÉLEMÉNYE A NYELVJÁRÁSRÓL *

Banat Region Informants' Opinion on Dialect

A tanulmány keretében nyolc bánáti település felnőtt magyar ajkú adatközlőinek nyelvjárásról kialakított véleményét mutatjuk be. A válaszokat kérdőíves felmérés eredményeként összegezzük. A nyelvjárásról kialakult nyelvi attitűd hatással van az anyanyelv megtartására, ezért fontosnak láttuk a kutatás elvégzését.

Kulcsszavak: nyelvi attitűd, anyanyelvjárás, Bánát, szociológiai ill. független változók, rétegzett mintavétel, szituatív kódváltás.

Jelen munka a bánáti magyarság körében végzett nyelvjárasi attitűdvizsgálat egy kérdését mutatja be, melynek keretében arra térünk ki, hogyan vélekednek adatközlőink a településükön élő helyi magyar nyelvjárásról. A kutatott téma aktualitását az indokolja, hogy a nyelvjárással szemben kialakított vélemény nagymértékben befolyásolja az anyanyelv megtartását. A határon túli magyarság körében mindez még inkább hangsúlyossá válik, mivel a magyar anyanyelvi beszélők a kutatások tanúsága szerint többnyire valamely helyi nyelvjárást beszélnek, ez az anyanyelvük. Ehhez képest az anyanyelv-elsajátítás idejét tekintve a magyar nyelv egyéb rétegei másodlagos nyelvi változatok csupán. A leírtakat megelőzi többek között az a kutatás is, mely az anyanyelv nyelvhasználati színtereit mutatja be a Vajdaságban (l. KOVÁCS RÁCZ 2010b). Az utóbbi felmérés azt igazolja, hogy a magyar nyelv több-

---

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

nyire az intim, familiáris szféra beszélt nyelve, a nyilvános beszédhelyzetek közül pedig – jelen kutatás előzményeként az említettek mellett – kitértünk az anyanyelv fennmaradását befolyásoló tényezők felkutatására is (I. KOVÁCS RÁ CZ 2009). Emellett szóltunk a vajdasági magyarság nyelvjárással szemben kialakult attitűdjéről is (I. KOVÁCS RÁ CZ 2010a). Ugyanakkor a felmérés folytatásának szánjuk a bánáti és a bácskai magyar tanyelvű iskolák 5. és 8. osztályos tanulóinak kérdőíves felmérését, melynek keretében újfent a nyelvjárásról alkotott véleményeket, álláspontokat összegeznénk. A későbbiekben szeretnénk majd kimutatni, vajon vannak-e nagyobb eltérések a felnőttek és a gyerekek véleményében a nyelvjárásról, és ha igen, mely aspektusokban mutatkozik meg mindez.

A nyelvjárás iránt táplált attitűd felmérése azért is szükséges és fontos, mert a kisebbségben élő nemzeteknél a nyelvmegtartó funkció mellett identitásmegőrző szerepe is van. A gyermekkori emlékek többnyire anyanyelvjárásaink segítségével őrződnek meg tudatunkban. Amennyiben a nyelvjárások iránti attitűd negatív, annyiban ez kihathat azoknak a szituációknak a felvállalására, melyek szorosan összefüggnek a nyelvjárás használatával. Mindezek függvényében rendkívül fontos lenne olyan, az anyanyelv(járás) megtartását és a megfelelő szempontok kialakítását segítő módszerek iskolai oktatásba történő bevonására, amelyek elősegíthetik a nyelvjárásokkal szemben megfelelő álláspontok kialakítását a gyermekekben. Erre vonatkozóan magyar nyelvterületen örömmel láthatjuk a kárpátaljai magyar anyanyelvi tantervet, amelyben kiváló megközelítésben szerepel az ún. szituatív kódváltás témaköre, melynek keretében tudatosíthatók a tanulókkal azok a szituációk, amelyekben előnyös és kívánatos a nyelvjárás használata, ugyanakkor azokkal a helyzetekkel is megismerkedhetnek a tanulók bizonyos feladatsorokon keresztül, melyekben kevésbé előnyös a nyelvjárás alkalmazása. Magyar nyelvterületen kívül igen tanulságos lehet a svájci vagy a bajor példa tanulmányozása is. A vajdasági attitűdanyag áttekintését követően egy későbbi tanulmányban feltett szándékunk a kapott eredmények, valamint az iskolai oktatást elősegítő példasor megjelentetése.

Tanulmányunk része a vajdasági magyarság nyelvjárási attitűdje feltérképezésének, és nem rejtett szándékunk, hogy a kapott eredmények felhasználásra kerüljenek a készülő középiskolás magyar anyanyelvi programban.

A kérdőíves felmérés keretében nyolc bánáti település magyar ajkú adatközlőit kérdeztük meg. Ezek a következők: Csóka (CS), Nagybecskerek (NB), Magyarittabé (MI), Tamásfalva (TA), Torda (T), Kisorosz (KO), Ürményháza (Ü) és Sándoregyháza (SE). A közösség életét befolyásoló szociológiai vagy független változók sorában kitérünk a települések, az életkor, az iskolázottság, valamint a nemek szerinti különbségekre, és kimutatjuk az

esetleges hasonlóságokat és különbségeket. A rétegzett mintavétel reményeink szerint kvantitatív számadatokkal válik adekváttá.

A nyelvjárási attitűdvizsgálat a következő zárt típusú kérdést és válaszokat tárgyalja:

Mi a véleménye a helyi magyar nyelvjárásról?

- a) Nagyon szeretem, és nem szégyellem, társaságban is gyakran használom.
- b) Szeretem, de ritkán használom, mert félek, hogy elítélnek miattam.
- c) Nem érdekel a nyelvjárás, mert mindenhol köznyelven beszélek.
- d) Nem foglalkozom ezzel a kérdéssel.
- e) Egyéb vélemény

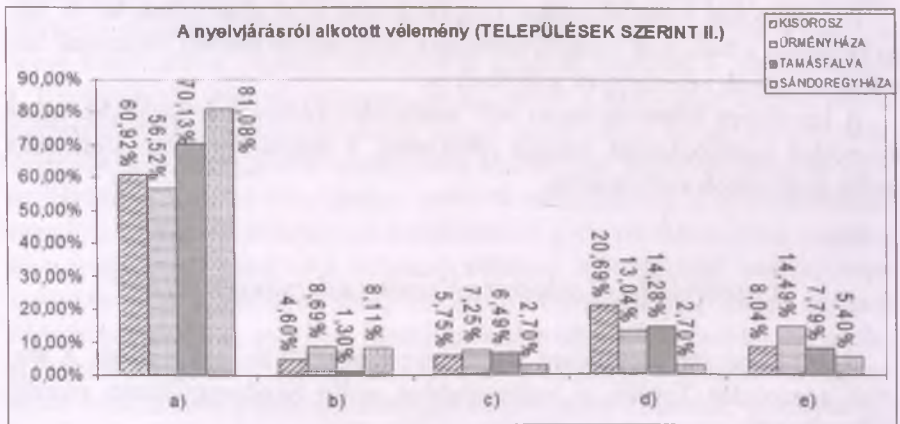
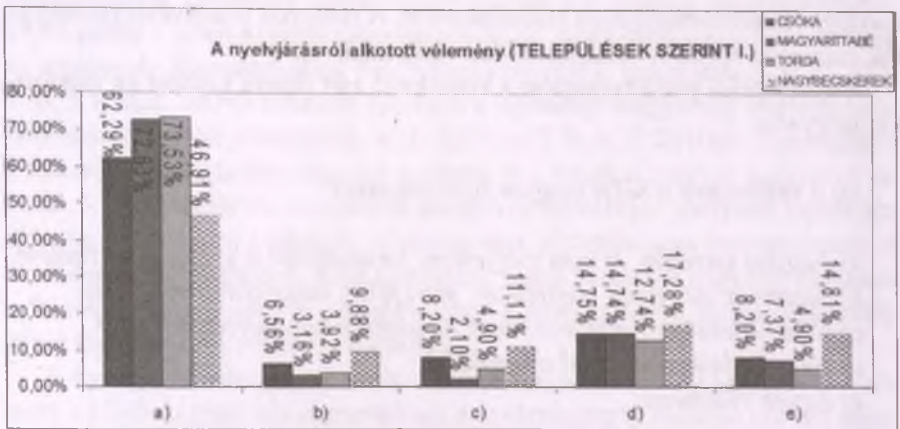
A válaszokat kontrollcsoport megkérdezése után alakítottuk ki. A leggyakrabban elhangzott válaszlehetőségek feltüntetése mellett fontosnak tartottuk az egyéb vélemények kifejtését is.

A kérdőíves felmérés során 609 adatközlőt kérdeztünk meg. Az egyes csoportok adatközlőinek számát táblázatok, a százalékarányos kimutatást pedig grafikonok szemléltetik.

A nyelvjárásról alkotott vélemény települések szerint

A nyolc bánáti településen eltérő számú adatközlő nyilatkozott. A legtöbb adatközlőt Tordán, a legkevesebbet pedig Sándoregyházán sikerült felkutatnunk.

Válaszok	Csóka	Magyar-ittabé	Torda	Nagybecskerek	Kis-orosz	Ürményháza	Tamásfalva	Sándoregyháza
a)	38	69	75	38	53	39	54	30
b)	4	3	4	8	4	6	1	3
c)	5	2	5	9	5	5	5	1
d)	9	14	13	14	18	9	11	1
e)	5	7	5	12	7	10	6	2
Összesen	61	95	102	81	87	69	77	37

Legnagyobb arányban a sándoregyházaiak, majd a tordaiak, a magyaritabéiek és a tamásfalviak vélekednek akként, hogy szeretik nyelvjárásukat, nem szégyellik, és társaságban is gyakran használják. A legkisebb mértékben viszont a nagybecskerekiek, majd az ürményháziak és a kisorosziak gondolják úgy, hogy az a) válasz jelöli a nyelvjárás használatát és a hozzá való viszonyulást. A kapott eredmény véleményünk szerint a szociolingvisztikában jól ismert két tényt támaszt alá, melyek pl. a kárpátaljai középiskolások válaszaiban is megjelennek: a városi lakosság körében az a vélemény él, hogy ők kevésbé beszélnek nyelvjárásban a falusi lakossághoz képest, másrészt pedig – egyéb kutatások eredményeihez hasonlóan – minél kisebb arányú a magyar kisebbség jelenléte más nemzetekéhez képest, annál inkább fokozódik az idegen nyelvi hatás (esetünkben a szerb), és csökken annak tudata, hogy a nyelvjárás használatos és kívánatos. Azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy

amennyiben az utóbbi településtípuson belül kismértékű a kisebbségi anyanyelvek – esetünkben a magyar – nyilvános helyeken való használata, és az visszaszorult a familiáris szférába, akkor ott többnyire a nyelvjárás él tovább.

Leginkább a nagybecskerekiek, az ürményzaiak, majd a sándoregyházaiak félnek, hogy elítélik őket nyelvjárásuk miatt, de ennek ellenére kedvelik azt. Amennyiben ezt a választ összevetjük az előzővel, akkor azt láthatjuk, hogy éppen a két első település adatközlői nyilatkoztak legkisebb arányban arról, hogy gyakran használják és felvállalják nyelvjárásukat. Legkisebb mértékben a tamásfalviak félnek attól, hogy elítélik őket nyelvjárásuk miatt. Torda és Magyarittabé ugyanúgy hasonló százalékarányt mutat a válaszok vonatkozásában, mint az előző válasz kapcsán. Azokon a településeken kevésbé szégyellik a nyelvjárást, amelyeken gyakran használják.

Amennyiben a városi és a falusi lakosság, valamint a magyarság számarányát vesszük alapul, nem meglepő, hogy a nagybecskerekiek döntöttek legnagyobb arányban a c) válasz mellett. Ők úgy vélik, köznyelven beszélnek, és nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. A nagybecskerekiek után a csókaiak, majd az ürményházaiak gondolják úgy, hogy minden helyzetben köznyelven beszélnek, és nem mutatnak érdeklődést a nyelvjárás iránt. A legkisebb arányszámú c) válasz a sándoregyházaiktól és a magyarittabéiektől érkezett.

Érdekes, hogy a leggyakrabban a kisorosziak nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, azonban már nem meglepő az elhangzottak alapján, hogy őket a nagybecskerekiek követik. Az előzőt azzal tudjuk magyarázni a hallgatók kutatásainak alapján (vö. LŐRINC 2011), hogy talán annyira megszokott a magyar nyelvjárás kizárólagos használata, hogy az adatközlők nem is tudják azt összehasonlítani más nyelvváltozatokkal, a magyar nyelvjárás alkalmazása teljesen természetes, és nem ad okot gondolkodásra. A d) válasz kapcsán Csóka, Magyarittabé és Tamásfalva válaszáinak arányszáma csaknem megegyezik.

Az egyéb válaszok tekintetében Ürményháza és Nagybecskerek áll a gyakorisági sorrend élén, majd Kisorosz és Csóka, valamint Tamásfalva és Magyarittabé arányszámai állnak közel egymáshoz. A legkevesebb egyéb véleményt a Tordáról érkezett adatok között találtuk. Íme néhány Nagybecskerekről és Ürményházáról érkezett adatközlői válasz:

„Szeretem, de ritkán használom, mert főleg szerbül beszélek.” (Nagybecskerek, 1946, férfi, 4 ált. isk. oszt.)

„A helyi magyar nyelvjárást szelektíven használom, csak azokkal beszélek így, akik ezt a nyelvjárást használják.” (NB, 1979, férfi, egyetemi hallgató)

„A társaságtól és az alkalomtól függ, hogy éppen a köznyelvet vagy a nyelvjárást használom-e.” (NB, 1976, férfi, egyetemi hallgató)

„Kedvelem, de nem használom.” (NB, 1981, nő, gimnázium, háziaszszony)

„Szeretem, de ritkán használom, mert igyekszem a magyar köznyelv használatára.” (NB, 1956, férfi, középiskola, szakács)

„Kimondottan csúnyának találom a nyelvjárásokat.” (NB, nő, 1958, egyetem, mérnök)

„Kifejezett helyi nyelvjárás Ürményházán szerintem nincs (nyelvjárás igen).” (Ü, 1954)

„Minden nyelvjárás szép és hasznos, ez vitathatalan.” (Ü, 1951)

„Nem szégyellem, de helytől és pillanattól függ, hogy melyiket használom.” (Ü, 1965, nő, ált. isk.)

„Nincs kifejezetten jellegzetes nyelvjárás.” (Ü, 1986, férfi, egyetemi hallgató)

„Szeretem a nyelvjárásokat, így beszélem is, amikor csak az adott helyzet megengedi, mindaddig, amíg át nem lépi a jó ízlés és a műveltség határát, egyszóval, ahol csak kívánatos.” (Ü, 1975, férfi, főiskola, grafikus tervező)

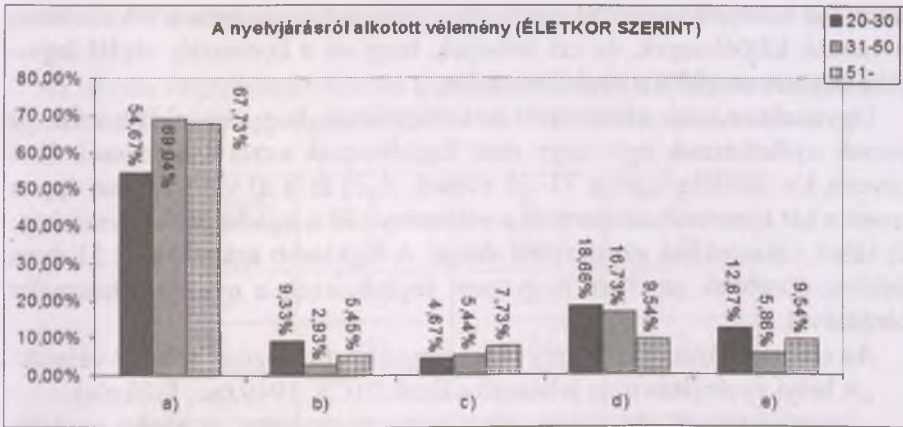
„A társaságtól megfelelően használom a nyelvjárást, illetve az igényes köznyelvet.” (Ü, 1986, férfi, középiskola)

„Egyre ritkábban használom, de nem zavar, ha mások beszélik. Ellenben nagyon zavar, ha nem használják helyesen, és ha szerb szavak kerülnek bele indokolatlanul.” (Ü, 1983, nő, tanító)

A nyelvjárásról kialakított attitűd életkor szerint

Életkor tekintetében a legkevesebb adatközlőt a 31–50 évesek körében sikerült megkérdeznünk.

Válaszok	20–30 évesek	31–50 évesek	51 év felettek
a)	82	165	149
b)	14	7	12
c)	7	13	17
d)	28	40	21
e)	19	14	21

A százalékarányok vonatkozásában a 31–50 évesek közül állítják a legtöbben, hogy kedvelik településük nyelvjárását, nem szégyellik azt, és gyakran ezzel a nyelvváltozattal társalognak. A 20–30 évesek és a 31–50 évesek arányszámai közelebb állnak egymáshoz, mint a harmadik korosztályhoz. Az a) válasz tekintetében kisebb eltéréseket tapasztalunk jelen csoportoknál, mint ahogyan az települések szerint mutatkozott. A legkisebb arányban a 20–30 évesek döntöttek nyelvjárásuk szeretete és gyakori alkalmazása mellett. Véleményünk szerint mindez az iskolai magyar anyanyelvoktatással és azon belül a köznyelv és részben az irodalmi nyelv kizárólagos tanításával, a nyelvjárások degradálásával, valamint a média nyelvre gyakorolt hatásával magyarázható. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy az iskoláskorúak körében igen elterjedt a diáknyelv és a szleng, amelynek elemei gyakran megjelennek az iskolai fogalmazásokban és a tanárokkal folytatott beszélgetésekben is.

Aminthogy a 31–50 évesek vállalják fel leginkább nyelvjárásukat, úgy ők félnek a legkevésbé, hogy elítélik őket nyelvjárásuk miatt. Ugyanígy összefüggésbe hozható a 20–30 évesek előző álláspontja és jelen meglátása, ti. ők tartanak a leginkább attól, hogy negatív megítélésben részesülnek nyelvjárásias beszédmódjuk miatt. Azonban láthatjuk, hogy a b) válasz vonatkozásában sokkal kisebb különbségek mutatkoznak, mint az a) válasz kapcsán.

A leírtakkal összhangban teljesen logikus, hogy a 20–30 évesek vélik úgy legnagyobb arányban, hogy nem érdekli őket nyelvjárásuk, és minden beszédhelyzetben a köznyelvet alkalmazzák. Tehát kiállnak azon véleményük mellett, hogy amennyire csak tudják, kerülik a nyelvjárást, mert az negatív megítélésben szerepel tudatukban. Láthatjuk azt is, hogy a korosztályok közötti százalékarányok különbségei – az a) válaszhoz viszonyítva – egyre csökkennek. Az persze nem fedi a valóságot, hogy a 20–30 éves korosztály

kizárólag köznyelven beszél, mert iskolai végzettség és nemek tekintetében is vannak különbségek, de azt láthatjuk, hogy ez a korosztály táplál leginkább negatív attitűdöt a nyelvjárás iránt.

Ugyanakkor kissé ellentmond az eddigieknek, hogy leginkább a 20–30 évesek nyilatkoznak úgy, hogy nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, őket követik kis különbséggel a 31–50 évesek. A c) és a d) válaszokban éppen ennek a két korosztálycsoportnak a véleménye áll a legközelebb egymáshoz, az előző válaszokban ez másként alakul. A legkisebb arányban az 51 éven felüliek döntöttek amellet, hogy nem foglalkoznak a nyelvjáráshasználattal kérdésével.

Az említett három korosztály véleményei közül idézünk néhány választ:

„A helyi nyelvjárás nem jellemző nálunk.” (CS, 1949, nő, főiskola)

„Településemnek nincs kimondott helyi nyelvjárása. A bánáti nyelvjárásra jellemző az ő-zés, amit nagyon szeretek hallgatni, de nem használom, mivel családban senki nem beszéli, így nálam sem alakult ki.” (CS, 1977, nő, óvónő)

„Ahol él az ember, úgy használja a beszéd formáját.” (MI, 1954, nő, fodrász)

„Ez az anyanyelvem.” (MI, 1980, férfi, autóméchanikus-földműves)

Egy tordai adatközlő a helyzettől függően alkalmazza a nyelvjárást. (T, 1942, nyugdíjas titkárnő)

„Olyan személlyel, aki köznyelven beszél, nem használom a helyi magyar nyelvjárást, azzal köznyelven társalgok.” (T, 1969, nő, kereskedő)

„Szeretem és használom, de a köznyelvet is használom olyan szituációkban, amelyek megkövetelik.” (T, 1986, nő, zenetanár)

„Használom, de adott helyzetekben a magyar köznyelvet alkalmazom.” (T, 1983, nő, élelmiszeripari mérnök)

„Könnyebb.” (mármint a nyelvjárás) (TA, 1941, férfi, ált. isk., földműves)

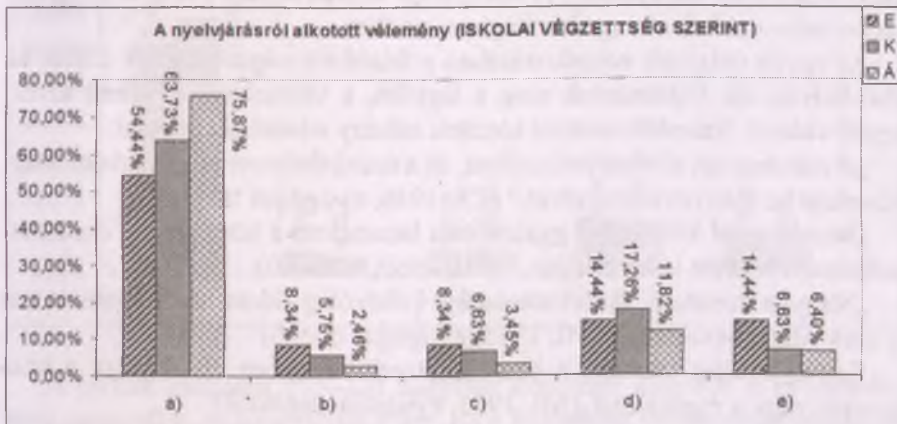
„Könnyebb használni” (a helyi magyar nyelvjárást). (TA, 1946, nő, ált. isk. háziasszony)

„Még mindig nem beszélem a helyes köznyelvet, de törekszem minél jobban elsajátítani.” (SE, 1988, nő, kereskedő)

Nyelvjárás és attitűd iskolai végzettség szerint

Az iskolai végzettséget illetően legtöbben a felsőfokú, legkevésbé pedig az általános iskolai végzettségűek közül válaszoltak kérdésünkre.

Válaszok	E	K	Á
a)	98	144	154
b)	15	13	5
c)	15	15	7
d)	26	39	24
e)	26	15	13

Leginkább az általános iskolai, legkevésbé pedig a felsőfokú végzettségűek vélik úgy, hogy kedvelik és társaságban is gyakran beszélnek nyelvjárásukat. A két csoport közötti különbség nagyobb, mint a korosztályok vonatkozásában. A középiskolai végzettségűek véleménye a két szélső határérték között helyezkedik el, egyik tanulmányozott adatközlői csoporthoz sem áll közel.

Ebből következik aztán, hogy a felsőfokú végzettségűek szívesebben beszélnek nyelvjárásukat, az általános iskolai végzettségűek pedig a legkevésbé. A különbségek hasonlóak, mint az életkor vonatkozásában, ennél a felosztásnál kisebb eltéréssel számolhatunk. Az általános iskolások értékei a 31–50 évesekhez, a középiskolások az 51 éven felüliekhez, a felsőfokú végzettségűek pedig a 20–30 évesek arányszámaihoz hasonlíthatók, csaknem azonos

arányszámot figyelhetünk meg ezeknél a csoportoknál. A középiskolások véleménye az előző válaszlehetőséghez hasonlóan csaknem középértéket mutat a két szélső határérték között.

A felsőfokú, majd a középiskolai végzettségűek – kis különbséggel – állítják leginkább, hogy minden beszédszituációban köznyelven kommunikálnak, az általános iskolával rendelkezők pedig a legkevésbé vélekednek eként. A felső és az alsó határérték közötti különbség valamelyest magasabb, mint korosztályok szerint. A 20–30 és a 31–50 évesek, valamint a felső- és a középfokú végzettségűek megjelölései állnak közelebb egymáshoz.

A d) válasz mindhárom iskolai végzettségnél alacsonyabb arányszámot mutat, mint életkor tekintetében. Legtöbbször a középfokú, legkisebb arányban pedig az általános iskolai végzettségűek jelölték meg a d) választ. A felsőfokú végzettségűek középuton helyezkednek el a két másik csoport között. Ez eddig egy válaszlehetőségnél sem fordult elő, mivel vagy felső, vagy az alsó határértéket képviselték. A középfokú végzettségűek pedig mindig közepesen helyezkedtek el a gyakorisági sorrendben.

Az egyéb válaszok vonatkozásában a felsőfokú végzettségűek állnak az első helyen, ők fogalmaztak meg a legtöbb, a válaszlehetőségeken kívüli egyéb választ. Szemléltetésként idézünk néhány adatközlői választ:

„A mindennapi életben használom, de a munkahelyem és a munkám megkövetelte az igényes köznyelvet.” (CS, 1946, nyugdíjas tanítónő)

„Munkából kifolyólag gyakrabban használom a köznyelvet, de a családban nyelvjárást is használjuk.” (MI, 1969, tanítónő)

„Nagyon szeretem, de hivatásomból kifolyólag ritkán használtam és ma is csak ritkán beszélem.” (MI, 1945, nyugdíjas óvónő)

Egy nyugdíjas tanítónő a beszédpartnertől függően alkalmazza a köznyelvet vagy a nyelvjárást. (MI, 1935, nyugdíjas tanítónő)

„Í betűs hangzással tetszik nekem.” (MI, 1947, ált. isk., háziasszony)

„A mi helyi magyar nyelvjárásunk csak erre a településre vonatkozik, Vajdaságban nincs még egy ilyen nyelvjárású környezet. Csak Magyarországon, Békés megyében.” (MI, 1945, férfi, agrármérnök)

„Nem mondhatom, hogy szeretem, de nem szégyellem, és gyakran használom.” (T, 1978, nő, egyetemi hallgató)

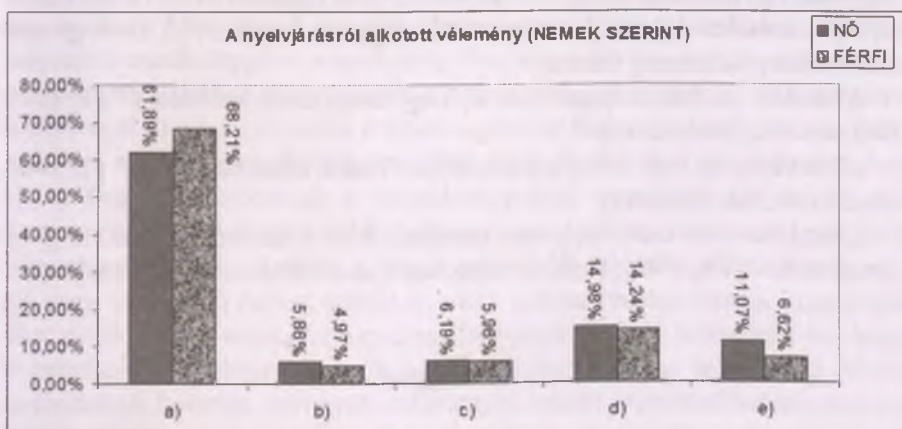
„Az őző nyelvjárást őseim hagyatéka és szeretem.” (T, 1936, nyugdíjas tanítónő)

„Nem szeretem, próbálok helyesen beszélni.” (TA, 1971, nő, ált. isk., háziasszony)

„Nálunk a faluban főleg 90% így beszél és ezen változtatni nem lehetne, ezért még néha megtörténnek félreértések is.” (TA, 1979, nő, ált. isk., háziasszony)

A nyelvjárásról nemek szerint

Válaszok	NŐ	FÉRFI
a)	190	206
b)	18	15
c)	19	18
d)	46	43
e)	34	20

A férfiak csaknem 17%-kal nagyobb arányban kedvelik a nyelvjárást, nem szégyellik, és használják is azt. Ez a különbség valamelyest magasabb az életkor szerinti, viszont kisebb az iskolai végzettség alapján tapasztalt különbségnél. Mindez alátámasztja azt szociolingvisztikai kutatásokban előforduló megállapítást, miszerint a nők nyitottabbak a presztízst élvező nyelvváltozatok irányában, mint a férfiak. Ennek az indítékaira jelen tanulmány nem tér ki, de a szakirodalomban bőséges magyarázatáraddal találkozunk (vö. KISS 1995).

Természetesen – az elmondottak függvényében – a nők kissé jobban tartanak attól, hogy elítélik őket a tájnyelv miatt, mint a férfiak, bár az előző válasz különbségéhez viszonyítva nagyon meglepő az elenyésző eltérés. Ugyanilyen kis különbséggel találkozunk a nők javára a c) válasz kapcsán is. A különbség még inkább csökken a kérdéssel nem foglalkozókat illetően, minden eddiginél kisebb különbséggel állunk szemben, úgyszintén a nők javára. Az egyéb

válaszokat illetően úgyszintén a nők vezetnek, immár csaknem 6%-os különbséggel. Íme néhány, az adatközlőktől elhangzott vélemény:

„Szeretem a nyelvjárásomat és nem bánom, ha kigúnyolnak érte. Mert akik gúnyolnak, azok is nyelvjárással beszélnek.” (CS, 1968, férfi, autóméchanikus)

„Szeretem a nyelvjárásomat, és fájlalom, ha ezért kigúnyolnak (főleg Bácskában).” (CS, 1961, nő, középiskola)

„Ahol most élek (férjem szülőfaluja Magyarittabé) teljesen, vagyis lényegesen más, mint az én szülőfalumban beszélő (helyi magyar nyelv). De mindkettőt beszélem.” (MI, 1981, nő, főiskola, háziasszony)

„Kétfajta helyi nyelvjárást beszélek. Mindkettőt alkalmazom a helyzettől függően, úgyszintén a magyar köznyelvet, attól függően kivel és hol beszélek. Mindenfajta változat jó, a helyzettől függően.” (MI, 1952, férfi, gimnázium, a helyi közösség titkára)

Identitás: „Sohasem tagadnám le, hogy magyarnak születtem.” (T, 1979, férfi, ált. isk., földműves)

„Szeretem, de nem mindig használom. Tudok alkalmazkodni.” (T, 1964, nő, ált. isk., háziasszony)

„Általában törekszek helyesen beszélni, kivéve ha megszólnak, hogy finomkodok.” (TA, 1964, férfi, autóméchanikus-földművesszövetkezet)

Összegzés

A nyelvjárásról pozitív attitűd él a megkérdezett bánáti adatközlőkben. Nagybecskerek kivételével a nyilatkozók több mint 50%-a amellet döntött, hogy kedveli települése magyar nyelvjárását, nem szégyelli azt, és gyakran alkalmazza az élőnyelvi kommunikáció során. Máskülönbén viszont azt tapasztaljuk, hogy azokon a településeken a leginkább pozitív a nyelvjáráshoz fűződő nézőpont, ahol az a mindennapi beszélgetésekben széleskörűen alkalmazható pl. a boltokban, hivatalokban, egészségügyben stb. Ez pedig ott valósul meg, ahol a lakosság többsége magyar ajkú, mint pl. Magyarittabén, Tordán és Tamásfalván. Ez az arány a magyar anyanyelvű lakosság egyéb nemzetekhez viszonyított növekvő arányszámával arányosan növekszik. Minél kevesebb a magyar ajkúak aránya a településen, annál inkább csökken a pozitív attitűd aránya a magyar nyelvet illetően.

Kutatásunk során a legnagyobb eltéréssel a települések, a legkisebb különbséggel pedig a nemek szerint találkozhattunk. Az iskolai végzettség szerinti eltérések úgyszintén meghaladják az életkorral összefüggő különbségeket, bár az arányok nem oly nagy mértékben térnek el, mint a települések

vonatkozásában. Azt is láthatjuk továbbá, hogy települések szerint minden válasz vonatkozásában nagyobb különbséggel számolhatunk, mint életkor, iskolai végzettség vagy nemek szerint.

Az is meglepő a számunkra, hogy az adatközlők között többségben vannak azok, akik nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, azaz nyelvjárásukkal, mint azok, akik kedvelik, de ritkán alkalmazzák, mert attól félnek, elítélik őket emiatt, vagy akiket nem érdekel a nyelvjárás, mert minden helyzetben köznyelven beszélnek.

Az egyéb válaszok vonatkozásában tulajdonképpen nem az általunk felállított települések, életkor, iskolai végzettség és nemek szerinti csoportosítás a válaszok meghatározói, hanem egyéb szempontok, melyekre nem számítottunk. Azok az adatközlők, akik foglalkozásuk, munkájuk folytán kapcsolatban vannak a köznyelvvél (tanítók, tanárok, mérnökök, titkárok, fodrászok), a helyzettől teszik függővé a nyelvjárás és a köznyelv használatát, miközben a szituatív kódváltással magyarázzák a nyelvváltozatok közötti váltást. Emellett a szerb nyelvű tanulmányaikat folytató egyetemi hallgatók és a háziasszonyok, valamint a földműves-szövetkezetekben dolgozó férfiak is amellett foglaltak állást, hogy megpróbálnak a beszédhelyzetnek megfelelő nyelvváltozattal kommunikálni. A válaszok többségében ez az aspektus jelenik meg az egyéb vélemények vonatkozásában. A bánáti adatközlők véleménye között megjelenik még az a sokat hallott attitűd is, mely szerint bácskai társaik kicsúfolják őket nyelvjárásuk miatt. Az egyetemi hallgatók is arról számolnak be, hogy középiskolás korukban tanáraik gyakran rosszallásukat fejezték ki bánáti nyelvjárásuk hallatán. Az egyéb vélemények között szembesülhetünk az adatközlői identitás és a nyelvjárás összefonódásával is, ugyanis a nyelvjárás az ősök hagyatéka. Olvashatunk olyan választ is, amely a nyelvjárás településre vonatkozó egyediségét hangsúlyozza. Az is előfordul néhány adatközlőnél, hogy szerintük nincs a településre vonatkozó helyi nyelvjárás, mivel a bánáti nyelvjárást az ö-ző és az í-ző hangtani jellemzővel azonosítják. Ezt azzal magyarázzuk, hogy a szórvány egyes településein kizárólag nyelvjárásban beszélnek a mindennapokban, ez a természetes, a megszokott, és véleményünk szerint az adatközlőknek nincs gyakori kapcsolatuk a magyar köznyelvvél.

Az általunk felsorolt csoportok közül a felsőfokú végzettségűek, valamint a nagybecskerekiek és az ürményházaik többször foglaltak állást társaiknál.

Irodalom

BENŐ Attila–SILÁGYI Sándor (2006): Hátrányos helyzet – pozitív attitűd (és ami mögötte van). = *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár, 207–221.

- BORBÉLY Anna (1995): Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román közösségben. = Kassai Ilona (szerk. 1995): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Felelős kiadó: Kassai Ilona. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, Budapest
- BORBÉLY Anna (szerk. 2000): Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Budapest, A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai
- BORBÉLY Anna–VANČONÉ KREMMER Ildikó–HATTYÁR Helga (szerk. 2009): Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia. Tinta Könyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra
- CSERNICSKÓ István (1998): A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest
- FODOR Katalin–HUSZÁR Ágnes (1998): Magyar nyelvjárások presztízsének rangsora. = *Magyar Nyelv*, 94. 196–210.
- GÖNCZ Lajos (1999): Hol beszélnek legszebben magyarul? A Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek anyanyelvi sztereotípiái. = *Hungarológiai Közlemények*. 1–2. sz., 54–61.
- GÖNCZ Lajos (1999): A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris Kiadó–Fórum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék
- A. JÁSZÓ Anna (főszerk. 2004): A nyelv belső sokrétűsége és egységessége. = A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó, Budapest, 54–57.
- KÁLMÁN Béla (1977): *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó, Budapest
- KISS Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- KISS Jenő (1996): A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv*. 2. 138–151.
- KISS Jenő (1999): Nyelvi intuíció és elfogadhatósági ítéletek. *Magyar Nyelv*. 2. 129–138.
- KISS Jenő (szerk. 2001): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- KISS Jenő (2002): Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. = *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- KISS Jenő (2002): Nyelvművelés és regionális nyelvhasználat. = Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk: Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 292–297.
- KISS Jenő (2006): *Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok*. = Kiefer Ferenc (szerk. 2006): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 517–549.
- KISS Jenő (2009): A nyelvjárások és a dialektológiaoktatás Kárpát-medencei magyar szakos hallgatók szemével. = *Magyar Nyelvőr* 1–14.
- KONTRA Miklós (2006): A határon túli magyar nyelvváltozatok. = Kiefer Ferenc (szerk. 2006): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 549–577.
- KOVÁCS RÁ CZ Eleonóra (2009): Az anyanyelv fennmaradását befolyásoló tényezők a vajdasági magyarság körében. *Hungarológiai Közlemények*, 3. 172–188.
- KOVÁCS RÁ CZ Eleonóra (2010a): A nyelvjárással szemben kialakult attitűd a vajdasági magyarság körében. *Hungarológiai Közlemények*, 3. 170–179.

- KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (2010b): A magyar és a szerb nyelv helyzete, alkalmazása a vajdasági magyarság körében. *Létünk*, 3. 104–119.
- KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (2010c): Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében. *Tanulmányok*, 2010. 124–133.
- KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (2011a): Az élőnyelvi kommunikáció nyelve a vajdasági magyarság körében. *Hungarológiai Közlemények*, 1. 83–96.
- KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (2011b): Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében. *Újvidék*
- P. LAKATOS Ilona – T. Károlyi Margit (szerk. 2004): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXIII.* Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- P. LAKATOS Ilona – T. Károlyi Margit (2003): „Itt és ott”. *Identitástudat és nyelvi összetartozás-tudat kapcsolatáról.* = Hajdú Mihály és Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest, 509–12.
- LANSTYÁK István (1991): A szlovák nyelv árnyékában (a magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). = Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 11–72.
- LANSTYÁK István (1996): *Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl.* = Csermicskó István – Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 11–15.
- LŐRINC Natália (2011): *Kisorosz nyelvjárása (diplomadolgozat, kézirat).* BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék
- PENAVIN Olga (1986): *Nyelvjárás és köznyelv.* Forum Könyvkiadó, Újvidék
- PENAVIN Olga (1988): *Bánáti magyar nyelvjárás atlasz. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék*
- POSGAY Ildikó (2007): *Nyelvi „hiba” vagy nyelvjárás jelenség? = Guttman Miklós–Molnár Zoltán (szerk.): V. Dialektológiai Szimpozium: Szombathely, 2007. augusztus 22–24.* Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szombathely. 211–214.
- SÁNDOR Anna (2001): *A nyelvi attitűd kisebbségben.* MNY 1. 87–95.

BANAT REGION INFORMANTS' OPINION ON DIALECT

In the study we present the opinions on dialect of adult informants from eight villages in the Banat region. We summarized our findings using results obtained through questionnaires. Language attitude towards dialect has an influence on maintaining the mother tongue; therefore, we found it important to carry out this research.

Keywords: language attitude, mother tongue dialect, Banat, sociological, i.e., independent variables, stratified samples, code-switching.

VUKOV RAFFAI ÉVA

Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka
vraffaieva@indamail.hu

A TÉRBELI TÁJÉKOZÓDÁS NYELVI VONATKOZÁSAI

Vajdasági gyerekek térleírásainak nyelvi elemzése

Linguistic Aspects of Orientation in Space
Linguistic analysis of descriptions for spatial direction
relations of children in Vojvodina

Kutatásom során százötven vajdasági – kanizsai, szabadkai és újvidéki – általános iskolás gyereket kértem meg, hogy írják le az utat két, számukra ismert objektum között az iskolájukig, azaz magyarázzák el, hogyan juthatunk el a szóban forgó helyre. Az így létrejött beszédprodukciónál képet kaphatunk az adatközlők térbeli tájékozódásával kapcsolatos nyelvi vonatkozásokról: arról, hogy mennyire sikeresek térleírásaik, illetve milyen stratégiákat alkalmaznak az eredményesség érdekében.

Kulcsszavak: Vajdaság, gyerekek nyelvhasználata, térleírás, jobb és bal, exoforikus névmások.

A térbeli tájékozódással, illetve a térleírásokkal főként kognitív szempontú kutatások foglalkoznak, amelyek ugyan érintik a nyelvi vonatkozásokat pl. a szókincset, a perspektívák nyelvi kifejeződéseit, mégsem a nyelv áll kutatásuk középpontjában.

Labov és Linde 1975-ös tanulmánya egy olyan felmérés eredményeit ismerteti, amelynek alkalmával az adatközlők lakásukat írták le, „kiderült, hogy a leírás egyáltalán nem véletlenszerű mintát követ: a téri rend áttételét idői-lineáris rendbe az összes személy szinte egyöntetűen oldotta meg” (PLÉH 1984). Hasonló kísérletet végzett Kriz és Hegarty (2005), amikor a résztvevő-

ket arra kérték, írják le az otthont, ahol felnőttek, valamint ismertessék Európa térszerkezetét. A szóbeli leírásokból kiderül, hogy míg az otthont úgy írták le, ahogyan maguk is láthatták a helyszínen, relációs szókincsük ebben az esetben a *jobb, bal*, addig Európát távolabbi perspektívából, a relációs szókincset ebben az esetben az égtájak neve alkotta. Megfigyelték, hogy a térmagyarzatok nem a beszélő, hanem a hallgató perspektívájából történtek. Holsanova (1997) a képeken való térbeli tájékozódást, Taylor és Tversky (1992) pedig a vizsgálati alanyok fiktív térképről való szóbeli útbaigazítását vizsgálta.

Kriz és Hegarty felhívja a figyelmet, hogy amikor a beszélő leírja a helyszínek és a tájékozódási pontok elrendeződését, döntenie kell, hogy milyen nézőpontot választ a leírás alapjául. Pl. a folyosó mentén elhelyezkedő két szoba leírható külső szemlélőként, és belső nézőpontból is. A belső szemlélő leírása mozgást kifejező igéket tartalmaz, míg a külső szemlélőé statikus igéket.

Taylor és Tversky (1996) kimutatta, hogy a leírandó tér lehetséges útvonalainak száma befolyásolja a leírás módját, ha egy lehetséges útvonalról van szó a leírás beágyazott nézőpontból történik.

Visszatérve kutatásunkhoz, az adatközlők által létrehozott térleíráshoz, megállapíthatjuk, hogy a két ismert objektum közötti út leírása nagymértékben egyezik a mindennapi beszéd egy formailag jól körülhatárolható műfajával, az útbaigazítással. Az idetartozó beszédprodukciók pontossága, illetve pontatlansága, azaz eredményessége vagy eredménytelensége jól megítélhető, nyelvi eszköztára körülírható, relevanciája értékelhető. Az útbaigazítás fontos eleme az irányok megnevezése: egyenes, jobb, bal. Megfigyeltük, hogy a *jobb* és *bal* kifejezéseket milyen mértékben használták adatközlőink. A beszélgetések során feladatként kapott útbaigazítások, illetve útleírások mindegyikének tartalmaznia kellett volna a két kifejezés valamelyikét, hiszen az irányváltoztatás szóban történő megfogalmazásakor a beszédprodukciónak ez elengedhetetlen eleme.

Jobb, bal, egyenes

A bal és jobb irány megkülönböztetését és kifejezését a gyerekek hatéves koruk körül sajátítják el, beszédben való biztos használatát azonban jóval később; még felnőttkorban is néhány másodpercet vesz igénybe az irányok meghatározása és kódolása.

Szinte valamennyi beszélő megtorpant egy kicsit, mielőtt kimondta volna a két irány valamelyikét, néhány esetben pedig előfordult, hogy időnyeres céljából beiktattak néhány szót. Nézzük meg, mely nyelvi elemek szolgálják a tervezés idejének kitöltését, illetve a bizonytalanság leplezését:

- (1) *Lemegyünk valamelyik lépcsőn, és lent ott jobbra a legutolsó ajtó, egy ilyen nagy ajtó. 5M68F ...lemegy és ő jobbra rögtön (?) a tornaterem... M69N*
- (2) *Lemegy a lépcsőn, és ő jobbra egyenesen, és így beleütközik a falba. 5M70N*
- (3) *Ő, megmondanám, hogy ő, szóval, **hogya így megyünk ki, hogy a jobb kéz felől ő menjen ottan végig és a balról a második ajtó. 6M72N***
- (4) *Hát, hogy menjen egyenesen, utána talál egy kis épületet, ő **most, hogya így állunk, akkor balról, és ott a balról ugyanúgy a zelső ajtó. 6SZ62N***
- (5) *Menjen fel a lépcsőn, aztán forduljon el, **várjunk, balra, és akkor bekopogtat az üveges ajtón. 6M74N***

Más esetekben önkorrekcziót végzett a beszélő, mivel először nem megfelelő irányt jelölt:

- (1) *Hát, hogy menjen fel a lépcsőn, és mindjárt a lépcső után menjen # **hát jo]** balra, és ottan, abba az ajtóba benyit akkor ott a tanári. 7Ú100NK*

A harmadik irány, az egyenes nyelvi realizálódása a szövegekben: *egyenesen, egyenest, előre.*

- (1) *Mi a, hát, vissza lemegyünk, a a lépcsőtű, ha lementünk, akkó **megyünk egyenesen]** egyenesen, és egy kicsit jobbra, és ott van a sárga ajtó. 3SZ25F*
- (2) *Hát, hogy itt van az ajtó, és akkor ottan el] oda kell, hogy mennie, úgy menjen **előre**, utána menjen jobbra, utána még egy lépcsőt menjen át, meg még egy lépcsőt, s akkor balra forduljon, és utol] látja, hogy van egy kis delfin az ajtón, akkor oda kell menni. 1SZ57N*
- (3) *Hát megyek **egyenest be, előre**, és aztán megyek **egyenest hátra, balra és akkó ott az ajtónál van. 2SZ22N Hát egyenest előre. 2SZ22N***

Egy esetben jelenik meg a korpuszban az *egyenes* nyelvjárási alakja az *egyenes*, több esetben pedig *egyenesen* helyett *egyenest* fordul elő. Az *egyenes* szinonimájaként megjelenik az *előre* kifejezés. Az *egyenest előre* kifejezés is megjelenik egy beszélőnél, ez alapján akár ebből a kötött formából leváló és önállósuló elemként is kezelhetnénk az *előre* 'egyenesen' jelentésű megjelenését.

Az adatközlők kommunikációs stratégiájába pillanthatunk be, amikor az útbaigazítások egy részénél az adatközlők nem használják a *jobb* és *bal* kife-

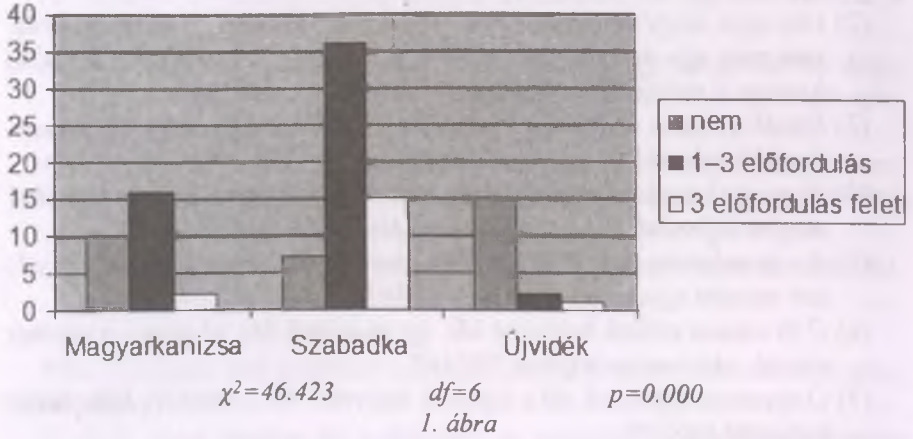
jezéseket, kerülik őket. Megfigyeltük, hogy milyen nyelvi elemekkel igyekeznek a beszélő pótolni, helyettesíteni az irányok megnevezését:

- (1) *Hát először lefordul, mén egyenesen, és szemben az a kis épület rögtön.* 7SZ41F.
- (2) *Hát ugye megy bemegy azon a nagykapun, itt megy egyenesen, akkó, van arra egy kanyar, meg még egy, és ott az a kis épület. És akkó bemegy a zajtón, és akkó legutolsó, vagy az első.* 7SZ41F
- (3) *Kimék a zajtón, ő lemék a lépcsőkön, és akkó elmegyek így egyenesen, és akkó oda abba (...), igen oda bemegyek.* 4SZ14F
- (4) *Hogy me] amikor belép a kapun, akkor megy egyenest, aztán lefordul, megint lefordul, és] és ott van az a kisebb terület.* 5SZ37N
- (5) *Azt mondanám neki, hogy jöjjön egyenest, akkor forduljon le, és akkor menjen egyenest, és ott van.* 6SZ61FT
- (6) *Ő itt onnan tőlünk bejövünk ide, így megyünk **ere**, és utána a végihez értünk, akkó megyünk **ára**.* 2SZ16F
- (7) *Ő egyenest, lefordul, föl a lépcsőn, lefordul, föl a lépcsőn, lefordul és befordul.* 5SZ37F

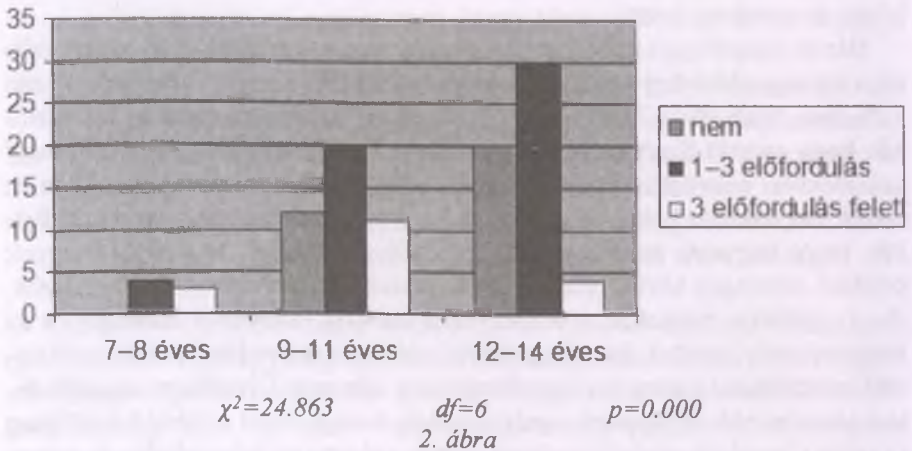
Két oka lehet annak, ha valaki nem használja a *jobb*, illetve *bal* kifejezéseket olyan esetben, amikor indokolt lenne. Vagy az irányok kódolásának zavara, illetve részleges hiánya, vagy a beszéd implicit volta okozhatja a jelenséget. A beszéd implicit jellege olyan módon lehet oka az irányok megnevezésének, hogy a beszélő az adott információt a hallgatóval való közös ismeretként kezeli.

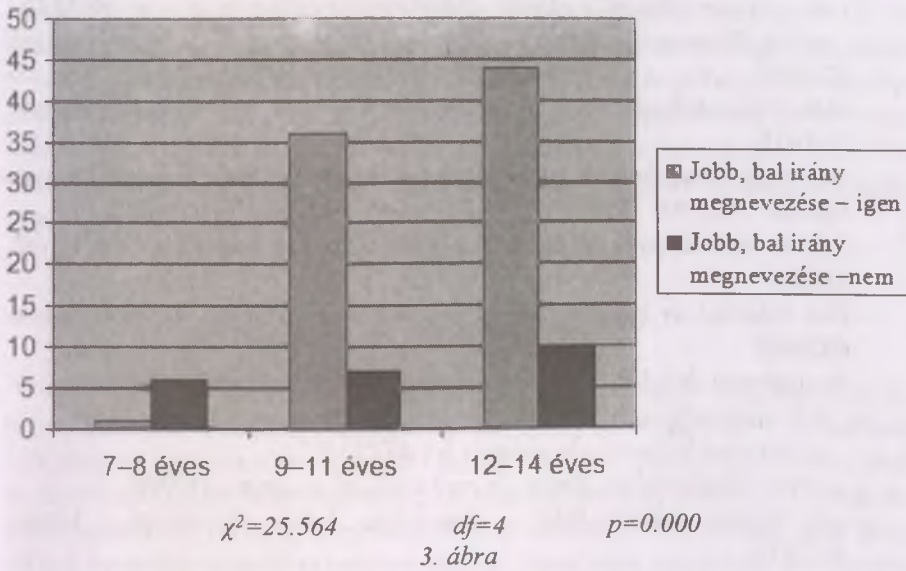
Bár az összefüggés nem szignifikáns, a számok alapján Újvidéken használták a legnagyobb arányban az adott kifejezéseket (88%-ban), Magyarokiszán 75%-ban, Szabadkán 75,8%-ban. A szabadkai értékek magyarázatához tartozik, hogy csupán Szabadkán vizsgáltunk 7–8 éves tanulókat, ők pedig nagy százalékban nem használták a vizsgált kifejezéseket (3. ábra). Azokban az esetekben, amikor hiányzik a jobb és bal irány megnevezése, feltételezhetjük, hogy nagyobb arányban fordulnak elő az implicit beszédmód jegyei, például. szövegen kívüli referenciával rendelkező névmások, határozószók. Az 1. grafikon azokat az eredményeket mutatja, melyek a lakóhely és az implicit nyelvi elemek összefüggéséből adódnak. Az említett két tényező között szignifikáns kapcsolat figyelhető meg, ugyanis Újvidéken szignifikánsan alacsonyabb az implicit nyelvi elemek aránya, mint a többi településen (1. ábra). Implicit nyelvi elemként vettük számba az útbaigazítások szövegeiben előforduló, a szövegből értelmezhető referenciával nem rendelkező névmásokat és határozószókat. Itt újra szem előtt kell tartani a szabadkai 7–8 éveseket, akiknek adatai növelik az implicit elemek arányát (2. ábra).

A szövegen kívüli referenciával rendelkező névmások és határozószók előfordulása

A szövegen kívüli referenciával rendelkező névmások és határozószók előfordulása

Megvizsgáltuk még a nők és férfiak tekintetében a *jobb* és *bal* kifejezések használatát. A különbség elenyésző, a lányok 76%-ban használták beszédprodukciónkban a vizsgált nyelvi elemeket, a fiúk pedig 79%-ban.

Szóhasználati jellegzetességek

Nyelvünk számos esetben ugyanazzal a nyelvi elemmel teret és időt egyaránt jelöl. Ez a jelenség adatközlőinknél is előfordul. Meglepően gyakori, főként a szabadkai adatközlőknél, a *rögtön* használata 'valamely térbeli dolog közvetlen közelében' jelentésben. Az adatközlők 10%-ánál előfordul a kifejezés az útbaigazítások megfogalmazásakor.

Az adatközlők a *rögtön* használatával mintha át szeretnék hidalni a további magyarázatot, a szóval szinte oda szeretnék varázsolni a keresett objektumot. Az adott jelentésben előforduló *rögtön* szinonimái a vizsgált szövegekben a *mindjárt* és az *ott*.

A *rögtön* előfordulásai:

- ...és akkor bementünk rögtön a könyvtárba. 2SZ9N
- ...és ottan van egy ki épület, és oda bemenni, és rögtön öö balrú az első. 2SZ10N
- ...és ott van a mi iskolánk, nem ezen a felin, hanem a másikon rögtön az el, a második. 2SZ10F

- ...*ha a kisterembe akar eljutni, akkor rögtön előtte az az ajtó.* 3SZ52F
- ...*akkor fölmegy rögtön az első lépcsőt, amit meglát, azon menjen föl!* 3SZ53N
- *Hát először lefordul, mén egyenesen, és szemben az a kis épület rögtön.* 7SZ41F
- *Hát, hogy itten, ha kimegy, akkor egy] rögtön így srégan meglát egy őö lépcsőt.* 5SZ39N
- ...*és szembe lássa a napközit és rögtön baloldalt van a kis ő kis iskola.* 5SZ36F
- *Hát lefordul itt rögtön jobbra, majd balra, és ott – hú nem tudom.* 6SZ64F
- *Bemegyünk az iskolába, akko itt rögtön a folyosón efordulunk* 6SZ24F
- ...*hát végigmegy ezen az úton, és ott van rögtön szembe.* 6SZ62F
- ...*és akkó ne itten rögtön menjen le!* 4SZ54F
- ...*és rögtön forduljon balra, és ott található a tanári.* 7Ú99N
- ...*és rögtön amikor felér a lépcsőkön, balra, és ott az a tanári.* 5Ú103N
- ...*s az ügyeletesek mellett, rögtön a második ajtó.* 5M68N
- ...*lemegy és ő jobbra rögtön (?) a tornaterem.* 5M69N
- ...*ott rögtön mellette az ajtó.* 5M70N

Egyéb jellemző kifejezések ebből a beszédműfajból még: *egészen (egészen végigmegy)*, *tisztára (tisztára egyenest 'egészen egyenesen')*, *megkanyarodsz*. Íme még néhány interferenciás jelenség a beszédprodukciókból:

- *menjen az épületnek* 7SZ40N
- *beleütközik a falba* 5M70N
- *üvegajtón átmegyünk* 4SZ34N
- *menjen le tisztára, ahol van a bejárat* 4SZ54F
- *elme gyünk egy kicsit* 3M87F
- *Felme gyünk a lépcsőkön* Sz
- *Az ajtón írja*
- *Elvezetem az épületbe – igekötő tévesztése*
- *Elmegy tovább – az elmegy 'megy' jelentésben szerepel.*
- *Megfordul 'elfordul'*

Nyelvjárási alakok is előfordultak az útbaigazításokban: *hátulrú 'a végétől', lépcsőné, onnen, emék, gyüjjön, oszt, ottan.*

Az útbaigazítások esetében megfigyeltük azt is, hogy milyen igealakot használnak a beszélők. Az életkor előrehaladtával egyre többféle igemód jelenik meg a beszélők nyelvhasználatában. Jellemzően nagyobb arányban

használják az idősebbek útbaigazításkor az egyes szám 3. személyt, a 12–14 évesek 36%-a, a 9–11 évesek 20%-a és végül a 7–8 éveseknek mindössze 9%-a. Ugyanakkor ezzel összhangban a fiatalabbaknál jellemzőbb a többes szám első személyének használata. Ezek a legmarkánsabban megjelenő személyragok, emellett a modalitás vonatkozásában a kijelentő mód mellett a feltételes és a felszólító módú igék, illetve a főnévi igenév és a *kell* segítségével együttese jelenik meg meg.

Az út és a leírás párhuzamai

A 7–8 éves adatközlők útbaigazításaira jellemző, hogy magával a nyelvi produktummal, a beszédprodukciónal formailag és anyagilag is igyekeznek kifejezni az utat, amit pedig nyelvi jelekké kellene transzformálniuk. Tehát az út vonalának nyelvbe való absztrahálása helyett a nyelvet mint fizikai entitást használják fel az út leírásához. Olyan érzésünk van, mintha az út mintáját a beszédprodukción mintájává tennék. Ahol csak egyenesen kell menni hosszabb ideig, ott olyan hosszasan ismételtetik a *megy* szót, hogy ezzel a hosszasan mondással magának az útnak a hosszát is kifejezzék (1).

(1) – *Hogy bemék a a nagyiskolába, és akkó lefordulok, és mék, mék, mék, egész végig, és akkor lefordulok...* 2SZ10N

– *...főmén a lépcsőn, és megy, megy, megy, egész oda, a legutolsó ajtóba, a legutolsó ajtóba, és ott a mi osztályunk.* 1SZ56F.

– *Úgy, hogy megyünk egyenesen, egyenesen, és ott a konyha.* 1SZ92N

Ezek az adatközlők nem azt mondják el, hogy mi hogyan juthatunk el a keresett objektumig, hanem átélik az utat, és leírják azt. Magyarázatukból hiányzik az adott tényezők számbavétele, és magyarázattá, útbaigazítássá való transzformálása.

Az alábbi adatközlők (2) ugyan nem szavakat ismételtetik, hanem szavakkal követik az utat. Ezek az adatközlők nem azt mondják el, hogy mi hogyan juthatunk el a keresett objektumig, hanem a szavak segítségével újraélik az utat. Magyarázatukból hiányzik az adott tényezők számbavétele és magyarázattá, útbaigazítássá transzformálása. A tér és az idő kifejezésbeli átfedése pedig a „mindjárt ott van”-féle kifejezésekbe tömörül.

(2) – *Itt bejövünk ezen az ajtón, megyünk, arra megyünk egyenesen, aztán befordulunk, megyünk egyenesen.* 2SZ9N

– *Ahogy bemész, akkor ott a süni mellett el kell menni, aztán meg egyenesen, aztán meg már ott a folyosó. Utána meg mész, utána meg be kell fordulni balra.* 2SZ11F

– *Úgy, hogy kimész az osztályból a folyosóra, 'kó kimész az épületbű, 'kó mész a nagyiskolába, aztán mész oda a könyvtár ajtajához, ěfordúsz jobbra, akkó mész, 'tt a lépcsőn le kell menni, de mész, 's akkor ě kell kanyarodni, s akkó má ott az az zajtó. Akkó ottan bemész, és ott a tor-naterem.* 2SZ11F

Irodalom

- HOLSANOVA, Jana (1997): Verbal or Visual Thinkers? Different ways of orienting in a complex picture. = Proceedings of the European Conference on Cognitive Science. Manchester. 32–37.
- KRIZ, Sara–HEGARTY, Mary (2005): Spatial Perspective in Spoken Descriptions of Real World Environments at Different Scales. = Proceedings of the 27th Annual Conference of the Cognitive Sciences Society. Szerk.: B. Bara, L. Barsolou – M. Buccuiarelli. Erlbaum. Mahwah, NJ, 1196–1201.
- PLĚH Csaba (1984): A megértés és a szövegalkotás pszichológiája. = Büky Bé-la–Egyed András–Pléh Csaba: Nyelvi képességek – fogalomkincs – megértés. Tankönyvkiadó. Budapest, 271–375.
- TAYLOR, Holly A.–TVERSKY, Barbara (1992): Descriptions and despictions of environments. *Memory & Cognition* 20 (5). 483–496.
- TAYLOR, Holly A.–TVERSKY, Barbara (1996): Perspective in spatial descriptions. *Journal of Memory and Language*, 35. 371–391.

LINGUISTIC ASPECTS OF ORIENTATION IN SPACE

During my research I asked 150 primary school children in Vojvodina, more precisely in Kanizsa (Kaniža), Szabadka (Subotica) and Újvidék (Novi Sad), to describe the way between two, for them well-known locations in their school, i.e., to explain how to get to the place in question. Speech production obtained in this way offers an insight to the linguistic aspects of the informants' space orientation: it reveals how successful their description of space is, and what kind of strategies they use in order to be successful in their descriptions.

Keywords: Vojvodina, children's use of language, description of space, right and left, exophoric pronouns.

ETO: 821.511.141(497.11)-4
821.511.141(497.11).09

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

BÁNYAI JÁNOS

Újvidék
Radnička 31.
daada@sezampro.rs

AZ ÉLMÉNYEK ÉS INDULATOK
„INTELLEKTUALITÁSSAL” VALÓ MEGFÉKEZÉSE
(*Nemes Nagy Ágnes, Lator László*)

Curbing Experiences and Impulses by “Intellectualism”

A tudományos diszkurzus szavainak és fogalomtárának átváltozása poétikai jelentéssé, azaz szóképpé s ezen belül eme átváltozásnak tudományos és költészettani megalapozottsága mind a költészetről való beszéd, mind magában a költészetben – az innen eredő kérdésekre keres valamennyire is megbízható választ a dolgozat.

Kulcsszavak: Füst Milán, Nemes Nagy Ágnes, Lator László, Juhász Ferenc, tudományos beszédmód, élmények és indulatok, intellektualizmus.

A történelmi regényen legtöbbször nem kérjük számon a történelmi „igazságot”, sem a történelmi tények és adatok történelemkönyvekből ismert „hitelességét”, sem a lélektani regényen a lélektan tudományának definícióit és következtetéseit, Juhász Ferenc költészetén sem kérjük számon a versekben halmozott növény- és állattani, közzettani és csillagászati közlések tudományos megalapozottságát, mégsem tagadható, hogy mindezeknek a tudományoknak, meg az áltudományoknak, közvetett vagy közvetlen közük van az irodalomhoz, és ha ehhez még hozzáadjuk, hogy a mitológia tudománya milyen közvetlenül van jelen mind a prózai, mind a lírai szövegekben, akkor nyilván felmerül a kérdés, milyen minőségben van jelen a tudományos beszéd világa az irodalmi beszéd világában. Látszólag könnyű a kérdésre válaszolni, hiszen a tudomány szótárának jelenléte az irodalmi alkotások szövegében a tudomány szótárának átminősülését hozza, valójában azt, hogy a tudomány nevei és szavai szóképekké és jelképekké alakulnak az irodalmi

szövegben, és ennek következtében, ha meg is tartják eredeti jelentésüket, és a tudományban valamennyire is jártas befogadó előtt meg is tartják, új jelentéssel, szimbolikus vagy metaforikus jelentéssel gazdagodnak. Átváltoznak tehát, és a tudományos diszkurzus az irodalmi szövegben már nem a tudományos ismereteket gazdagítja vagy vitatja el, hanem poétikai szerepet tölt be, ezenkívül pedig, ha úgy tetszik, földközelivé teszi az elvontságok birodalmába tartozó tudományos ismereteket, a tudomány szótárát. A látszólag könnyű válasz azonban más-más alakot ölt az irodalmi alkotásokban, nemegyszer magát az irodalmi alkotást vonva felelősségre egy-egy tudományos ismeret vagy kifejezés netán helytelen közlése és alkalmazása miatt; hányszor vetették szemére a történelmi regénynek, hogy meghamisította a történelmi tényeket, és hányszor a lélektani regény szemére, hogy a pszichológia tudományával meg nem egyező módon fejtette meg az álmokat, és beszélt az emlékezés működéséről... S hányszor csalódhattak az állat- és növénytanban jártas olvasók Juhász Ferenc állat- és növénytani, esetleg közettani, úgymond „szakértelmében”. Eme kifogások és számonkérések azonban nem érintik az irodalmi értéket, hiszen a történelmi regény vagy a lélektani regény poétikai értékeit nem rontják le az amúgy szakszempontból eredő jogos kifogások, mert az irodalom poétikája eltekint ezen kifogások felett... Bármennyire is helyénvalók az irodalmi szövegbe ágyazott tudományos adatok és tények „helyreigazításai”, bármennyire is igazoltak az irodalmi szövegbe ékelte tudományos vagy kvázitudományos ismeretek tudományos cáfolatai, az irodalmi szöveg poétikáját ezek nem érintik, értékeit egyetlen pillanatra sem teszik kérdésessé. Egészen egyszerűen azért nem, mert amennyiben igaz az, és igaznak kell tekinteni, hogy a művészet valóságot teremt, akkor az irodalmi és művészeti alkotásnak azzal a képességével is számolni kell, hogy tudományos, mondjuk, történelmi vagy lélektani valóságot teremt, amely valóságnak az értékelése nem a tudomány mércéjével történik, hanem a poétika kritériumaival.

Esztétikájának harmadik előadásában beszél Füst Milán arról, hogy az irodalmi szövegbe került tudományos vagy áltudományos közlés csakis akkor hathat igaznak, „ha ott igaz, ha a papíron igaz”. Majd így folytatja: „S mármint felmerül itt persze az a kérdés is: vajon tudományos eredmények és magyarázatok egyáltalán alkalmasak-e arra, hogy a művészet anyagában jól hassanak? vajon lehet-e bárminemű kilátásuk arra, hogy jellemzőerő dolgában a jelenítés mágiájával felvegyék a versenyt?” Füst Milán válasza a kérdésre a III. Richard király első jelenete... „Valakit temetnek, s a halott gyilkosa nemcsak hogy megjelenik a temetésen, hanem mindjárt meg is kéri a mostani halott: az általa megölt király menyének kezét...” Ezután arról beszél, hogy a valóságban egy ilyen jelenet előtt értetlenül állnánk, s sem-

miféle átéléssel nem ajándékozna meg bennünket, viszont „amit a művészet kiemelő túlzása kínál, annak legkisebb része is arra való, hogy átéljem, s amely műalkotás erre nem kényszerít engem, az nem jó műalkotás. S vajon mivel kényszeríthet jobban? Látomással-e inkább, vagy megállapításokkal és magyarázatokkal? S ha csakugyan látomással, akkor újólag meg kell kérdeznünk, hogy a lélek dolgai látható alakzatok-e? Ha pedig nem azok, akkor nyilván láthatókká kell tennünk azokat. S miáltal tehetjük láthatókká? Nyilván nem akkor ha magukat a lelki jelenségeket írjuk le, vagy magyarázzuk meg, hanem ha azoknak a külvilágba való kivetüléseit ábrázoljuk.” Majd valamennyivel később, amikor a „lelki mélységekről” esik szó ugyanezt erősíti meg más szavakkal: az írónak „külső jelekből kell ellesnie s ugyanazokkal kell is ábrázolnia az emberi léleknek mindama titkait, amelyeket benne megsejt vagy megérez”. Mindennek konklúziója pedig az, hogy Füst Milán szerint „a pszichológia tudomány, s az irodalom művészet. A pszichologizálás tudományoskodás...” S ebből nem kér Füst Milán, az esztétika dolgaiban jártas költő, aki mindennél előbbre teszi a látomást és az indulatot, a jelenítés mágiáját, az „átélés” eme közvetlen megnyilvánulásait.

Amit Füst Milán a lélektan mint tudomány, és az irodalom mint művészet kétes, másfelől szoros kapcsolatáról fejt ki, ugyanez kifejtethető a történelem mint tudomány, és az irodalom mint művészet kapcsolatáról is. A történelem sincs a megannyira mély értelmű elemzések ellenére se más helyzetben, mint a lélektan. A történelmet is a „külvilágba való kivetülései” megformálásával lehet az irodalmi szövegben jelenítetté tenni, s ebben nem vagy csak mellékesen játszik szerepet, hogy a történelmi adat bizonyíthatóan történelmi tény, hogy a hely, ahol a történés játszódik, bizonyíthatóan földrajzi tény. Nyilván ugyanez mondható el akár az állattan, a növénytan, vagy a közetan jelenlétéről az irodalmi szövegben. Semmi sem múlik a tényszerű igazságon, mert a közlés csak akkor igaz, ha a papíron igaz...

Mindebből azonban nem következik a tudományos diskurzus végletes kikiktatása az irodalmi szövegek felépítéséből és elrendezéséből. Ellenkezőleg. Füst Milán sem, mások sem tagadják, hogy a lélektannak, a történelemnek és más tudományoknak helye van az irodalmi szöveg megmunkálásában, csak éppen arra helyezik a hangsúlyt, hogy a tudomány szótára vagy kifejezése milyen szerepet tölt be jelenlétével az irodalmi szövegben. Nem terjeszti a tudományt, valami más szerepet vállal. Arra a kérdésre kell tehát választ keresni, hogy milyen szerepet tölt be az irodalmi szöveg, vers és regény, jelentésterében, megformálásában és strukturálásában a tudományos diszkurzus. Nehéz egyértelmű választ adni erre a kérdésre, legfeljebb csak megközelíteni lehet a válaszadást, s ez a megközelítés valamennyire sarkosítás is, vagyis egyetlen, bár nyilván nem mellékes szerepkörre szűkítése a kérdésnek.

Bizonyos, hogy Nemes Nagy Ágnes költészetének szótárában gyakorta fordulnak elő a tudományoktól, nagyon sokszor éppen a természettudományoktól kölcsönvett szavak és kifejezések. A színek megnevezésétől kezdve a világot uraló törvényekre való utalásokig terjed ezeknek a szavaknak és kifejezéseknek a skálája, és amikor a papírra kerülnek, rendszerint egészen eltávolodnak eredeti helyüktől, szinte észrevétlenül csúsznak át a vers szövegébe. Csak egyetlen példa, a *Fenyő* című vers példája, s ennek is csak egymásba érő két mozzanata. Egyfelől a fenyő törzsében haladó „paleolit távirat”, másfelől a vers befejező sorai: „csak zümmögés, csak zúg az éj / láthatatlan, fekete lombtól, / szénné gyűrődött sudarak / fekete szíve feldorombol.” Múltidéző szavak, távoli múltat, akár az is mondható, a történelem előtti időket megszólító szavak, onnan hírt hozó kifejezések a fenyő leírásában; hírt hoz az idő mélyéről a fenyő törzsében haladó paleolit távirat, s ez a távirat talán éppen arról hoz hírt, hogyan gyűrődtek szénné az ősfenyő sudarai... Természettudományi ismeretek zajlása a vers, hiszen a fenyő törzsében történő örökös nedvmozgás hozza a hírt egy olyan korból, amelyben a föld gyűrődései szénné nemesítették az ősfák sudár törzsét. Ám az a kép, amikor a fák „fekete szíve” a szénben „feldorombol”, egészében kiemeli a verset a természettudomány keretéből, és áthelyezi a líra felségterületére, ahol sem a „paleolit távirat”, sem a „szénné gyűrődött sudarak” már nem a természet világáról, hanem a költői világlátásról, ha úgy tetszik, a test és a lélek állapotáról szólnak. Megtörtént tehát a tudomány szótárának áthelyeződése a költészet szótárába, s innen kezdődően már nem érvényesek a tudomány mércéi, innen már a költészet, a poétika kritériumai a mérvadók. De továbbra is él még a kérdés, hogy ezen áthelyeződés és átváltozás mellett milyen szerepe van a költői beszédben a tudománynak, akár az ember-, akár a természettudományoknak.

Az egyik lehetséges választ maga Nemes Nagy Ágnes adta meg a *Látkép, gesztenyefával* címen közreadott beszélgetésében Kabdebó Lóránttal. Arra a kérdésre válaszolva, „hogya a költő hogyan jelentkezett”, mondta el Nemes Nagy Ágnes, hogy a világháború után „mindannyiunk – mármint az »újholdasok« – számára eleven valóság volt, hogy Auschwitz után nem lehet verset írni. Ez, megfogalmazatlanul, állandóan jelen volt bennünk; élményeink, amiken átmentünk, már-már nem is antropomorf nagyságrendű élmények voltak. Ezért volt nekünk... olyan fontos József Attila. Mert mit tanultunk mi tőle? Főleg szélsőséges élmények versbe vételét. A lét megtántorodottságát a szó fizikai, egyszersmind lelki értelmében. A testi nyomort és az örület beszőzését a versek közé. Ennek a kettőnek, a kétfajta riadalomnak a jelenléte és ugyanakkor egy bizonyos fajta és fokú úgynevezett – idézőjelben mondom a szót –: »intellektualitással« való megfékezése jó lecke volt nekünk. Azért

használok idézőjelet ilyenkor, ha az »intellektualitás« vagy a »filozófia« szót használom, mert nem hiszem, hogy a versben valóban filozófiát vagy intellektust kell közölni, ezeknek csak az atmoszféráját lehet közölni, és ez tökéletesen elegendő. S ezt a szavak, szókötések, mozdulatok, az arc, a vers arcának a mimikája közli. Azt nevezzük filozófiai versnek, amelyben ez a mimika, ez az atmoszféra jelen van.” Emlékezzünk a *Fenyő* című vers szavaira, szókötéseire, a versben közölt folyamatos mozdulatokra, a vers arcának mimikájára. Nem a természettudomány ismereteit közli a fenyő törzsében állandóan érkező táviratokról, sem a szénné nemesedett ősfenyők sudaráról, hanem szókötéseivel, a vers arcának mimikájával a tudomány atmoszféráját közli, s ez – mondom Nemes Nagy Ágnes szavával – „tökéletesen elegendő”. De emlékezni lehet Füst Milán beszédének is arra a gondolatára, hogy a költőnek „külső jelekből kell ellesnie s ugyanazokkal kell is ábrázolnia az emberi léleknek mindama titkait, amelyeket benne megsejt vagy megérez”. Nemes Nagy Ágnes verse, a *Fenyő*, az idő filozófiájára megy ki, a múltó és mindig jelen levő, az elmúlást is jelenné minősítő filozófiára. A „lét megtántorodottságát” közlő filozófiának mimikáját és atmoszféráját mondja a vers, s megint Füst Milán nyomán mondom, hogy nem a mélységek felé haladva, mert, írja Füst Milán, „a mélységek feltárása a bányászok, sebészek és lélek-búvárok dolga e világon – az író maradjon a felületeken, ami annyit jelent, hogy ne a dolgok mélyével fejezze ki azok mélyeit, hanem e mélységek külső jeleinek ábrázolásával legyen mélyreható.” Nemes Nagy Ágnes verse azáltal lesz „mélyreható”, hogy az idő filozófiája felé közeledve a „felületeken” marad, a természettudomány nyújtotta felületeken, amivel egyszerre azt is eléri, hogy az idő tartalmának rátelepedését a testre és a lélekre meg az ebből következő „megtántorodottságot” látomást és indulatot keltve fejezze ki.

Nemes Nagy Ágnes többes számban beszél arról, hogy mit tanultak el József Attilától. S hogy ez a többes szám nem retorikai fogás, hanem eleven valóság, arra bizonyíték Lator Lászlónak *A kezdet* című verséhez írott „emlékezése”. Olvasható ebben az emlékezésben egy zárójeles megjegyzés, miszerint „a vers, gondolom, éppoly kevésbé bírja el az egymásra halmozott képeket, mint a vegytiszta fogalmiságot”. Azért idézem ezt a zárójeles mondatot, mert egészében összhangban van azzal, amit irodalom és tudományos diszkurzus kapcsolatáról Füst Milán gondolt és Nemes Nagy Ágnes mondott. *A kezdet* című versnek a következő sorai bizonyítják egyfelől a zárójeles mondat igazságát, másfelől pedig elvezetnek Nemes Nagy többes számának indoklása felé: „Sűrű levében a tavalyi szalma: / a maró lúgot ronthatatlan állja / vörheny csigolyák közt okker huzallal / épült másolhatatlan statikája.” A trágyadomb levében a „ronthatatlan” szalma, erős kép ez, Füst Milán elvárását a költői szótól egészében kielégíti, de nem ezért

idéztem a sorokat, hanem azért, mert a „másolhatatlan statikája” „vegytiszta fogalmiságát”, amely az emlékezés közlése szerint „jóval később társult a látványhoz”, értelmezi emlékezésében Lator László ezekkel a szavakkal: „Úgy emlékszem, az *Élet és Tudományban* olvastam, akkoriban, mikor a verset írtam, hogy a legkorszerűbb technika sem tud versenyezni a természettel: nem lehet olyan felhőkarcolót építeni, amely arányaiban megközelíti a búzaszálét, a magasságához, átmérőjéhez képest képtelenül nagy terhet, a kalászt tartó szalma szívós szilárdságát. Ez is fogalmi eleme a versnek, nemcsak azért van ott, hogy a képsornak váza, tartószerkezete legyen, hanem azért is, hogy fékezze a túlságos líraiságot, mert a század második felére már meglehetősen elteltünk vele. Meg azért is, hogy legalább jelezze: a költészet, ha csak ennyire is, tudomásul veszi, hogy a természettudományok közegeiben él.” A versben a „statika” mellett ott van az „ultramarin”, de ott van az „okker huzal” is; mind jogosan tekinthető szakkifejezésnek, mégpedig a vers térségeibe átlépett kifejezésnek, amely megőrizte ugyan eredeti jelentését, ám újabb jelentésárnyalatokat vett fel, amely árnyalatok ezeket a szakkifejezéseket átvezették a poétikába, minek folytán a vers tartóoszlopaivá váltak. Most csak az a kérdés, hogy ott milyen szerepet töltenek be. Nemes Nagy Ágnes beszélt a kétfajta riadalomnak verssé írásáról, aminek esetleges áradását, gátszakadását az (idézőjeles) intellektualitás fékezi meg, és ezt Nemes Nagy, miként Lator László is József Attilától tanulta el. Lator László, más szavakkal, ugyanazt mondja, amiről Nemes Nagy Ágnes beszélt a *Látkép, gesztenyefával* című párbeszédben. Ugyanazt mondja, de – ha lehet – még egyértelműbben. A „túlságos líraiság”-ról beszél, ami éppen szakkifejezések versbe iktatásával fékezhető meg, vagyis „intellektualizálással”. Mindkét itt idézett költőnél tehát a kettős riadalom, illetve a túlságos líraiság fékezése a természettudományokból származó szavak, kifejezések, törvényszerűségek funkciója a költészetben.

Eltérően Nemes Nagytól Lator László e kitüntetett szerep következményéről is beszél, arról, hogy – szerinte – a költészet tudomásul veszi, „a természettudományok közegeiben él”, ha csak ebből a közvetlen szerepből következően is. De nem természettudományos ismereteket közöl, se filozófiai ismereteket, ahogyan intellektualizmusa is rendre zárójelbe kerül, viszont nem függetlenítheti magát teljes egészében a tudományok szótárától, sőt a tudományos beszédmódoktól sem, mert ezáltal fogódzók nélkül maradna a világban. A tudomány egy-egy szava a versben hangulatot teremt, ezzel együtt pedig féken tartja az indulatokat és a szenvedélyeket.

Irodalom

FÜST Milán (1963): *Látomás és indulat a művészetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest

NEMES NAGY Ágnes (1987): *Látkép gesztenyefával*. Magvető Könyvkiadó, Budapest

LATOR László (1911): *A megmaradt világ. Emlékezések*. Európa Könyvkiadó, Budapest

CURBING EXPERIENCES AND IMPULSES BY
“INTELLECTUALISM”
(*Ágnes Nemes Nagy, László Lator*)

The paper considers a single dimension of the intricate system of correspondence which exists between literature and scientific discourse, that is, the question of how science, partly psychology, partly philosophy and partly natural sciences come to conflict with poetics, and how experiences and impulses are curbed by “intellectualism” in poems.

Keywords: Milán Füst, Ágnes Nemes Nagy, László Lator, Ferenc Juhász, scientific discourse, experiences and impulses, intellectualism.

GEROLD LÁSZLÓ

Újvidék
Bulevar oslobođenja 135.
gerlgalm@eunet.rs

„A BŰN AZ, HOGY AZ EMBER SOK A VILÁGNAK” *A tudomány mint drámai motívum a magyar dramaturgiában*

Science as a Dramatic Motif in Hungarian Dramaturgy

A magyar drámaírás egyik alapvető jellegzetessége, hogy inkább az emberi magatartásformákat meghatározó drámai szituációk, mint az eszmék iránt vonzódik. Ennek megfelelően a tudomány vonzáskörében született drámák, bár bemutatásukkor nagyobb érdeklődés nyilvánul meg irántuk, gyorsan feledésbe merülnek. Ennek egyik legmeggyőzőbb példája Németh László *Galilei* című műve, amely jó ideje, noha a bemutatókor élénk figyelem kísérte, csupán a drámatörténet sirkertjében számon tartott remekmű, s nem gyakorta színpadra vitt dráma. A dolgozat ennek a drámának a drámáját mutatja be a téma felbukkanásától és többszöri betiltásán át a bemutatóig, valamint a negyedik felvonás árt és évekkal később színpadra állításáig.

Kulcsszavak: dráma, tudomány, Németh László, Galilei, cenzúra.

Az általam választott téma – a tudomány mint drámai motívum a magyar dramaturgiában – feldolgozása során azokkal a drámákkal foglalkozom, egyet részletesen is elemezve, amelyek hősei/szereplői tudósok, illetve melyekben a tudomány drámai motívumként szerepel. Olyan példákat mutatok be, amelyek szemléltetik, hogy az utóbbi bő fél évszázad magyar drámaírásában hogyan érvényesül a tudományos diskurzus, milyen változatai vannak a tudományos tematikának és a tudósszerepnek.

A kettő természetesen szorosan összefügg. Tudóst azért választ az író, mert az korában, környezetében kiemelkedett, s ily módon drámába fölöttebb illő (saját korán is messze túlmutató, példaértékű) egyéniség, akinek elvei vannak, melyeket vall és – mert támadják – véd, illetve mert a drámai

hőssé választott tudós alkalmat nyújt az író számára arra, hogy saját korára jellemző, de általános érvényű szemléleti kérdéseket vessen fel, emberi, erkölcsi magatartások konfliktusát ábrázolja. Annak ellenére azonban, hogy mind a tudomány nagy kérdései kapcsán megfogalmazódó konfliktusok, mind a szereppé, sőt hőssé választott tudós alakja, szellemi habitusa fölöttébb magukban hordozzák a műfaj nélkülözhetetlen ismérveit, azt tapasztaljuk, hogy a drámaírók igencsak ritkán éltek s élnek azzal a lehetőséggel, hogy drámai konfliktusként tudományos nézeteket ütköztessenek, illetve hogy elveiket védő szereplőkként tudósokat válasszanak. Hogy miért, az nyilván alaposabb kifejtést érdemelne, amire itt nincs mód, de megemlíthető, mivel nem igényel mélyebb elemző bizonyítást, a józan ész alapján is nyilvánvaló, hogy a tudományos kérdések szűkebb szakmai jártasságot, ismereteket igényelnek, emellett óhatatlanul is elvontak, amiből adódóan a nézők nagy része számára kevésbé vonzóak, kevésbé érdekesek, és ezért talán az írók, de főleg a közönségtől függő színházak sem tanúsítanak ezen tematika iránt különösebb érdeklődést, következésképp a tudósok, legyenek akár a legjelentősebbek is, dramatis personae-kénti besorolása is ritka. Hogy ez más nemzetek drámairodalmában is így van, arról a világirodalomban a commedia dell'arte előadásáiban csak doktorének nevezett, inkább csúfolt, kedvelt tipi fissi alakjától Molière áltudósain át Dürrenmatt örületet mímelő fizikusaiig és a világért felelős tudósmagatartást vizsgáló Oppenheimer-kérdésig haladva sincsenek megbízható ismereteim, de hogy az elvontságot, ahogy Lukács György látta, a bölcséleti jelleget nem kedvelő magyar drámaírásra ez jellemző, azt mintegy ötven év száznál is több drámájának ismeretében, illetve frissiben történt átnézése után magam is tanúsíthatom. Ezen a helyzeten semmit sem változtat, inkább csak igazolja a közelmúlt nyújtotta képet, ha drámatörténetünk múltjában kutakodunk. Annak ellenére, hogy a magyar dráma hagyomány két olyan jelentős művére, mint Vörösmarty Mihálynak a boldogság útjait kereső *Csongor és Tünde* című mesedramájában, melynek egyik szereplője a tudomány üdvözítő erejét valló, majd ebben csalódott Tudós, illetve Madách Imre drámai költeményében, *Az ember tragédiájában* az emberi lét értelme iránti, korokon átívelő, ezeket összekötő, részben Ádám és Lucifer vitájából, részben pedig az író által választott időszakokból és ezekre jellemző koreszmékből következő filozófiai érdeklődésből, valamint a két prágai szín tudós főszereplőjeként a csillagász Kepler szerepeltetése alapján a tudományos tematika iránt mutatkozó nagyobb fokú érdeklődésre gondolhatunk, a tudománynak mint drámatémának, illetve a tudósnak mint drámai hősnek előfordulása valóban minimális.

Dramaturgiánk egyik alapvető jellegzetessége, hogy inkább az emberi magatartásformákat meghatározó mindennapi drámai szituációk, mint az

eszmék iránt vonzódik. Ezt támasztja alá, hogy a tudomány vonzaskörében született drámák, annak ellenére, hogy megjelenésükkor vagy bemutatásukkor (időben a kettő között gyakran nagy a távolság!) irántuk nagyobb érdeklődés nyilvánult meg, gyorsan feledésbe merültek. Ennek minden bizonnyal legmeggyőzőbb példája Németh László *Galileije*, amely iránt, bár az ősbemutatót követően a színpadon fel-feltűnt, nem mutatkozott tartósabb színházi figyelem, s már jó ideje csupán a drámatörténet sírkertjében számon tartott remekműként gondolunk rá. Annak ellenére alakult így a Németh-dráma drámája, hogy már az ősbemutató előtt, az ötvenes évek koncepciós pereire való ráismerés miatt többszöri betiltását követően szerencsétlenül rövidre sikerült színpadi élete (hogy emlékeztessen rá: az 1953-ban írt mű nemzeti színházi premierje 1956. október 20-án volt!) önmagában is elegendő ok lehetett volna újabb színrevitelekre, a mű rehabilitációjára s ezzel együtt irodalmi értékeinek tartósítására, amire azonban (érthetően) a puha diktatúrának nevezett Kádár-korszakban sem mutatkozott politikai akarát. Így történt meg, hogy amikor végre 1994-ben Debrecenben, ahol Lengyel György rendezésében a színházi emberek közvetítésével érvényesített politikai cenzúra kívánságára a négy évtizeddel előbb átírt negyedik felvonás helyett a dráma eredeti változata került bemutatásra, majd tíz évvel később, Ruszt József veszprémi rendezése sem váltott ki különösebb érdeklődést. Ennek magyarázatát elsősorban a megváltozott politikai konstellációban kell látni, abban, hogy a tudomány és a hatalom, a tudományos igazság és az egyházi hatalom által tüzzel-vasal érvényesített dogma konfliktusa elvesztette politikai hátszéllel gerjesztett időszerűségét. Ez a tudomány drámában való előfordulásának, ha nem is mindig a politikával, de kivétel nélkül a hatalom valamilyen változatával való szoros összefüggésére utal, legyen ez a fejlődésre, változásra képtelen, az új felfedezésekre süket áltudomány, mint a Semmelweis-történetet tematizáló Németh László-dráma, *Az írás ördöge* és Száraz György *Gyilkosokja* tanúsítja, a túlzásba vitt szülői pedagógiai szempont érvényesítése, amiről Németh László műve, *A két Bolyai* szól, vagy az egyház működtette inkvizíció, melyről Giordano Bruno máglyahalállal végződő tudósi kiállítását drámává formáló Maróti Lajos ír *Az utolsó utáni éjszakában*.

És ezzel jószerivel véget is érhet az utóbbi bő fél évszázad magyar drámáinak jegyzéke, amiből az is látszik, hogy listám olyan szerzőket és műveket tartalmaz, akik s amelyek nem szerepelnek napjaink drámaírók és drámák alkotta kánont képező irodalmi köztudatában. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az iménti művek közül mind az 1981-ben, mind pedig a 2008-ban megjelent *Színházi kalauz* csak két Németh-drámát emel ki, a *Galileit* és *A két Bolyaiakat*, holott a fentebbi szövegek kivétel nélkül legalább néhány évvel előbb a két könyv megjelenése előtt keletkeztek.

Újabb drámairodalmunk leginkább témánkba vágó, központinak tekinthető műve Németh László *Galilei* című alkotása, ebből következően, s mert tartalmilag vagy motivikusan összefüggésbe hozható a fent említett szövegekkel, a zárórészt leszámítva, dolgozatomban is ezzel foglalkozom.

A Galilei-témával az „eszme emberek”-nek nevezett drámahősök (Gandhi, VII. Gergely, Husz, II. József, Apáczai, Széchenyi stb.) iránt vonzódo Németh László az ötvenes évek elején került közelebbi kapcsolatba, amikor a rárótt írói szilencium idején hódmezővásárhelyi óraadó tanárként az „újkori természettudomány kibontakozásának történetét” tanítva foglalkozott a tudós életével és munkásságával. Hogy az iskolai tananyagból hogyan lett dráma, arról maga az író vall a *Galilei együttesének* címzett és előttük felolvasott, a betiltás után, de a bemutató reményében készült írásában 1955-ben, majd három évvel a *Homályból homályba* című önéletrajzi feljegyzéseiben, illetve *Negyven év* című pályatörténetében 1965-ben. Amint a lényegében lábjegyzetbe illő szövegek említése is jelzi, a Galilei-dráma sorsa nagyon intenzíven foglalkoztatta Németh Lászlót (drámai opusában hasonló gazdag önreflexió a Semmelweis- és a Bolyai-történetet kísértte), aki részletesen leírta a mű alakulását az ötlettől az íróasztalon át a színpadig. Benne a téma születését jelentő „magzatlökést” az a talán váratlan, de tudat alatt már érlelődő igény bejelentése jelentette, amit a Nemzeti Színház megbízásából a hozzá látogató Benedek András dramaturgnak tett, aki őt új dráma írására buzdítva tőle konkrét témát szeretett volna hallani. Erre azt követően került sor, hogy addig művei kiadásától eltiltott, egzisztenciáját terjedelmes orosz regények fordításával gályapad mellett biztosító író fordítóként 1952-ben József Attila-díjat kapott, amit – mert a díjhoz kapta Révai József levelét s benne az ajánlatot, nem volna-e kedve eredeti művet írni – ő a tilalom feloldásának tartott, s ami elől kitérni nem volt tanácsos, s a hosszú böjt után nem is akart. Ezzel kezdetét vette az a színház vezetőivel folytatott nem éppen lélekemelő, hol megszakadó, hol újrainduló megbeszéléssorozat, amely során dramaturgiai kérdések örve alatt próbáltak ideológiai hatást gyakorolni az íróra, aki mint az inkvizícióval szembesülő Galilei, igyekezett sértetlenül megúszni a rá leselkedő tragikus kelepécét, amit végül is, hőséhez hasonlóan, neki sem sikerült elkerülnie. Németh a bemutató reményében kompromisszumból több módosítást tett, a negyedik felvonást pedig átírta. Ha a Benedekkel folytatott első beszélgetés során talán véletlenül merült fel Galilei kálváriája, bár Németh Lászlót ismerve ez nem valószínű, amikor lehető témaként elhangzott, ettől kezdve nem csak a színház, hanem az író sem akart lemondani a drámáról.

Azzal, hogy a szerinte létező két drámatípus közül Németh László a jelenetekre szabdalt shakespeare-i krónikastruktúra helyett megkeresi a „cselekmény legsűrűbb, legsokfelébb mutató darabját”, a szívét, s abba mintegy

drámai középpontba vonja össze, „ami előtte történt, s ami még történhetik”, ahogy a görögök és a franciák tették, megtalálta azt a formát, amelyben a pör köré szervezhető Galilei-történet drámaisága a legteljesebb mértékben kifejezésre juthat, illetve amely leginkább alkalom a drámát elsősorban lelki történésnek tekintő Németh László-i drámaeszmény realizálására. Galilei esetében, akit az inkvizíció tőle feltétlen engedelmességet követelve minden eszközzel, rábeszéléssel, kínzással megtörni akar, lelki történésen a tudományhoz való hűség és a tudományos igazság elárulása közötti vívódást kell érteni, illetve az ezzel összefüggő védekezést saját emberi és tudósi becsülete megmentése érdekében.

A tét a tudományos igazság vállalása vagy tagadása. A dráma pedig annak bemutatása, hogyan éli ezt meg egy nagy egyéniség, aki történetesen korának legnagyobb tudósa, kinek lelkiismerete nem engedi meg, hogy a tapasztalat útján szerzett tudományos igazságot hatalmi ideológiát szolgáló áltudományos elvek nevében semmissé nyilvánítsák, sőt éppen általa, a belőle erőszakkal kikényszerített hamis esküvel szerezzenek érvényt annak a dogmának, miszerint „ami nem igaz teologice, nem lehet igaz tudományosan sem”, ahogy Inchofer atya, Galilei legbigottabb ellenfele fogalmaz.

Két igazság feszül egymásnak, a tudományos és az ideológiai. S ahogy a drámában lennie kell, mert mitől lenne különben dráma, mindkét igazság hívei hisznek a maguk igazságában, de hogy a kettő közül melyik értéke valódi s melyiké minősül hazugságnak, azt – természetesen írói segédlettel – az olvasó/néző fogja eldönteni. Galilei érvelése, ahogy még a tárgyalást előkészítő második felvonásban mondja az őt megalkuvásra rábeszélő próbálkozó Maculano páternek, aki a hamis esküt tudósként ugyancsak megengedhetetlennek tartja, egyházfiként azonban gátlástalanul elfogadja: „énnekem fáj az, hogy tudatlan tudósok egyházi befolyásukkal visszaélve, szent intézményeink nevében pusztítsák el munkámat, amelyet vitairataikkal nem tudnak kikezdeni”. Ezen meggyőződése alapján közli: „olyat, amit a tudomány szabályai szerint hamisnak kell éreznem, nem mondhatok”. Ahogy a szatócsot sem lehet arra kényszeríteni, hogy „hamisan mérjen”, úgy a tudóst sem, hogy hamisan esküdjön arra, „amit esze aranymérlege mutat”. Amikor vitapartnere, akárha az eretnokség vádjának vállalását is kilátásba helyezve, ravaszul azt kérdezi tőle: „Hazugság azt vallani, amit az egyház tanít?” –, akkor a tudós így védekezik: „Hazugság azt vallani, amit én nem hiszek.” Értelemszerűen ezt ismétli meg a dráma harmadik felvonásában az inkvizíció előtti feszültséggel teli jelenetben: „én elmentem addig a határig, ameddig mehettem. Nem a bizalmatlanság – lelkiismeretem nem engedi, hogy tovább terheljem magamat”. Aztán végül Galilei ellenállása kínzás után mégis megtöretik. Ennek elfogadtatása jelenti a drámaíró igazi erőpróbáját, ezt nehezíti

a vele szemben támasztott, a politikának a színház vezetői által tolmácsolt elvárása, aminek engedve Németh László átírja a dráma negyedik felvonását. A két vég között öröklődő Németh László éveken át nem tudta eldönteni, melyik befejezés a helyes, a *Tragédia* Ádámjához hasonlóan akár ő is elmondhatta volna: „Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni!” Melyik vég? Az, amelyben hőse diadalmasan ellenáll az ideológiának, vagy az, amelyben behódol s összeroskad?

Mielőtt azonban a dráma központi kérdését jelentő helytállás problémájával foglalkoznék, szükségesnek tartom a drámabeli Galilei közelebbi bemutatását.

Amikor az egyház parancsára Rómába viszik, Galilei már öregember, de megtörtetéséig és az utána következő lelkiismereti válságig ennek nincs igazán jelentősége. Ha szóba kerül, akkor elismeréssel említik korát meghazudtoló vitalitását, önmagát sem kímélő „iróniája csupa jóakarát, öreg kora is megőrzi a derült erő báját s a varázsába került asszonyok szeretetét”, utasítja a Galileit alakító színészt az író. Emberként viselkedik, nem hősként és – bár olykor fel-felöltlik benne elpusztításának gondolata – nem áldozatként tekint kilátástalan helyzetére. Így képviselheti leghitelesebben azt az élettapasztalatra épülő elvet, ami Németh László szerint a dráma működésének alapfeltétele, így teremődik meg „az igazságszerető ember konfliktusa” a vele szemben álló erőkkal. A drámai hős számára semmi sem fontosabb, mint az igazság kimondása, és semmi sem tragikusabb, mint ha erről le kell mondania. Ahhoz pedig, hogy ez megtörténjen, Németh László szerint a drámai hőssel szemben Gegenspielerként nem másik szereplőnek, ne mondjam, negatív hősnek kell állnia és cselekednie, hanem egy közösségnek, akárha az emberiségnek, lévén az „igazság kimondásának ellenállhatatlan” kényszere „az emberi élet kemény alakulás-törvényei” közül a legdrámaibb, következőképpen ebben az egyén kontra közösség közötti, az egyén számára eleve vesztes konfliktushelyzetben juthat kifejezésre. Hogy ez a konfliktus konkrét esetben, a Galileiről szóló drámában miként jön létre és működik, abban az írónak Gellért Endre egyik megjegyzésére adott válasza lehet számunkra irányadó. A tervezett előadás rendezője szerint a színház azt szerette volna, „ha az Egyház állna szemben a Tudománnyal. Nem pedig azt, ha a pápa Galileivel”, amit Németh László, aki a pápában ellenfélként nem egy szereplőt (a darabban nem véletlenül meg sem jelenik), hanem a rá hivatkozó hatalmi gépezetet látja, ekképp hárít el: „Engem Galilei történetében csakugyan elsősorban a hatalom és az igazságszerető ember harca fogott meg”. Ő egy tudós drámáját akarta megírni, az ötvenes évek ideológiáját követő színház viszont „egy antiklerikális darabot várt” tőle; nem elégedtek meg az inkvizíciós tesztület tagjai bigottságának és erkölcstelenségének ábrázolásával, azt kérték,

hogy a Galileivel szimpatizáló Castelli apátot is negatívra fesse, amire – nem az egyház iránti kíméletből, hanem a fekete-fehér ábrázolás elutasítása miatt – Németh nem vállalkozott. Az pedig, hogy a mű írója számára a drámai harc a magányos tudós és a vele szemben koholt vádakhoz hangoztató közösség között folyik, egyfelől nem zárja ki, hogy a küzdelem az új felfedezésekben érdekelt tudomány és az áltudományt hirdető egyház, illetve minden önálló gondolkodást üldöző mindenkori hatalom között zajlik, másfelől pedig hogy a hatalomnak kiszolgáltatott író Galileiben önmagát is látta.

E tekintetben izgalmas megfigyelni azt a hol elfogadó, hol elutasító magatartást, melyet Németh László tanúsított a vád kapcsán, miszerint, ahogy írja, „Galilei én vagyok, az inkvizíció az államvédelmi”, ami így valóban túlságosan is leegyszerűsített kettős párhuzam lenne. Máskor azonban arról panaszkodik, hogy nem volt könnyű a tőle alkatilag nagyon különböző tudós „bőréből kifelé” úgy beszélni, hogy ne azt érezze (mert nyilván ez vezérelte), „amit Katona úgy fejezet ki [...] ő Bánk, ő Zách Felicián – én vagyok Galilei”. Mindenképpen nehéz egyértelműen eldönteni, hogy annak kimondásában és vállalásában, miszerint Galilei sorsában az író Németh László életének alakulása is felismerhető, ahogy az ösbemutató után már-már pletykaként terjedt, ha ugyanabban a bekezdésben a „gyónásszerűségnek” még a gondolatát is elhárítja, majd megjegyzi, „igaz, hogy egy drámaíró műve döntő helyein csak úgy található el a helyes, az igaz szót, ha abban a szíve is kap némi koncot”. És – kérdezhetjük – van-e döntőbb hely, lehet-e az író szívéhez közelebbi konc Németh László *Galilei* című történeti drámájában a harmadik felvonást záró esküjelenetnél és a negyedik felvonást indokoltan kitöltő lelkiismereti dilemmánál, amelyben a dráma tudósa és a dráma tudós írója egymásra találhat?

Nem kétséges, hogy a záró felvonást Németh a színház kérésére – „mert megalkuvásra tanít” – írta át, ugyanakkor az előadás színészeinek címzett tanulmányában, ő is jelzi elégedetlenségét. „A darab, írja, készen volt, de nem úgy, hogy teljesen megnyugtatót volna. A negyedik felvonás, az, ahogy Galilei az esküjét magában feloldozza – valami ellenáram-félét indukált”. Mi okozott gondot? A kérdésben idézzük a legilletékesebbet, az író, aki következőképpen látja, értelmezi a kétféle befejezést: „Az első változat szerint – írja – Galilei a megalázó szertartás után összetörten ül a Medici-palotában. Bánja, hogy nem tudott keményebb lenni. De amikor a fiatal Torricelli szemén, szaván érzi, nem a vádat, csak a kíméletes elnézést, tűzbe jön, s igazi olasz hévvel bizonyítja be neki, s ami fő, magának, hogy igenis ez volt a hőstett, elviselni a gyalázatot, tovább élni és dolgozni.” Ezzel szemben a második befejezés szerint, amint írja, „a megtört Galileit jó hírek és mentő érvek fokról fokra fölélesztik, az ifjú Torricelliben megérett csalódással is

szembeszáll, de amikor látja, hogy [...] a tudomány nélküle is tovább hajt, belátja, hogy a tudomány nem egy elme dolga, s azért, amit hite szerint csak ő tudott, kár volt odadobnia az üdvösségét”.

Az író számára tehát nem az jelentett lelkiismereti kérdést, hogy a tudós-nak kellett-e hamisan esküdni vagy – ahogy Giordano Bruno tette, inkább máglyahalált vállalva – nem, hogy gyáván vagy hősként kellett-e viselkednie, hanem hogy döntése rá nézve milyen következményekkel jár. Vesztes-e, mert egy esküvel, még ha ki is kényszerítették belőle, lerombolta addigi munkáját és becsületét, győztes-e, mert így – „a tudós ne hősködjék”, mondja Torricellinek – az emberiség javára folytathatja tudományos munkásságát, amit a dráma folyamán Németh László végig következetesen előkészít, motivál. Előbb úgy vélte, hogy a „történelmi igazságtól eltérőbben”, de önmagával „összehangzóbban” fejezte be a drámát, az első változat „tisztább, egyszerűbb”. Jobban előrevetíti „Galilei életének utolsó leghősibb szakaszát”, később pedig úgy érzi, az átírt változat kedve „szerintiben zárja le a drámát”, görögösebb: „az istenek kelepcét vetettek a kivételes embernek, amelybe az aránytalan igazságszeretetével belerohan, s át nem látva cselüket, benne is marad”. Amint a két idézetből is látszik, a dráma mindkét esetben nem a cselekmény, hanem a lélek síkján, Galilei lelkében játszódik le, pont úgy, ahogy a Németh László-drámaeszmény megköveteli. És ahogy annak érdekében, hogy az így felfogott drámát hitelesnek érezzük, az író kötelessége, hogy hőséneket tettét, amin ez esetben elsősorban a gesztusértékű mondatok, szavak megválasztását kell érteni, kellően, elfogadhatóan indokolja, hogy a döntő pillanatot előkészítse, ami – mint láttuk – az író számára nem jelent feltétlenül megnyugtató megoldást. Ugyanakkor az sem lehet kétséges, hogy a választott drámamoddell Németh László számára alkalom arra, hogy átélje a drámaírás kiváltotta szellemi izgalmat, amit 1939-ben, jóval az előtt, hogy a Galilei-téma benne egyáltalán felmerült volna, *Dráma és legenda* című tanulmányában ekképpen érzékeltet: „Meghajolni, de közben az Örök Rend oszlopait is megrecsegtetni egy vad lázongásban: istenkáromlás az istentiszteletben, ez a dráma ingere Prométheusz és Szophoklész óta.” S ahogy drámái bizonyítják, ennek a szellemi mutatványnak a varázsa vonzotta Németh Lászlót kudarcai és többnyire kellemetlen emlékek ellenére is ellenállhatatlanul a drámához.

Amikor az író drámája főszereplőjeül tudóst választ, kinek elveit az adott közösség, melyben él, mert ez önmagára, elsősorban hatalmi pozícióját, presztízsét tekintve veszélyesnek ítéli, nem tudja elfogadni, s ezért mindent megtesz, hogy az egyént, legyen akár a legkiválóbb is, vád alá helyezze, tevékenységét elhibáztattnak bélyegezze, őt magát pedig akár fizikailag is megsemmisítse, akkor szinte lehetetlen nem arra gondolni, hogy az író abban a konfliktushelyzetben, melybe drámája főszereplője sodródik, lévén az írás lé-

nyegében óhatatlanul is szubjektív jellegű megnyilatkozás, a tudóséval együtt saját helyzetére, sorsára is gondolt. Hogy Németh László esetében valóban így történt, azt a Galilei-történet mellett a Semmelweis Ignácra és a Bolyai Farkasra megfiaról, Jánosra írt tudósdramái is alátámasztják. Egymásra kopírozódik a tudós- és az írószerep, amit a két közéleti pozíciót vállaló, eleve vállalni kényszerülő hivatás közötti azonosság mellett az a tény is felerősít, hogy a tudósszereplők írásban tették publikussá, terjesztették tanaikat, felfedezéseiket. Ebből adódóan, ahogy tudósként, úgy íróként is vállalják a hivatással járó etikai felelősséget, magatartást. Hogy Galileit idézzem: „Könyvíróként belőle a kényszerűség csinált: a felfedezéseim s a jezsuita tudósok okvetetlenkedése. De ha már rákényszerültem, tartom magam az írói foglalkozás illemtanához.” Ez az elkötelezettség baráti presztízssre tudományos dolgozatok, majd vitriolos vitacikkek írására vállalkozó, a gyermekágyi láz okát és megelőzését felfedező Semmelweis doktor esetében rögeszmévé, beteges kórtünetté fajul. Nem tud szabadulni az írás ördöge által rákényszerített szereptől, ami szinte a tudós harcát háttérbe szorítva lesz viselkedésének meghatározó ismérve. Mi lenne ez, ha nem az író Németh László közvetett önvallomása, arra nézvést, hogy aki írásra szánja magát, az nem menekülhet annak veszélyétől, amit az írás jelenthet, hozhat annak számára, aki szerint „az írás arra való, hogy az üdvösség útján kalauzoljon”, ahogy a már idézett *Dráma és legenda* című tanulmányában olvasható. Az út azonban, amelyen haladva az író, legyen az tudós vagy irodalmár, azt érzi, elindult és olvasóit is elkalauzolja az üdvösség felé, vívódásokkal, szenvedésekkel teli. Egyfelől nem tud szabadulni attól, amit Németh László a Semmelweis-dráma kapcsán kérdez: „Mi az az írásban, ami az embert ide viszi, ha szellemének átadja magát – ami ide viheti?”, másfelől pedig, ahogy a „megtisztulás vágya” diktálja, hogy meneküljön ettől az egyszerre vállalt és ráerőszakolt írórsortól, hogy mérhetetlen, Németh László görög példára hivatkozva „aiasi”-nak nevezett örültségéből kikölkentse, „hogy az ördögöt ledobja, szívébe tört karmait, a hiúság ösztönzéseit kitepje”. Teheti-e? Igen, ha az írásba révült szerepben szenvedő megdöbben, és „azt, amit csinált, kívülről kezdi nézni”. A két tudós, Galilei és Semmelweis esetében erre a rájuk váró, elvégzendő tudósi feladat felismerése nyújt lehetőséget. Galilei folytatja a mechanika területén kezdett kísérleteit, Semmelweis pedig nőgyógyásként öregbíti tudósi hírnevét. De mit tegyen az író? Erre Németh László drámaíróként *Az írás ördöge* kapcsán tett nyilatkozata adhat egy lehetséges választ, hogy ez drámái „történetének méltó befejezése”, a drámaíró búcsúja.

Így s ezzel zárul drámaírásunk egyik leggazdagabb, több mint négy évtizednyi életműve, melynek itt említett darabjai többek között az irodalom és tudományos diskurzus összefüggéséhez nyújtanak figyelmet érdemlő adalékot.

Kiadások

- NÉMETH László (1963): Galilei. = N. L.: Történeti drámák. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- NÉMETH László (1994): Galilei. = N. L.: Galilei. A dráma „pere” 1963–1956. Csokonai Színház, Debrecen
- NÉMETH László (1961): A két Bolyai. = N. L.: Kísérleti dramaturgia I., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- NÉMETH László (1969): Az írás ördöge. = N. L.: Kísérleti dramaturgia II., Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- MARÓTI Lajos (1971): Az utolsó utáni éjszaka. Rivalda, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- SZÁRAZ György (1980): Gyilkosok. Színház, 1980/6.

Irodalom

- BENEDEK András (1985): Színházi műhelytitkok. Magvető, Budapest
- MOLNÁR GÁL Péter (1977): Emlékpróba. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- NÁNAY István (2004): Értelmiségi szenvedéstörténet. Színház, Budapest, 6.
- SÁNDOR Iván (1981): Németh László üdvtana. Gondolat, Budapest

SCIENCE AS A DRAMATIC MOTIF IN HUNGARIAN DRAMATURGY

“The sin is that man is becoming greater than the world”

One of the basic characteristics of Hungarian playwriting is that dramatic situations which determine human demeanour attract playwriting as concepts. Consequently, dramas inspired by topics taken from the world of science, although in the focus of great interest when first put on the stage, soon fade into oblivion. One of the most convincing examples to prove this is the play *Galilei* by László Németh, which is a masterpiece kept in evidence only in the burial ground of drama history, and not a play which is frequently performed. The paper concerns itself with the drama of this drama from the moment that the theme for it emerged through its bans to the opening night performance, and also the staging of the rewritten fourth act of the play many years later.

Keywords: drama, science, László Németh, Galilei, censorship.

PATÓCS LÁSZLÓ

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
patocslaszlo@gmail.com

GASZTRO-MORALITÁS
ÉS TUDOMÁNYOS DISKURZUS
Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról

Gastro-morality and Scientific Discourse
Lajos Parti Nagy: Az étkezés ártalmasságáról
(On the Harmfulness of Eating)

Parti Nagy Lajos 2011-ben megjelent könyve megközelítésemben olyan műként szerepel, amely alkalmas egy úgynevezett moralitásolvasat kialakítására. *Az étkezés ártalmasságáról* címet viselő szöveg több ponton is érintkezik a drámahagyományval, illetőleg bizonyos aspektusai a dráma műfaja felé közelítik. A dolgozatban arra keresem a választ, hogy az előbb elmondottak függvényében lehetséges-e fölvezetni egyfajta (ál)tudományos, pontosabban bizonyos keretek között (ál)tudományosnak mondható diskurzust az említett műben. A szöveg a rontott nyelv, a nyelvjátékok révén folytonos diskurzusban áll a magyar próza- és lírahagyomány kiemelkedő műveivel, illetve a Parti Nagy-életmű darabjaival. Ez a szegmens megkerülhetetlen fogódzót képez az áltudományos diskurzusról szóló beszédben.

Kulcsszavak: önprezentáció, tudományos diskurzus, imitáció.

Az étkezés ártalmasságáról című szöveg több ponton is kapcsolódik a világ- és a magyar dráma hagyományhoz. A műről írt kritikák szinte mindegyike hangsúlyozza a drámával való rokonságot. Csehov, Thomas Bernhard és Vittorio Gassman nevének és műveinek említése mellett olyan kapcsolati tényezők is fölmerülnek, amelyek a mű lehetséges színpadi előadására is utalnak. Turcsányi Sándor írja a következőket: „Egy nagy monológ az egész könyv, Fibinger a húsz év alatt anyanyelvi szintre kimunkált Parti Nagy-

stílusban, a rontott, tört magyarban előadja, hogy fél a haláltól, ami a zabálás felől közeledik felé” (TURCSÁNYI 2011). Kritikájában fontos szerepet tár-sít a kimondásnak, a beszélgetésnek, amely valami fontos aktust előz meg, mintegy bevezetve azt: „Fibinger előadása közönségestül, munkatársastul és kultúrotthoni dolgozóstul színtiszta belső monológ, valami előjátékféle egy nagy fellépéshez, ami még véletlenül sem előadás a vidéki kultúrában, ha-nem inkább a nagy beszélgetés a kedvessel, mondjuk, kifejezetten szakítás alkalmából, vagy mehetünk nyugodtan messzebbre, megjelenés az isten szí-ne előtt” (TURCSÁNYI 2011).

A drámával való érintkezés Tarján Tamás gondolatmenetében is fontos tényező: nála a műben föllelhető „simogatóan durva és közvetlen egyes szám első személyű, vádló boldogtalanság-beszéd-folyam”-jelleg lesz az egyik olyan szempont, amely alapján a műfajok határmezsgyéjén álló re-gény-monodrámaként aposztrofálja *Az étkezés ártalmasságáról*: „Jelenleg *Az étkezés ártalmasságáról* regénynek túlterhelten monodrámás, monodrámának viszont túlsúlyosan regényes” (TARJÁN 2011). A negatív hangvé-telű ismertetőkből is találunk olyan elemeket, amelyek hozzákapcsolják a művet a színház-hagyományhoz: „A dráma lényege, ha nem kabaré, akkor a beavatatlanságunk tragédiája” – írja „kényszerült” kritikájában Sántha Jó-zsef (SÁNTHA 2011).

Maga az elbeszélői szólam is rengeteg olyan utalás tesz, amelyek alá-támasztják azt a nézetet, miszerint egy drámával lehet dolgunk: „És ha ez színházterem, de nincs benne egy szaros függöny, ami lehullik konkrét eset-ben” (PARTI NAGY 2011; 146); „A szereposztásról nem voltam ugyan tel-jes mértékben megkérdezve...” (PARTI NAGY 2011; 52)

Parti Nagy Lajos szövegében a roncsolt köznyelv és roncsolt tudományos nyelv keverékén szólaltatja meg a XXI. századi kontextus korunk egyik leg-súlyosabb problémáját, a súlyfelesleg kérdését. A szöveg tudományos dis-kurzusa szorosan kapcsolódik a magyar líra-hagyományhoz. Parti Nagy La-jos *Az étkezés ártalmasságáról* című kötetében is folytonos dialógusban van különböző korok költészetével, Petőfitől Adyig, Kölcseytől József Attiláig a líra változatos hangjai jelennek meg a műben.

Az étkezés ártalmasságáról című kötetben a beszéd Fibinger egyik, ha talán nem a legfontosabb attribútuma. Ezt a szöveget előadják, Fibinger egy színpadról szólítja meg a közönségét, mintha egy csonka szöveggönyv lapjai lennének – monodráma szerzői utasítások nélkül. A közönség mellett Fibinger párja, Ilike is csupán a főhős megnyilatkozásai által lép be a szö-vegbe, pontosabban önnön hiányával van jelen a regény-monodrámában.

Önprezentációs eljárásaiból is elmaradhatatlanok a rontott nyelv stiliszti-kai fogásaival tarkított kulturális utalások. Ezek az ógörög irodalomtól kezd-

ve a különböző biblikus regiszterek megmozgatásán át egészen a napjaink mitikus-kitalált lényeiről szóló információkig terjednek. „Mintha én lennék a háromfejű borjú. A fitnesszi szörny” (PARTI NAGY 2011; 18).

A tudományok archeológiájáról című írásában Michel Foucault megvonja bizalmát a különféle előre gyártott szintézisekről, felosztásokról és csoportosításokról. Mint mondja, „Nem vehetjük készpénznek a nagy diskurzustípusok, formák, műfajok (tudomány, irodalom, filozófia, vallás stb.) közötti megkülönböztetéseket. [...] Ezek a felosztások maguk is reflexív kategóriák, osztályozó elvek, normatív szabályok”, amelyek a diskurzus tényei, de nem lehet őket annak univerzálisan felismerhető jellemzőiként felfogni (FOUCAULT 1999; 174). Elveti a kontinuitás elvét, a diskurzus minden egyes pillanatát annak váratlanságában fogja fel, s mint mondja, teret kell neki engedni a maga esetlegességében. Foucault gondolatmenetében tehát leszámol az általa a folytonosság előre gyártott formáinak nevezett tényezőkkel, s eljut a diszkurzív tények tiszta leírásának tervezetéig. Ezt a leírást szembeállítja a nyelvi analízissel, s megállapítja, hogy a diskurzus leírása fölveti a kérdést, hogy miképp esett, hogy éppen ez a megállapítás jellem meg, s helyette nem valami másik.

A diszkurzív események szétszóródásának helyet adó tér megjelenítése alatt „nem egy önmagára záruló, még kevésbé egy transzcendenciára megnyíló tér” felvázolását érti, hanem viszonyok játékát, amelyek e tér és a rajta kívül álló egyéb rendszerek között szövődnek. (FOUCAULT 1999: 179) Említett írásában Michel Foucault a diszkurzív egységek felismerésének több kritériumát hozza föl. Ezek közül az első így hangzik: „Bizonyos megállapítások azáltal rendeződnek egy halmazba, hogy egyazon tárgyra vonatkoznak.” (FOUCAULT 1999: 181) Példaként az örület jelenségét tárgyaló megállapításokat hozza föl, melyekről megjegyzi, hogy azok más-más formális szinten és szemantikai mezőben helyezkednek el, ám egyazon tárgyhoz kapcsolódnak.

Parti Nagy Lajos szövegében ezek a különféle szinteken és mezőkben elhelyezkedő megállapítások egy többszörösen egymáshoz kapcsolódó rendszert képeznek. Mindegyik elem közös tárgyhoz és egyfajta imitált áltudományos diskurzushoz köthető. Ez az imitáció – és erre a szerző többszörösen rá is játszik – abból ered, hogy a szöveg elejétől a végéig a tudományos fogalmaknak a nem tudományos szövegekörnyezetben való elhelyezése mintegy kihangsúlyozza a két regiszter közötti éles különbséget. Az étkezés ártalmasságához kötődő megállapítások rétegei több tudományterület kifejezésrendszerét, szókincsét hozzák mozgásba. E heterogén területekről fölépülő szókincs szinte kivétel nélkül az összes elemére igaz, hogy a Parti Nagy-os nyelvrontásnak hála minden esetben mintegy elveszti az eredeti jelentését,

és egy jelentésréteggel épül be a szövegbe: „Mert az lehet, hogy én kültag vagyok, de csak azért, hogy te logikailag beltag lehessél, ami nélkülem tudod mikor állna fenn!?” (PARTI NAGY 2011; 26) „Azzal ugye tisztában vagy, csillagvirágom, hogy a tudomány igenis ismeri az éhező agyszövet fogalmát? Vagyis hogy az anorexiás nők szürkeállománya bizonyítottan zsgu-rodni kezd” (PARTI NAGY 2011; 75).

A második kritérium a használt megállapításmód típusára vonatkozik. A leíró megállapítás csupán egyik kifejeződése az általa példaként felhozott klinikai diskurzusnak, melynek egysége sokkal inkább egy bizonyos szabályegyüttesen alapszik. Mint Michel Foucault mondja, „ez az összesség nem a linearitás elvét követi, ez különböző megállapítások csokra, s e megállapítások korántsem engedelmessé válnak ugyanazoknak a formális szabályoknak, nem egyformák hitelesítési igényeik, igazsághoz való viszonyuk nem változatlan. Nincs egységes működési funkciójuk” (FOUCAULT 1999; 184). A Parti Nagy-szövegben a megállapítások típusai között mindegyik említett jellemző megtalálható. Míg egyesek hitelesítési igényei előtérbe törnek – „Az az effektív illető, akinek a testtömegének több mint harminc százaléka zsír, az a nemzetközi mutatók szerint, orvosi értelemben elhízottnak tekinthető” (PARTI NAGY 2011; 86) –, addig más szöveghelyeken ez az igény diszkrétebb, visszafogottabban van jelen: „Feleljenek nekem őszintén, eszik-e a magyarság sót és sós étefeeket, fogyaszt-e erején felül alkoholt, iszik-e kávé, pláne finomított fehér cukorral, mely nagyobb csapás az emberség számára, mint a dohány?” (PARTI NAGY 2011; 80)

A diszkurzív egységek felismerésének harmadik föltételeként Michel Foucault az állandó és koherens fogalmiság meglétét jelöli ki. Az új fogalmak feltűnéséről megjegyzi, némelyik az előzőekből származik, a többi azonban heterogén hozzájuk képest, sőt egyesek összeegyeztethetetlenek a fogalmak egy bizonyos részével (FOUCAULT 1999; 185). A Parti Nagy-szövegben is föllelhető egy ilyen regiszter, amelynek az elemei szintén nagy területről kerülnek ki: példaként a fánum tömöhintáját, a lehetséges zsirtartó alkalmazhatóságok változatos elnevezéseit, illetve az elhízáshoz szorosabban-lazábban kapcsolódó merész szókapcsolatokat, mint a hájas kereszt, ezeréves aerobic-szag, vagy például a méregtelenítés istennője.

Fibingernek a képzelet, illetve a létező közönséghez intézett szavait a meggyőzés igénye vezeti: ez okból az önmagáról megfogalmazott állításában szakemberként, az adott terület már-már tudós művelőjeként jelenik meg: „Nem mintha ettől olyan mittudomén volnánk, mert nem, de tény, hogy a legattraktívabb demonstrátorok közé számíthatom magam, mint azt maga dr. Pulcsy Richard professzor úr is megjegyezte” (PARTI NAGY 2011; 15). A narrátor világra adott reflexiói mellett a közönséggel folytatott beszélge-

tésben is mintegy a kimondás által teremti meg önnön nézőseregét, kik az idő előrehaladtával egyre fogynak – számtanilag, már ha egyáltalán léteztek. Fibinger lesz az, aki a nézőket – vagyis a soha meg nem jelenő szereplőket ellátja instrukciókkal: „Látni fogják” (PARTI NAGY 2011; 29); „A hátsó sorokban is, ha kérhetem!” (PARTI NAGY 2011; 99)

Az emberek halál előtt való egyenlősége amellet, hogy az egész művön átívelő gondolati egységként immanensen minden mondatban bennefoglaltatik, néhány esetben szövegszerűen is megjelenik: „Pedig félelmükben nevetnek, mert ahogy az írás mondja, ugyana koporsóban, a mérgezett, lakkosra nyalogatott testünk koporsójában utazunk, melyre ugyanazon mozdulattal csukják reá a fedelet, ha finíta van a komédiának. Ugyanis egy fedél van, hölgyeim és uraim, egyetlen fedél” (PARTI NAGY 2011; 46). A főhős önprezentációs megnyilatkozásaiból jól kiérezhető, hogy éles határt von ön maga és a közönség, a hallgatóság közé. Vagy ahogy az egyik kritika fogalmaz: A szónoknak fölényre van szüksége elképzelt vagy valódi hallgatóságával szemben, mivelhogy testi és verbális megjelenése egyaránt és közvetlenül komikus hatást vált ki”, illetve: „Nem fukarkodik az öniróniával, miközben kultúrsznobizmusa nyilvánvaló, mi több: a veszendőbe ment kulturális sallangokba kapaszkodva menti maradék önbecsülését” (ANGYALOSI 2011; 21). A mű egyetlen hangján, Fibingerén keresztül jutnak el a szöveg terében létező vagy kitalált szereplőkhöz, valamint az olvasóhoz azok a morális tételek, erkölcsi szólamok, amelyek a bűnök és az erények ember lelkéért folyó harcában az elhízás, a kóros evés tapasztalata és az erről való tudás feszültségében jelentkeznek: „... mindent megpróbálok, de ládd, Uram, oly hatalmas a hízás démona, hogy én, bűnös parány, tehetetlen vagyok véle szemben (PARTI NAGY 2011; 63).

A moralitásban az emberi gondolkodásban és lelki folyamatokban végbemenő folyamatok is jelen vannak. Már egy felületes olvasással is jól kivehető, hogy Parti Nagy Lajos művében az evés lesz a gondolkodás és a lelki folyamatok egyik vezérmotívuma. Parti Nagy stíljében ez a talán azt mondhatnánk, enni vagy nem lenni, ez itt a kérdés. „Csak süsse le, tisztelt uram, a szemét nyugodtan, minden ilyen lesütött szem mögött ott egy lesütött liba” (PARTI NAGY 2011; 40).

A moralitás vallásos jellegének imitálása, a halandó földi por-, illetve gyomorhüvely kiszolgáltatottsága, a szakralitás szövegszerű megjelenési formái *Az étkezés ártalmasságáról* című kötetben nyomatékosan a bűn képzetköréhez társulnak. Az evés mint véték, az elhízás mint bűn egyszerre jelenti a vétkesség állapotát és egy transzcendens, egy magasabb rendű hatalom – az étvágy – iránti kiszolgáltatottság állapotát. „Az obezitás sokágú és magányos kereszt, magányosabb, mint a nemiség” (PARTI NAGY 2011;

62). A szövegben a predestináció gondolata is érintkezik az áltudományos diskurzussal. Az ember élete első pillanatától kezdve éhség és evés között lavírozik, sorsa pedig születésénél megpecsételődött: „A majdani kövér ember nem lesz, hanem születik, mint azt a neves túlsúlykutató, Ernst C. Gibbons is megállapította” (PARTI NAGY 2011; 113). Az étkezés vallásos telítettsége, szertartásjellege adys felhangokkal párosulva a költészettel, az Ady-hagyománnyal is diskurzust teremt.

Fibinger a közönség megszólítása során kielezi a vallomásosságban rejlő lehetőségeket, ám a kinyilatkoztatás iránti vágy megfogalmazódása a közönség csöndre ítéltetése miatt nem tud beteljesülni, és a pusztá nyelvi játékoság szintjén marad: „Tegyék a szívkre a kezüket, mi választ el minket az oktalan állattól, amit megeszünk? Az eszcájg?” (PARTI NAGY 2011; 104) A különféle kulturális utalásokkal, az irodalmi hagyománnyal és a nyelvi játékokkal terhelt textusnak bizonyos részeiben fölfedezhető a tudományos szövegbetétekkel kiegészülő didaktikusság, a tanítási akarás nyoma is: „... permanens sórészezségben és sóvakságban élünk, hölgyeim és uraim, a fehér bot ott kering a vérünkben szakadatlan, s jaj, ha megakad egy hajnali órán” (PARTI NAGY 2011; 81).

Foucault fentebb említett szövegében azt mondja, hogy egy bizonyos tematika képes összefüzni s holmi szükségletekkel, belső erővel, túlélési képességekkel rendelkező organizmus módjára elosztani egy diskurzushalmaz elemeit (FOUCAULT 1999; 187). A Parti Nagy-műben is ez játszódik le: egy regény és monodráma határán álló szövegben jelenik meg egy olyan diskurzushalmaz, amely a moralitás és az imitált (ál)tudományosság egyfajta heterogén keverékének nyelvét szólaltatja meg. Teszi ezt úgy, hogy a két halmaz elemeit az irónia, a nyelvi játékoság és a különböző irodalmi és kulturális kontextusok mozgatásával, szövegbe emelésével már-már túl sűrűnek is nevezhető és némely meglátások szerint értékét veszített, megújulásra nem képes nyelvet teremt. Véleményem szerint azonban *Az étkezés ártalmasságáról* az említett negatívumok ellenére is remek szöveg, amely remélhetőleg, összhangban a szerző kijelentésével, hamarosan előadásként is élvezhető lesz.

Kiadás

PARTI NAGY Lajos (2011): *Az étkezés ártalmasságáról*. Magvető, Budapest

Irodalom

- ANGYALOSI Gergely (2011): A lélek zabál. Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról. Élet és Irodalom, 29. július 22. 21
- FOUCAULT, Michel (1999): A tudományok archeológiájáról. = Uő.: Nyelv a végtelenhez. Latin betűk, Debrecen, 169–200.
- SÁNTHA József: Kényszerült. Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról. URL: <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/3355/parti-nagy-lajos-az-etkezes-artalmassagarol> (a letöltés ideje: 2011. 11. 27.)
- TARJÁN Tamás: Súlylöklet. Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról. URL: <http://www.kultura.hu/main.php?folderID=1174&articleID=319498&ctag=articlelist&iid=1> (a letöltés ideje: 2011. 11. 23)
- TURCSÁNYI Sándor: A költő koturnuson áll – *Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról*. URL: http://vakbarat.magyararancs.hu/zene2/konyv_a_kolto_koturnuson_all_parti_nagy_lajos_az_etkezes_artalmassagarol-7646 (a letöltés ideje: 2011. 11. 23)

GASTRO-MORALITY AND SCIENTIFIC DISCOURSE

Lajos Parti Nagy: Az étkezés ártalmasságáról (On the Harmfulness of Eating)

In my approach Lajos Parti Nagy's book, published in 2011, is a work which is suited to a so called morality-reading. The text under the title *Az étkezés ártalmasságáról (On the Harmfulness of Eating)* touches on dramatic traditions in several points, to be more precise, certain of its aspects approach the genre of drama. In accordance with this I am seeking an answer to the question whether it is possible to set up a kind of (pseudo)scientific discourse in the work mentioned, that is, discourse that can within certain frames be referred to as (pseudo)scientific. The text by way of 'ruined' language and language games is in constant discourse with the significant works of traditional Hungarian prose and lyric poetry – and works from Parti Nagy's oeuvre respectively. This segment represents an unavoidable fixed point when discussing pseudoscientific discourse.

Keywords: self-representation, scientific discourse, imitation.

HARKAI VASS ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.net

IDŐKAPU*

*Történettudomány, történelmi narratíva
és fikció Kukorelly Endre prózájában*

The Time Gate

*History, historical narrative and fiction in
Endre Kukorelly's prose*

A dolgozat szerzője abból az alapfeltevésből indul ki, hogy Kukorelly Endre életművén belül a történelmi narratíva hangsúlyos szerepet tölt be. Ez a célba vett szerző szabálytalan, formabontó regényeire, rövidprózáira és epikus mikrorészleteket is tartalmazó lírájára egyaránt vonatkozatható. E történelmi narratíván belül megkülönböztethetjük a történettudomány keretébe sorolható, referencializálható, gyakran lábjegyzetelt történelmi adatok jelenlétét (Rom), a közelmúlt (az 50–60–70-es évek) Magyarországnak személyesen megélt epizódjait (TündérVölgy), valamint az említettekét átható, olykor ironikusan felülíró fikció jelenlétét. A tanulmány Kukorelly eddigi életművének ilyen szempontú áttekintését követően kisprouzái közül legújabb, a *Reggel az egyik istennő* című 2011-es gyűjteményes rövidprózákötetében megjelent, *M. kir.* című szövegben szemléli a tudományos referenciális háttérrel rendelkező, valamint a fikció által felülírt történelmi narratíva jelenlétének módozatait és szövegbeli funkcióit, azaz a szépirodalmi fikció és a történettudomány narratívájának dialógusba hozását. *Kulcsszavak:* történettudomány, történelmi narratíva, fikció, ironikus felülírás, múltrekonstrukció, posztmodern történetírás, Mátyás király, Mátyás-mítosz, demitizálás, dehistorizálás, deheroizálás, Kukorelly Endre.

* A szöveg az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya és az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén rendezésében 2011. december 6-án és 7-én Budapesten megtartott, Irodalom és tudományos diskurzus című tudományos tanácskozáson elhangzott értekezés bővített és szerkesztett változata.

Kukorelly Endre regényt, kispórákat és lírát felölelő életművén belül meglehetősen hangsúlyos szerepet tölt be a történelmi narratíva. Ennek időbeli koordinátáit a közelmúlt 50-es–60-as(–70-es) éveiben, térbeli koordinátáit pedig legfőképpen Közép-Kelet-Európa, még pontosabban a keleti blokk térségében jelölhetjük ki, középpontban a közelmúlt (rendszer váltás előtti) Magyarországgal.

Az időbeliség és térbeliség e kronotoposz-szerűen működő lenyomatai hálózják be a *Rom* első (2000) és hat évvel későbbi második, bővített kiadásának (2006) szövegét, de az említett időbeli és térdimenziók határolják be a *TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelméről* (2003) című regény narratíváját is. A címükben Vörösmarty-művek címekre hagyatkozó, ezekkel intertextuális kapcsolatba lépő két (három) mű között a *Rom* első kiadásának alcímébe (*A szovjetónió története*) foglalt *szovjetónió*, valamint a második, bővített kiadás alcímébe (*a komonizmus története*) foglalt *komonizmus* fogalmi eleve, explicit módon feltérképezik azt a térséget/időszakot, amelyen belül a szöveg(ek) narratívája elhelyezhető.

Az első kiadás alcímében kis kezdőbetűvel írt (és elírt) *szovjetónió*, valamint a második kiadás alcímébe foglalt *komonizmus* torzított alakjai azt a nyelvkritikai attitűdöt képezik le, amely a szöveg(ek) e két kulcsfogalma által megnevezett hatalmi rendszerre s ennek hatalmi diskurzusára irányul. A két kiadás e paratextuális utalásaihoz mindenképpen hozzá kell tenni azt is, hogy a főcím, a *Rom* sem csupán Vörösmarty-intertextusként, hanem a *szovjetónió*, illetve a *komonizmus* által megszállt/birtokba vett térség(ek) feletti hatalomgyakorlás „végeredményének” ironikus emblémájaként is értelmezendő.

Az értelemadás hasonló módozata ismerhető fel az önéletrajzi, a fejlődés-, a családregegy műfaji jegyeire egyaránt rájátszó – azt is mondhatnánk, ezeket inkább kijátszó, hiszen egyik regénytípust sem kiemelt műfaji pozícióba juttató – *TündérVölgy* címe kapcsán is, hiszen a regény időbeli keretei (az 50-es–60-as–70-es évek) az én-elbeszélő gyermek- és ifjúkorát fogják át. Ilyen értelemben a regény címe szintén nemcsak Vörösmarty-intertextus, hanem a gyermekkor (főként Budapesthez és Szentistvántelephez köthető) helyszíneinek emblémájaként (a gyermekkor „tündérvölgyeként”) is értelmezhető.

Az említett térelemek és idődimenziók (azt is mondhatnánk, a közelmúlt történelmi ideje és terei) Kukorelly kispórái alkotásainak, motivikusan pedig versszövegeinek nagy hányadát is behálózzák.¹

*

¹ Itt most – más témára koncentrálna – nem térnék ki külön annak a műfaji-műnemi átjárhatóságnak és viszonylagosságnak a részletezésére, amely a szerző prózai és lírai alkotásainak szövegei között, kapcsán tapasztalható.

Az eddigiek során a közelmúlt történeti idejéről, történeti narratívájáról s az ehhez hozzárendelhető terekről szóltam. Ez azonban önmagában még nem teszi indokolttá, hogy Kukorelly szövegei kapcsán *tudományos diskurzusról* – s mint írásom alcímében jeleztem, *történettudományról* – essék szó, hiszen az említett művek szépirodalmi alkotások, amelyek kapcsán még történelmi regényről sem beszélhetünk.

Az esszészerű regényként olvasható *Rom* két szövegkiadásának narratívája azonban nem kis mértékben teret nyit a tudományos diskurzusnak is. A mű két szövegváltozata, ideértve a főszöveget, a számozott fejezetek élén álló mottókat, valamint a – (szépirodalmi műről lévén szó – bőséges jegyzetanyagot (az első kiadás 54, a második, bővített kiadás pedig mintegy 145 végjegyzetet tartalmaz), dialogikus viszonyt teremt a tudományos diskurzussal. A főszöveg, a mottók és végjegyzetek nemcsak szépirodalmi szövegeket idéznek meg (Dante, Dosztojevszkij, Alekszandr Blok, Gide, Illyés, Déry Tibor, Sinkó Ervin, Ottlik Géza és mások szövegeinek részleteit), hanem intertextusként olyan történeti szövegforrásokat is bevonnak a szövegtérbe, amilyenekkel a történettudomány operál. A jegyzetapparátusban dokumentált levél-, napló- és jegyzőkönyvrészleteket, történelmi dokumentumok, politikai beszédek és felszólalások részleteit, (korabeli) újságkivágások szövegeit, az ötéves terv részleteit stb. – a politikai narratíva, a hatalmi diskurzus 50-es–60-as évekbeli aktőrjeinek (Horváth Márton, Zsdanov, Sztálin, Lenin stb.) történettudományi forrassá, illetve olyan dokumentumértékű forrassá lett naplószövegek részleteit – olvashatjuk, mint amilyenek pl. a Gide- vagy a Gombrowicz-napló.

A *Rom* két kiadásának szövege arra a kérdésre keres választ, hogy rekonstruálható-e a közelmúlt (a tulajdonnévből fogalommá alakított *szovjetónió* és a *komonizmus*) története, s a válaszadás során a gyermek- és ifjúkor empirikus tapasztalatain és a felnőtt én-elbeszélő ezekből levonható (ön)reflexióin túl a történeti források „megbízhatónak” tűnő apparátusára támaszkodik. E támaszkeresésben viszont nem nehéz felismerni a hitelesség, az autenticitás szándékát, „a tények rekonstruálását követő interpretáció során elkerülhetetlen szubjektivitás” (Humboldt nyomán – l.: TOLDI 2008; 22) kiküszöbölésére irányuló törekvést, a közelmúlt eseményeinek megértésére irányuló szándékot (uo.), de a történelem, a közelmúlt történelmének elbeszélhetőségébe vetett hit elbizonytalanodását sem. Valamint annak belátását sem, hogy a múltrekonstrukció kérdése egyben nyelvi kérdés is. Nem véletlenül kerülnek be ugyanis a szövegbe *A Pártélet kisszótárának* (1984) és *A Pártépítési kisszótár* (1983) részletei, hivatkozásai.

Kukorelly szövegeiben a kétely feloldásának eszköze az ironia.

Bár a *Tündérvölgy* nem folyamatos, szaggatott narrációja közvetlenül nem hozható összefüggésbe a tudományos diskurzussal, mégis érdemesnek

tartom megemlíteni a mű azon önreflexiói kapcsán, amelyek emlékezet és fikció (kitalálás) kérdéseit problematizálják. Lásd pl.: „Amire visszaemlékszem, azt előbb még ki kell találnom” (39). „Ha bármit leírok, olyankor nem emlékszem, és nem nem-emlékszem, inkább kitalálok, pontosan abban a formában, ahogy volt, azt a formát” (161) stb.

Mivel mindez azzal a szépséggel hozható összefüggésbe, amelyet a történetírás támaszt az *egyetlen* történet megbízhatóságával szemben, az elmondottak alapján megállapítható, hogy a *TündérVölgy* mint szépirodalmi alkotás (regény) a fikció szintjén fogalmazza meg és demonstrálja azokat a kérdéseket, amelyek a posztmodern történetírásnak, történettudománynak is kérdései.

*

A továbbiakban Kukorelly egy olyan kísérleti alkotásával szeretnék foglalkozni, amely hangsúlyos módon lép dialógusba a történettudomány néhány narratívájával. Az *M. kir.* című, alig több mint hétoldali kísérletéről van szó, amely Kukorelly legújabb, *Reggel az egyik istennő* (2011) című gyűjteményes kísérletében jelent meg, s a szöveg tartalommutatóban feltüntetett időjelzete (2009) feltehetően keletkezésének évére utal.²

A rejtélyesnek tűnő cím Mátyás király nevét rejti. A kötetnek ebben az egyik legsűrűbb szövegében Kukorelly fiktív én-je egyrészt azon tündöklik, szinte parodisztikusan naivitást mímelve, mit tudunk Mátyás királyról, holott az én-elbeszélő a történettudomány bőséges, részletekbe menő apparátusával felvértezve járja körül Mátyás király alakját, életrajzának és uralkodása időszakának részleteit. Olyan történelmi nevet helyez tehát a szemlélődés és a reflexió középpontjába, amelyre vonatkozóan akár a történettudományi narratívából, akár más (pl. folklorisztikai műfajokból: a róla szóló népmesékből és történeti mondákból, a tündérmesékből, hazugságmesékből, trufákból, balladákból, anekdotákból, szólásokból) eredően mindannyiunknak bőven vannak ismeretei. A *Magyar Néprajzi Lexikon* idevonatkozó szócikkből pl. megtudható, hogy Tóth Bélának *A magyar anekdotakincs* című, 1898-as gyűjteménye 80 anekdotaváltozatot közöl Mátyás királyról (ORTUTAY 1980; 532), Jung Károly pedig, aki több tanulmányában foglalkozik Mátyás alakjával, arról ír, hogy a történeti folklór gazdag Mátyás-epikummal rendelkezik (JUNG 2004; 75–76).

Kukorelly azonban, egyrészt újra rájátszva az (itt most a történeti-kulturális) emlékezet és a rendelkezésre álló tudományos tényanyag megbízható-

² Azért feltehetően, mert Kukorelly szövegeinek esetében nem lehet pontosan tudni, hogy az éjelzete a megírás vagy az átdolgozás idejére vonatkozik-e.

ságával szembeni kételyre, humorosan leépíti a Mátyás-mítoszt: „Mátyás király, igen-igen. Ötszázvalahány évvel ezelőtt élt, ha ugyan. Ha élt egyáltalán. Élt hát, vagy pedig nagyon erősen lett kitalálva, erőből, ügyesen, mondhatni tökéletesen” (237). Másrészt viszont a Mátyás királlyal kapcsolatos és a rég-múlt egyéb (ellenőrizhető) történeti tényeinek tömkelegét zúdítja az olvasóra (rég-i idők emberkínzásáról, a keresztre feszített Krisztus toposzáról, Mátyás király Firenzében rendelt kódexeiről, haláláról, első feleségéről, majd Beatrrixről, fiáról, a török csapatok történelmi alakjairól, a Fekete Seregről stb.).

Am a történelmi narratíva Kukorelly-féle interpretációja mindent szándékosan kimozdít, minek következtében minden referencia, tudás, bizonyosság inogni kezd. Külön hatáseffektust kelt, hogy a történelmi idő és a jelen idejének ütköztetése által mindez nem kevés humorral megy végbe. „Mátyás tudott magyarul. A köznemességhez címzett latin nyelvű leveleiben a *magyar nyelv dicsőségéről* ír, Szilágyi Mihálynak pedig, a nagybátyjának, így Szekfű Gyula, hamisítatlan magyar természete volt. Ami vajon mit tesz?, erről nem ír Szekfű” (240). Vagy: „Élt M. kir., ez biztos. Gömör persze baromság, Mátyás és az igazságosság, meg a Duna jege 1458. január 24-én. Vajon mit szólna egy laptop-hoz? // A Dunához a hidakkal? Egy villamosjegyhez? A Playboy 1962. júniusi számához? Nem adná oda az összes Corvinát csodálkozásában a Playboy 1962. júniusi számáért? [...] Jönne egy moszkvics, milyen képet vágna hozzá?” (241)

Azaz Kukorelly demitizálja és dehistorizálja a történelmi alakot, midőn a Corvinát a Playboy 1962. évi számával (a neves és értékes könyvtárat az erotikus bulvárlappal, a XV. századot a 20. század 60-as éveivel) ütközteti. Szekfű Gyula és más történészek nevének szövegbe vonása, a történeti forrásra való hivatkozás az autenticitást revelálja, ám ezzel szemben ugyanakkor ott egy sor, a történelem által nyitva hagyott (részlet)kérdés, amelyre a tudományos történelmi narratíva sem adhat választ. Az előbbieken idézett szövegben előforduló kérdések további példáiként l.: „Az újkori török birodalom szervezése II. Mohamed műve, ő alapította a török tűzértséget, egy Urbán nevű renegát segítségével. Ezek is éltek. De miféle természete lehetett ennek az Urbánnak? És Mohamednek? És Janus Pannoniusnak? És Giskra, a cseh?” (240–241); vagy: „Mindenesetre, legalábbis Arany János szerint, Szilágyi Erzsébet levelét megírta, szerelmes könnyével azt is telesírta, egyszerűen ők magyarok voltak, nem vitás. Magyar Balázs például. Tudtak rendszeresen magyarul?” (241)

A rendkívül sok történeti-művelődéstörténeti tény felsorakoztató szövegnek van még egy hangsúlyos dehistorizáló-demitizáló, deheroizáló vonulata. Kukorelly a névazonosság kapcsán Mátyás király alakjához rendeli a róla elnevezett szentistvántelepi utcát (s az én-elbeszélő ide vonatkozó gyermekkori

élményeit), Rákosi Mátyás („Rákosi is élt, nem vitás. Mátyás egyébként, R. Mátyás” – 241) s egy Rákosi vezetéknevű balösszekötő alakját („Játszott a Ferencvárosban, balösszekötő poszton, egy Rákosi, Matyinak becézték, de Gyula” – 241). A továbbiakban pedig Rákosi Mátyás feleségéről és magáról Rákosiról olvashatunk a humor, az ironia irányába hajló, szójátékra és népies kifejezőmódra is alapozó részleteket: „Volt Rákosinak, a rendes Mátyásnak, az igazinak, nem Gyula, egy hihetetlen arcú mongol vagy miféle fajta felesége, Fenyicska, az Iparművészeti Főiskola kerámia szakának hallgatója. Kovács Margit volt a barátnője. Kijárt hozzá Szentendrére. // Jakut, nem mongol, és biztos kedves arca volt, csak hát Rákosiné. Mégiscsak. Szerény asszony primán rajzolt, és elég jól megtanult magyarul. Főlkapaszkodik egy jakut nő 1951-ben a szentendrei hévre. // Ugyanis *hévvél* akart utazni, kiűrtik neki az utolsó kocsit. *Hévvél akarlak*, közli a férjével. Mind a kettő tudott magyarul, Rákosi kifejezetten népiesen szónokolt a népnek, ízesen beszélt, mókás, kerek feje volt nekije. Be akarta tiltani a déli harangszót, és hogy bontsák le a Batthyány téri (egykor Felső vásártér, majd Bomba tér) Szent Anna-plébánia-templomot, Kodály pedig írjon új himnuszt, Isten nélkül. // Balsors nélkül, de a Kodály nem írt, mondván, hogy jó a régi” (242 – kiemelések: H. V. É.).

A névazonosság alapján generált párhuzam (dehistorizálás) másik példája a szentistvántelepi kislány, az én-elbeszélőt erotikus támadásnak kitevő Tomasevity Bea, valamint a Tomasevics nevű, lefejezett bosnyák király egymás mellé rendelése. Kukorelly a számos, látszólag semmilyen vagy csak az előbb említett, névazonosságon alapuló, formális összefüggést mutató szövegrészlet egymás mellé rendelésének kulcsát a szöveg vége felé adja meg: „Délután fociztam. Minden nap. Napközben semmi. // Abszolút semmi. Semmi, meleg, csönd, egybeáll, egyetlen tömb, megáll minden, megállt az egész. Olvastam, álmodoztam. Ahhoz még csak fakard se kellett. A kapu melletti mogyoróbokorból vágtam magamnak vívótört. Fekete Sereg, harc a törökkel, egész nap olvastam és álmodoztam. Át kellett biciklizni Kalászra ivóvízért, délelőtt a boltba, ennyi. Beálltam a sorba, és álmodoztam” (243).

A szövegkohézió tehát egy tizenkét éves fiú tudatában képződik meg, olvasmányáiból s az ezekre épülő gyermeki fantáziából. A szöveg egyik lényeges, talán leglényegesebb hatáseffektusa abban rejlik, hogy Kukorelly a rejtélyt mindvégig kitartja, s különböző történeti időszakokat (Mátyás uralkodásának s a török háború idejét, a Rákosi-érának az én-elbeszélő gyermekkorával egybeeső időszakát) ütköztet, csúsztat egymásra. Ezáltal pedig egymástól homlokegyenest eltérő értékeket is – oda és vissza (pl. az Olcsó Könyvtár könyveit és a Playboyt a Corvinával).

A szöveg vége pedig mintegy a hagyományos novella poénjára játszik rá: „Egyszer azt mondta a héven egy férfi a vele szemben ülő nőnek, hogy

létezik az Időkapu. Létezik az Időkapu, közölte nyugodt hangon. // Ózdon van. // És hol van Ózd” (244).

Első olvasatra szinte semmitmondó lezárásról van szó, ám az Időkapu említése révén a szöveg egésze új értelmet kap: Vannak (megbízható, okadatolható) történelmi tények, mégis mennyi rés nyílik meg a tudományos narratívában, üres helyek, amelyekbe (megválaszolhatatlan) kérdéseinkkel befurakodhatunk. S van a jelen, jelenbeli tudatunk, logikánk és fantáziánk, amely ezeket a réseket és üres helyeket kitölti, egybemossa az időket, régmúlt századokat a közelmúlttal és a mával.

Kukorelly *M. kir.* című kisprózájának zárlatában a történelmi narratíva megközelíthetlenségéről vagy ennek legfeljebb fantasztikummal (fikcióval) felérő megközelíthetőségéről beszél. „Létezik az Időkapu”, ez „a mesékben, fantasztikus vagy sci-fi történetekben, filmekben megjelenő, kapu funkcióját betöltő *elképzelt eszköz*, melynek segítségével a történet szereplői eljuthatnak más korokba, a messzi múltba, vagy a távoli jövőbe. [...] működtetéséhez energiára, és kódokra (ritkábban varázsigére) van szükség. / Előfordul, hogy alakja nem kapu, hanem inkább henger vagy folyosó” (WIKIPÉDIA).

A metaforikus értelemben vett kód, varázsszó pedig ebben a szövegben Mátyás neve, mely név, akár a Tomasevity/Tomasevics névkettős, egymásra csúsztatja régmúlt és közelmúlt idősíkjait, a nép körében közkedvelt király alakját és a nem épp közkedvelt történelmi alakét (Rákosiét), ez pedig a Rákosi vezetéknevű focistáét. Ám a megismerés, a megértés csupán a transzcendencia szintjén létezik, s csak egy varázsszóra nyíló Időkapun át elérhető?

Kukorellye szövegének esetében a történelmi narratíva mikrotörténeteinek beágyazódásáról van szó. Lionel Gossman nyomán *historémák* (valamint közlemúltbeli jelenségek és történések) egymásra másolódásáról beszélhetünk. Gossman az anekdota kapcsán beszél historémáról mint a történelmi tény legkisebb egységéről (GOSSMAN 2009; 243), Fineman nyomán pedig mindehhez hozzáteszi, hogy az anekdota funkciója „bomlasztó jellegű” (uo.). „A 19. században és a 20. század elején széles körben elfogadott *grand récits* vagy »metatörténelmek« (Jean-François Lyotard) iránt érzett bizalom megingása kontextusába helyezi Giovanni Levi olasz történész a »mikrotörténelem« sikerét, mely a történelem modern, vagy inkább ismét csak posztmodern formája, és úgy tűnik, gyakran indul ki egy anekdotából, vagy egy nem irodalmi forráson – például bírósági, vagy más irattári feljegyzésen – alapuló elbeszélésből” – írja (GOSSMAN 2009; 244).

Kukorelly a *Romban* az emlékezetet történettudományi tények által támogatva igyekszik felfedni a közelmúltat. A *TündérVölgyben* emlékezet és fikció relativizálásával teszi kérdésessé a múlt emlékezetének rekonstruálhatóságát. E két regényében s az *M. kir.* című kisprózában is olyan kérdések

közelébe kerül, amelyek a történeti emlékezet, a történelmi narratíva, a mai történettudomány sarkalatos kérdései. S ha visszatérünk Gossman anekdota-fogalmához, e kispróza kapcsán is elmondhatjuk, hogy „»konzervszerű« történelem benyomását kelti”, amely „[e]gy probléma, esetleg még egy paradoxon illusztrálásához is segítségül hívható, de általában nem vezet a probléma vagy paradoxon összefüggéseinek újragondolásához” (i. m., 248).

Az *M. kir.* historémái között vagy nincs összefüggés, vagy ahistorikus, esetleges (név)összefüggés van, miközben a történeti narratíva számos részletének felsorolását, olykor egyenesen parodisztikusnak tűnő szövegbe zsfűlését követően továbbra is marad a kérdés: mit is tudunk a múlttól, a történeti narratívák részleteiről, ezek összefüggéseiről? Amit pedig tudunk, jól, pontosan tudjuk-e? S a jelenről? „És hol van Ózd.”

Kiadások

- KUKORELLY Endre (2000): Rom. A szovjetórá története. Jelenkor Kiadó, Pécs
KUKORELLY Endre (2003): TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelméről. Kalligram Kiadó, Pozsony
KUKORELLY Endre (2006): Rom. A komonizmus története (Második, javított, bővített kiadás). Kalligram Kiadó, Pozsony
KUKORELLY Endre (2011): Reggel az egyik istennő. Három 100 darab. Rövidprózák. Kalligram Kiadó, Pozsony

Irodalom

- GOSSMAN, Lionel (2009): Anekdota és történelem = Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem. Szerk.: Kisantal Tamás. Kijárat Kiadó, Bp., 217–248.
JUNG Károly (2004): Két Mátyás-monda regressziója idegen nyelvi közegben. Délszláv egybevető adatok = J. K.: Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 74–92.
ORTUTAY Gyula, főszerk. (1980): Magyar Néprajzi Lexikon III. kötet K–Né. Akadémiai Kiadó, Bp.
TOLDI Éva (2008): A múltreprezentáció lehetőségei. Történelemelbeszélés a mai magyar irodalomban. Forum Könyvkiadó, Újvidék
WIKIPEDIA (<http://hu.wikipedia.org/wiki/Idokapu>)

THE TIME GATE

History, historical narrative and fiction in Endre Kukorelly's prose

The author starts with the assumption that historical narrative plays a significant role in Endre Kukorelly's work. This opinion can be equally well applied to his atypical, avant-garde novels, short prose and lyric poetry too, which includes epical micro parts. Within this historical narrative we can differentiate between the presence of referable, often footnoted historical data [(Rom) (*Ruin*)], episodes of Hungary's recent past (the 60s, 70s and 80s) which the writer himself witnessed [(TündérVölgy) (Fairy Valley)], and also pervasive, sometimes ironically superimposing fiction. After outlining Kukorelly's oeuvre from this aspect, the study discusses the forms and textual function of the presence of historical narrative with a scientific referential background, and of the narrative which has been superimposed by fiction, that is, views of how the dialogue is set up between the narratives of history and of literary fiction in the text under the title *M. kir.*, published in Kukorelly's most recent volume of collected short prose [(Reggel az egyik istennő) (*In the Morning, One of the Goddesses*) 2011].

Keywords: history, historical narrative, fiction, ironic superimposition, reconstruction of the past, post-modern method of writing history. The myth of King Mathias, demythification, dehistoricization, deheroization, Endre Kukorelly.

TOLDI ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
evatoldi@eunet.rs

INTERTEXTUALITÁS ÉS TÖRTÉNELMI TAPASZTALAT*

Egy vajdasági indiánregény tanulságai

Intertextuality and Historical Experience

The teachings of an American Indian novel from Vojvodina

A dolgozat tudományos és a szépirodalmi narráció összefüggései után kutatva Varga Zoltán *Indiánregényét* elemzi. A regény azért alkalmas a kétfajta elbeszélésmód vizsgálatára, mert valójában átírás, Dee Brown *A Vadnyugat története indián szemmel* című népszerű tudományos munkájának irodalmi adaptációja. Felvetődik azonban a kérdés, valóban kétféle narrációról van-e szó. A Hayden White nevével fémjelzett történeti tropológia szerint a történetíró ugyanolyan „elbeszélői taktikákat” alkalmaz, mint a szépiró, Ricoeur pedig azt állítja, hogy a fikciós elbeszélés is „utánozza” a történelmit. Esetünkben a történeti munka inkább a másság reprezentációjára, míg a regény a különösség, a sajátlagosság bemutatása helyett a kollektivitásban rejlő analógiateremtésre irányul, miközben az elvonatkoztatás logikáját is működteti, mely által elrugaszkodik a direkt megfeleltetések talajáról. A másik következtetés Frank Ankersmit történelemszemléletéből eredeztethető, aki a történelem lényegét a történelmi tapasztalat fogalmában ragadja meg. A népszerű történelemelbeszélés és a regény narrációja is a történelmi tapasztalatra vezethető vissza, így módon létesül kapcsolódási pont tudományos és irodalmi narráció között.

Kulcsszavak: vajdasági magyar irodalom, indiánreprezentációk, parabolaregény, a történettudomány nyelvi fordulata, történelmi tapasztalat, Frank Ankersmit, Dee Brown, Varga Zoltán.

Amikor a történeti tropológiáról szóló elméletét közzéteszi, Hayden White valójában nem tesz mást, mint hogy a huszadik század második felében feleleveníti azt a kérdést, amely a diszciplínát kezdeteitől fogva élénken

---

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

foglalkoztatta: vajon a történetírás tudomány vagy művészet? Nagy vitákat kiváltó munkája jelentős mértékben hozzájárult a történettudomány ún. „nyelvi fordulatának” tudatosításához. Mint tudjuk, ennek központi gondolata, hogy nincs eleve mindenki számára azonos valóság, azonos múlt, mert azt a nyelv közvetíti számunkra. A történelmet elbeszélő prózaforma lényegét annak verbális struktúrájában találja meg, melyhez hozzátartozik, hogy a kérdésfelvetések eleve meghatározzák az elbeszélői taktikákat, melyeket a történész a történet megalkotása közben alkalmaz.

Hayden White elméletének sarkpontja, miszerint múltból egy van, de számos történelmi diskurzus szólhat róla. A történész dönti el, hogyan rendezi sorba a történet elemeit, a különböző jelentésadásra használt kódok (cselekményesítés, magyarázat, ideologizálás) közül milyen fajtákat választ a történet létrehozására. Eljárása lényegében véve nem különbözik az író megformálásmódjától, „a történészek éppoly szabadok szövegeik készítésénél, mint a költők vagy más szépírók” (WHITE 1997, 8), a történetírás pedig „legalább annyira a fikcionális, mint a faktuális diskurzusok közé tartozik” (WHITE 1997, 10).

Ezeknek a vitáknak a során főként azt vizsgálták, hogyan jön létre a történeti narratívum, a történelemelbeszélés milyen retorikai-poétikai eszközök segítségével alakul. De a fordítottjának a vizsgálata is bekövetkezik. Ricoeur hipotézise szerint nemcsak a történelmi elbeszélés utánozza a fikciót, hanem megfordítva: a fikciós elbeszélés is valamiféleképp „utánozza (imite)” a történelmi elbeszélést (RICOEUR 1999, 367).

Umberto Eco a mesterséges és a természetes narráció megkülönböztetésével érzékelteti a fikció fokozatait, s szerinte a kettő alapjában véve nem különbözik egymástól. Ezért állítja, „a történelmi regény egyik alapvető fikciós szabálya, hogy bármennyi képzelt személy szerepeljen is benne, minden egyéb többé vagy kevésbé meg kell hogy feleljen annak, ami az illető kor való világában történt” (ECO 2002, 151). Hogy mennyire komolyan veszi a kritika ezt a kijelentést, a legújabb kori magyar történelmi regény recepciója is bizonyítja: bármennyi szabadságot is ad a történész, a művelődéstörténet kutatója vagy az irodalomtörténész a történelmi regény írójának, általában szóvá teszi, sőt listázza, ha az ismert történelmi eseményektől eltérő mozzanatokat talál benne.

Nemcsak a történelem rendelkezik tehát az irodalom ismérveivel, hanem az irodalom is a történelemével. Oly módon, hogy hasonlít hozzá. Azonban arról, hogy az irodalom is része lehetne bármilyen módon a tudományos diskurzusnak, szó sem eshet.

Gyáni Gábor Dominic LaCaprát idézve állítja: „határozott korlátai vannak annak, hogy az irodalmat közvetlenül eszközként használhassuk a

»ténybeli« valóság megismeréséhez”. Az ezt szorgalmazó gyakorlat ugyanis LaCapra szerint az irodalmi szöveg dokumentarista redukcionálisához vezet, melynek eredményeként az irodalom „redundánssá lesz, mert azt mondja el csupán nekünk, amit egyéb dokumentáris forrásokból is ki lehet szemelgetni”. LaCaprával egyetértően teszi hozzá aztán Gyáni Gábor: „Nem osztjuk tehát azt a nemrégiben is megfogalmazott véleményt, hogy a társadalomtörténet közvetlenül is sokat átvehet(ne) a szépirodalmi tényábrázolásból” (GYÁNI 2004, 88–89).

Leegyszerűsítve a következőképpen fogalmazhatjuk meg a problémát: a korszerű történetelmélet egyfelől a történetírástól elvitatja a tudományos jelleget, és az irodalom körébe utalja, másfelől úgy véli, az irodalom nem közvetít tudományosként kezelhető tényeket. Ám tapasztalatból tudjuk, hogy az irodalmi szöveg mégiscsak közöl ismereteket, s olvasás közben érzékeljük azt, ami egyszerűen úgy fogalmazhatunk meg: mennyit tud az író a világról. Feltehető a kérdés: milyen ismereteket, milyen jellegű tudást közvetít mégis az irodalom, van-e és miben rejlik irodalom és történelem összefüggése?

Varga Zoltán *Indianregényének* vizsgálata célszerű lehet ennek a kérdésnek a megfigyelésére. A regény valójában egy történeti munka átírása, irodalmi adaptációja. Alapjául Dee Brownnak, az Illinois állambeli Urbana egyetemi város könyvtárosának könyve szolgált, melynek címe: *A Vadnyugatot története indián szemmel*. Az 1860 és 1890 közötti történelmi eseményeket mondja el, amikor még korántsem fejeződött be az őslakók gátlástalan leigázása.

Amikor Dee Brown 1970-ben megírta könyvét, vajmi keveset tudhatott az új történetelméleti folyamatokról, a korszerű mikrotörténeti diskurzus valójában a könyvnek a tudomány populáris regiszteréhez igazodó szemléletéből adódik, amely elsősorban a 20. század hetvenes évek Amerikájában még uralkodó, mély kulturális gyökerekkel rendelkező sztereotípiával akart szembeszállni, az ottani indiánmítoszokban ugyanis többnyire az őslakók, az indiánok jelentették a Gonoszt. Anyagát írásos forrásokból merítette. „Az első kézből származó indián megnyilatkozások leggazdagabb forrását azok a jegyzőkönyvek alkotják, amelyek az amerikai kormány polgári és katonai képviselőivel folytatott hivatalos tárgyalásairól készültek (BROWN 1973; 6).” De olyan forrásokat is felhasznál, amelyek nehezen fellelhetőek voltak, hiszen nem a győztesek feljegyzéseiről van szó, a történészek keveset hivatkoztak rájuk: „A Vadnyugatot történetének néhány eseményét a »rézbőrű« ember is megörökítette képirással vagy angol fordításban immár, és e dokumentumok egy része meg is jelent elfelejtett újságokban, röpiratokban, vagy kis példányszámú könyvekben” (BROWN 1973; 5).

Olyan korlátozott perspektívát érvényesít, amely az indiánokról szóló amerikai diskurzusban nem volt népszerű. E „csaknem feledésbe merült, szájhagyomány útján elterjedt történelem forrásaiból” merítve rekonstruálja a Vadnyugat meghódításának történetét, „még hozzá úgy, ahogyan az áldozatok átélték az eseményeket”. „Még ha a Vadnyugat legtávolibb szögletében tartották is ezeket a megbeszéléseket, mindig akadt valaki, aki papírra vetette az elhangzottakat, s minthogy a fordítás folyamata eléggé lassan haladt, arra is volt ideje, hogy sok mindent folyóírással rögzíthessen” (BROWN 1973; 6). Könyve nem más, mint a történelem a másik oldalról, a leigázottak szemszögéből elbeszélve, amely nyilvánvalóan másként értelmezhető, mint a hódítók szempontjából.

Másrésről elbeszélésmódja hagyományos: a történet lineáris rekonstrukcióját tűzi ki céljául, s ebben a szokványos hadtörténeti narrációt alkalmazza: egymás után, dátumok feltüntetésével, időrendben mondja el, hol ütköztek meg az indiánok a hivatásos katonákkal. A történet a telepésekkel és a katonákkal vívott háborúkról szól, az ellenállásról, amelyet kifejtenek, hogy ne vigyék őket lakhelyüktől távoli rezervátumba, ahol a másik törzs őslakos indiánjai szintén nem jó szemmel néznek rájuk, mert az ő földjüket bitorolják. A csaták olyan gyorsasággal követik egymást, hogy a történeti munkának ez a fejezete felér a kalandregények izgalmával.

A *Jack kapitány megpróbáltatásai* című fejezet, amelyet Varga Zoltán közvetlenül felhasznál, azt mondja el, hogyan tizedelnek meg a katonák, a telepések és a felbérelt indián zsoldosok egy indián törzset. Az igazság bemutatását tartja fontosnak, de nem a hadtörténet igazságáét, nem a harcok igazságosságának megítélését és igazolását végzi el, mint a történeti munkák általában. Annak ellenére, hogy a tényszerű közlésnél marad, a könyv a fehérek és az indiánok közti súrlódásról, a beilleszkedés agresszivitásáról és a befogadás problematikusságáról, hősi harcokról és árulásról, szavatartásról és szöszegésről szól. A perspektíván van a hangsúly, amikor azonosul a szenvedőkkel, és azt akarja megmutatni, milyenek voltak a legyőzöttek a valóságban.

A megmutatást szó szerint is kell érteni, a könyvben számos fénykép található, ezért a történetíró nem foglalkozik külön a szereplők külsejének leírásával, antropológiai és néprajzi stúdiumokkal, néhány jellegzetes figurát ott látunk a könyv lapjain. A képek alkalmasak a nézőpontok ütköztetésére is. Az egyik oldalon két kép látható ugyanarról a csatajelenetről. Az egyik egy indián festmény, a barlangrajzok kétdimenziós stílusában ábrázolja az ütközetet, a földön csupa egyenruhás halott, a másik egy fehér ember rajza: a történelmi romantika plasztikus hősábrázolását látjuk, a képen halomra hullanak az indiánok. Nemcsak a történelemhez való hozzáállás különbözősége nyilvánvaló, hanem a világ vizualizálásának jellege, a világlátás más-

sága is, amely a részletező antropológiai leírásoknál is hitelesebben mutatja meg a szembenállók közötti kulturális különbségeket.

Az antropológiai jellegzetességek a történet – és az ütközetek – szempontjából fontos helyen jelennek meg: például a gyávaság jele, ha női kendőt és asszonyi fejdíszet terítenek a harcos vállára. A történetíró narrátor számára nem jelent gondot a történelem „üres helyeinek” kitöltése, mesével pótolja őket, amihez gyakran nincs is szüksége költői túlzásokra, megfelelő anyagot szolgáltat számára a fennmaradt írásos anyag. A rezervátumba kényszerítés során ugyanis „a tolmácsok igen gyakran félvérek voltak, akik mindkét nyelven tudtak ugyan beszélni, írni és olvasni azonban már ritkán, és amint a kizárólag előszóra utalt emberek általában, ők is, az indiánok is, csapongó képzeletüket hívták segítségül, hogy gondolataikat formába önthessék. Ezért azután az angolra fordított szövegekben hemzsegnek a körülírások és a metaforák” (BROWN 1973; 6). Miközben a béketárgyalásokról számol be, a történetíró szívesen beszélteti a hősokeket, autentikus nyelvhasználatot közvetít, ahogyan a források megőrizték az egyezkedések menetét.

Dee Brown könyvében a másság megismerésének igénye dominál, ám az ennek ellenére sem lesz „indián szemmel” megírt történelem, csak „egy tisztességes fehér ember” empatikus munkája. A történetíró nem tudja beleírni magát a kulturális másság helyzetébe, mert ahhoz teljes kulturális kódcsere lenne szüksége. Az elnyomottak pártján áll, de nem képes kilépni a fehér ember beszédmódjából, kulturális meghatározottságából.

A könyv magyarra fordított címe is a párhuzamos történelem képzetét erősíti: *A Vadnyugat története indián szemmel*. Az angol eredeti sokkal egyértelműbb utalásokat tesz az indiánromantikára: *Bury My Heart at Wounded Knee*. A szerb nyelvű fordítás címe 2007-ből az eredetihez hű: *Sahranite mi srce kraj Ranjeng kolena*, a német nemkülönben, csupán az indián helynevet változtatja folyókanyarra (*Begrabt mein Herz an der Biegung des Flusses*). A könyv hallatlan népszerűségét nyilvánvalóan nemcsak abban kell látnunk, amire az utószó utal, miszerint az amerikai társadalomban felgyülemlett problémák és a gettózadások felkeltették a kisebbségek iránti érdeklődést, hanem az indiánromantika élesztgetésében is. Kétségtelen, hogy Dee Brown ismerte Karl May indiánkönyveit, az egyik képaláírás így hangzik: „Mintha Karl May hőse, Winnetou kelne életre. Tompa Kés arc képe.” Nyilván nemcsak a többnyire negatív amerikai indiánképről tudott, hiszen romantikus indiánregényeket maga is írt, és az európai indiánmítosz sem állt távol tőle, annak romantikus pátozára is hagyatkozik.

Varga Zoltán regénye ezzel a népszerű történelmi munkával lép az átírás révén intertextuális diskurzusba. Miközben beemeli regényébe a könyv egy fejezetét, átveszi cselekménystruktúráját. Nem elsődleges célja, hogy az in-

dián szokásvilág és gondolkodásmód belülről láttatott képét adja. Amikor az indián életmód jellegzetességéről beszél, csak azokat az elemeket veszi figyelembe, melyek látványosan eltérnek az európai ember erkölcsi rendjétől: például az indiánok, ha nem ejtenek el vadat, elhajtanak a telepesektől egy-egy állatot, az effajta lopás nem jelent náluk főbűnt. Ezek az elemek azonban Dee Brown könyvében is megvannak. Habár a történeti munka nyelve is helyenként szükségszerűen metaforikus, Varga Zoltán az eredetnél jobban törekszik arra, hogy a szereplők beszédét egyedítse, elhitesse, hogy „indián-szerűek”, az indiánokra jellemzőek. Még több metaforikus fordulatot talál ki, állandó jelzővel nevezi meg a szereplőket.

Varga Zoltán *Indiánregényében* számos olyan tematikus mozzanat található, amely posztkoloniális nézőpontból értelmezhető, ám ezek többsége is a történeti munkából származik. A tiszteletes meggyóntatja a törzsfőnököt, hogy megmentse a lelkét – jellegzetes kolonializáló tett. Vagy: a kolonizálók megváltoztatják az indiánok nevét, a modok indián Kintpuast az amerikaiak nevezik el Jack kapitánynak. Viszont a regény poétikájában fölfejlík a kultúrának és a nyelvnek egy olyan finom szövedéke, amely által az alávetettség rejtett tapasztalatai is kifejezésre jutnak. A szépirodalmi szöveg jelentős helyeken helyezi át alapszövegének hangsúlyait, például az indián nem tanulja meg tökéletesen a többség nyelvét, egyfajta hibrid nyelvet használ, s a nyelvvesztés akkor kezdődik meg, amikor ezért kinevetik. A hibrid identitás pedig úgy alakul, hogy megismerik a másikat, s a megismerés felszámolja a félelmet: az indiánok látják, nem is sokban különböznek tőlük a fehérek, akiket csodálni kezdenek, és hasonlítani akarnak hozzájuk. A kultúrák találkozása megingatja identitásukat, a súrlódások oda vezetnek, hogy „nem annyira indiánok” már, mint korábban.

Varga Zoltán regénye parabolaregény. Ilyenként kétségtelen, hogy az indiánok a „kollektivitás allegóriáiként” (BALÁZS 2008, 45) jelennek meg benne. A kollektivitás logikája pedig nem a különösség megismerésére, a sajátlagos hangsúlyozására, hanem a hasonlóságra alapoz. A huszadik század végi magyar irodalmi „indiánreprezentációkban” eltérő intenzitással valósul meg az analógiás meghatározottság.¹ Varga Zoltán *Indiánregényében* nem annyira közvetlen a kollektivitás logikája mentén megvalósuló analógia, mint amilyennel közel ugyanabban az időben egy másik „indiánreprezentációban” találkozhatunk. Kányádi Sándor *Dél keresztje alatt* című versében – „az indián és a néger / tüzet rakni éppúgy térdel / mint a hargitán a pásztor” (KÁNYÁDI 1998², 238) – az alávetettség diskurzusa és rejtett posztkolonialista vonulata nem világkép és világfelfogás gyökeres másságán, hanem

¹ Az indiánreprezentációk kérdéséhez lásd Balázs Imre József tanulmányait (2008).

a sajátjal való traumatikus hasonlóságon, direkt megfeleltetésen alapul. A direkt megfeleltetés fokozása azonban a versben egy ponton túl, mai olvasói pozícióból ellentétébe fordul át, elveszíti tragikumát, és ironikus mellékjelentéseket vesz föl.

Ugyanakkor egy másik jellegzetes „indiánreprezentációban”, *A hopik könyvében* Oravecz Imre ezt az analógiás tudástapasztalatot megfogalmazva a léthelyzet hasonlóságának metafizikai, mitikus dimenzióit helyezi előtérbe: „egy történelem előtti kultúra segítségével így jutottam el, helyesebben érkeztem oda vissza, ahová mindig is vágytam: tulajdon fajtám azóta felbomlott, de eszméletemben, idegeimben, mozdulataimban örökre elraktározott paraszti kultúrájához, vagy, ha úgy tetszik, tulajdon történet-előttségemhez. És így ébredtem rá arra is, hogy újabb verseim közvetlenül a hopikról beszélnek ugyan, de közvetve arról a közösségről szólnak, amelynek eleim tagjai voltak, és amelynek gyermekkorom végéig tagja voltam magam is.”² A két kultúra között nem von határt, mert „mind anyagi, mind szellemi tekintetben egységes a világ, és ez az egységesség bennünk ölt testet, bármely pontján élvezzük vagy szenvedjük is” (ORAVECZ 2007², 9).

A rituális viselkedés és a mitikus világerzékelés összefüggése mára az indián életvilág leírásának tartozéka lett. Varga Zoltán regényének főhőse, az indián Jack kapitány világképe viszont ilyen szempontból ellentmondásos: az európai racionális gondolkodást is meghazudoló módon gondolkodik olyan morális kérdésekről, mint a mindenkori hatalmi pozíció elfogadásának lehetősége, minek során az indiánok felismerik és önként vetik magukat alá az erődemonstrációnak: „erősebbek vagytok nálunk, és annyira vagytok csak rosszabbak, amennyire erősebbek, s mert erősebbek vagytok, nem kerülhetitek el, hogy győztesek is legyetek” (VARGA 1992, 17). A narráció túlmutat a kisebbségi léthelyzet felvetette problémákon, melyek közül a közösség megtartására irányuló a legfontosabb: mit tegyen a népezér, ha népe háborút akar, melyről ő maga tudja, kilátástalan, s szükségszerűen vezet a pusztuláshoz. Mit válaszson, ha látja, törzsének tagjai tetteikkel maguk is hozzájárulnak sorsuk tovább romlásához? S egyáltalán van-e választási lehetősége a kompromisszumkész és megalkuvó béke, valamint a hősi, de értelmetlen háború között?

Valójában a kétféle világszemlélet, a racionális és a mitikus ütköztetéséről van szó, ám a racionalitás ismérvei, szigorú logikája szerint. A regény ilyen jellegű áttételességével túlmutat a kisebbségi sors és az indiánsors analogikus egybejátszásán. Világképe ebből következően kiábrándult, de nem

---

² A párhuzamokhoz tartozik, hogy Oravecz Imre is előkép alapján dolgozik, Frank Waters *The Book of the Hopi* című könyve „után” írja meg a sajátját, felismerve, hogy a munka több, mint antropológiai ismertető. Az indián kultúra logikája szerint aztán egy különbejáratú mítoszt teremt magának verseiben, a világ egységének elve alapján.

szükségszerűen szubverzív.³ Az egyén lélektani drámája is, melyben a narrátor a történetmondó, és ő az, aki ítéletet hoz saját cselekedeteiről. A narrátor és a kommentátor szövege nem különbözik el. A szépíró nemcsak a közösség pusztulása érdeklődik, nem alkalmaz ugyan alapvetően más poétikai eszközöket, mint a népszerű tudományos szöveg írója, ám érvrendszere más: a tudásra ítélt ember vívódása a regény, amelyben lélektani dráma zajlik, azt az utat mondja el, ahogyan a törzs vezetője eljut saját pusztulásának belátásáig, anélkül, hogy közben a népéért önmagát feláldozó ember heroikus megdicsőülése is lejátszódná.

Úgy gondolnánk, annak a tudásnak, amelyet a szépirodalom közvetít, nincs köze a tudományos gondolkodáshoz. Az irodalom olyasmint közvetít, ami nem mondható, ami nehezen mondható, a mondhatatlan tartományába tartozó ismereteinknek az artikulálását valósítja meg. Az indiánszövegek pedig ezenfelül a trauma tapasztalatát is, azt a veszteségtudatot, amely Frank Ankersmit szerint „a kezdete a múlttal való bármifajta foglalkozásnak, a múltra való ráeszmélésnek” (ANKERSMIT 2004, 40). Amikor Frank Ankersmit a történelmi tapasztalat fogalmában ragadja meg a történelem lényegét, nem légből kapott kategóriát vezet be. Dee Brown is valami hasonlót sejt, amikor átélésről beszél.

De mit is takar a történelmi tapasztalat fogalma? Ankersmit Hume gondolatrendszeréből indul ki, s eszerint a megismerésnek két formája van: a priori, azaz elméleti és a poszteriori, azaz tapasztalati. Ankersmit azt vette észre, hogy a történelemelmélet nem foglalkozik a történelmi tapasztalattal. A narratológia főként azt boncolgatja, hogy a történelmi ismeret miként épül be a történelmi elbeszélésbe vagy a történelmi szintézisbe. Nem csupán közömbös mindennel, ami a poszteriori megismerés, hanem kifejezetten elenséges a történelmi tapasztalattal szemben.

Holott a jelenség nem új. „A XVIII. század végén utaltak a történészek, régiségbúvárok először arra, hogy »történelmi tapasztalat«-ban volt részük: a múlt maradványait szemlélve vagy egy történelmi hely szellemével érintkezésbe kerülve váratlanul feltárult előttük, »milyen is volt a múlt valójában«. Többnyire kivételes eseményként, szinte kegyelmi pillanatként emlékeztek arra, ami velük történt; úgy érezték, amit átéltek, nem érzéki csalódás csupán, hanem olyan megbízható és valóságos, mint az érzéki tapasztalat. A holland

³ Ezt a nézetet nem osztotta a korabeli politikum. Varga Zoltán *Indiánregénye*, amelyet hagyatékában fennmaradt naplója szerint 1979 decemberében már írt, s 1980-ban be is fejezett, csak 1992-ben jelenhetett meg könyv alakban, az indián szó szemantikai mezejébe oly módon beleíródott a kisebbségi léthelyzettel való azonosíthatóság, hogy a cím elegendő volt ahhoz, hogy gyanúsak minősítsék, valójában tényleges tartalmától függetlenül került a nemkívánatos szövegek sorába.

hagyományban ezzel az élménnyel szorosan összekapcsolódott a »történeti megérzőkés« (...) fogalma”, amelyet a szenzitivista Huizinga használt először. „A »történeti megérzőkés« huizingai elképzelése egyszerű analógián alapult: egy múltbéli dologgal való elemi erejű találkozás a történelem megértésének sejtelmével jár, ugyanúgy, ahogy a köznapi létezés egy látszólag jelentéktelen mozzanata is egész váratlanul saját létezésünk megértésének sejtelmével tölthet el bennünket” (BALOGH 2004, 109–110).

A történelmi tapasztalatról szóló elmélet a történészek számára azért is lehet a megbotránkozás táptalaja, mert azt állítja: valójában nem járul hozzá a kor jobb megismeréséhez. Ráadásul művészeti alkotások, irodalmi művek, festmények, épületek egyaránt közvetíthetik.

A „groningeni Hayden White-nak” nevezett Ankersmit végkövetkeztetése egyenesen narrativizmusellenes: „a szellemtudományos reflexiókban a tapasztalat és a fenséges várhatólag gyorsan átveszi majd azt a helyet, amelyet nem is olyan rég még a nyelv, a diskurzus, a »hatástörténet« és a narrativitás foglalt el – mondja. – Igazuk volt azoknak, akik találó párhuzamokat véltek felfedezni a posztmodern és a romantika között; a mai posztmodern is romantika, de az érzés és a tapasztalat dimenziója nélkül, melyek iránt épp a romantikusok tanúsítottak kitüntetett figyelmet. Ezért aztán a tapasztalatra és a fenségesre vár a posztmodern életérzés kiigazítása, és az arra hivatottak a tapasztalat és a fenséges nevében vetnek majd véget az elméletek zsarnokságának” (ANKERSMIT 2004, 54).

Talán nem véletlen, hogy az utóbbi időben a természettudományok narratívájának fenségességéről olvashattunk több interdiszciplináris tanulmányt (HOFFMANN 2010), s az sem, hogy Ankersmit szerint a történetírás tudomány. Még hozzá „a történettudomány azért empirikus tudomány, mert egy tárgyától a múlttól idegen médiummal, a nyelvvel való állandó kísérletezésre van utalva. A történetírás története nem egyéb a nyelvvel folytatott ilyen kísérletezésnél, melynek során a történészek – hogy fenntartsák a történelemről folytatott párbeszéd lehetőségét – kénytelenek a történelmi tapasztalat »hű« ábrázolásának elérhetetlen eszményét maguk elé tűzni” (ANKERSMIT 2004, 117).

Vajon nem ezt teszi-e az irodalom is? Oravecz Imre, amikor személyes történelmét az indiánreprezentáció „történelem előtti” idejétől eredezteti, s amikor a világ egységének elvét hirdeti. Vagy Varga Zoltán, aki *Indiánregényével* az intertextualitás újrairó mozzanata révén a posztkolonialista nézőpont átvételével létesít kapcsolatot a tudományos diskurzussal, s az alávettség mindenkori történelmi tapasztalatának megfogalmazásával, nyelvi-poétikai produktumként találja meg kapcsolódási pontjait az ily módon tudományként felfogott történelem és az irodalom között.

Kiadások

- BROWN, Dee (1973): A Vadnyugat története indián szemmel. Fordította Tandori Dezső. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
VARGA Zoltán (1992): Indiánregény. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Irodalom

- ANKERSMIT, Frank R. (2004): A történelmi tapasztalat. Fordította Balogh Tamás. Typotex, Budapest
BALÁZS Imre József (2008): Hopik, kajovák, tlingitek: indián-reprezentációk a kortárs magyar irodalomban. = Korodni Ágnes–T. Szabó Levente szerk.: Értékek és ideológiák az irodalomban. Kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Kolozsvári Láthatatlan Kollégium, Kolozsvár, 43–57.
BALÁZS Imre József: A hopik könyve előzményeinek és kontextusainak rövid leírása <<http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf9129.pdf>> (2011. 11. 01.)
BALOGH Tamás (2004): Ankersmit a „történelmi tapasztalat”-ról. = Frank R. Ankersmit: A történelmi tapasztalat. Typotex, Budapest, 109–118.
ECO, Umberto (2002): Hat séta a fikció erdejében. Európa Könyvkiadó, Budapest
HOFFMANN, Roald–WHYTE, Iain Boyd Hrsg. (2010): Das Erhabene in Wissenschaft und Kunst. Suhrkamp, Berlin
GYÁNI Gábor (2004): Történelem és regény: a történelmi regény. Tiszatáj, április, 78–92.
KÁNYÁDI Sándor (1998²): Valaki jár a fák hegyén. Kányádi Sándor egyberostált versei. Magyar Könyvklub, Budapest
ORAVECZ Imre (2007²): A hopik könyve. Jelenkor Kiadó, Pécs
RICOEUR, Paul (1999): A történelem és a fikció kereszteződése. = Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Osiris, Budapest
TOLDI Éva (2008): A műtöreprezentáció lehetőségei. Forum, Újvidék
WHITE, Hayden (1997): A történelem terhe. Osiris Kiadó, Budapest

INTERTEXTUALITY AND HISTORICAL EXPERIENCE (*The teachings of an American Indian novel from Vojvodina*)

Trying to find the connections between scientific and literary narratives, the study analyzes the book *Indiánregény (Indian Novel)* by Zoltán Varga. This novel is particularly well-suited to study the two different types of narrative techniques because the novel is, in fact, a rewriting, that is, a literary adaptation of the popular scientific work *Bury My Heart at Wounded Knee: An Indian History of the American West* by Dee Brown. However, the question arises whether we can really speak of two different types of narratives.

According to Hayden White's theory of tropes, history writers use the same kinds of "devices" as fiction writers, and Ricoeur claims that fiction imitates historical narrative. In our case the historical work focuses on the representation of differentness, while the novel directs attention to creating an analogy which is inherent in collectivity, rather than showing the peculiarities and specific qualities, and meanwhile, it also calls into action the logic of abstraction through which it manages to avoid direct analogy. The other conclusion comes from Frank Ankersmit's view of history, according to which the essence of history is the notion of historical experience. The popular narrative of historical events and the fictitious narrative of the novel both rely on historical experiences, and thus a link is established between scientific and literary narratives.

Keywords: Hungarian literature in Vojvodina, representations of American Indians, linguistic turn in historical science, historical experience, theory of historical narrativity, narrative and rhetorical strategies, Frank Ankersmit, Dee Brown, Zoltán Varga.

FARAGÓ KORNÉLIA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
corna@eunet.rs

AZ OLVASÁS INTOLERANCIÁJÁNAK KIPROVOKÁLÁSA

*Tudásjelentések és ideologikus perspektívák
Déry Tibor Felelet című regényében*

*Inciting Intolerance towards Reading
Meanings of knowledge and ideological perspectives
in the novel Answer by Tibor Déry*

„... tisztességes kémikusnak jobban esik egy vereség,
amelyet egy aszimmetrikus szénatomtól szenved el,
mint egy dicsfényes győzelem isten országában.”
(Déry Tibor: *Felelet*)

A tanulmány abból indul ki, hogy Déry Tibor *Felelet* című regény(töredék)ének jelentős szerzőeleme a tudásvilágok különbözőségét kidolgozó diszkurzus. Olyan szereplői viszonyok elbeszéléséről van szó, amelyekben a tudásbeli léptékek jelentős társadalmi-távolságbeli különbségeket is megfogalmaznak. A regény együtt indítja, majd szétbontja a jelölt narratívákat, amelyek ezek után is több fontos jelentéshelyen mutatnak egymásra. Többrétegű kereszteződésük az eltérő tudásszintekhez kötődő életmódok megérzékítésével, a környezeti tudások és idegenségek különböző fokozatait „megterestítő” gondolkodás segítségével hívásával válik jelentésselivé. A tapasztalati tudás változatai a regényben sokszor átengedik a teret a korszak kódjainak. Bizonyos szöveghelyek e tekintetben a jelenkori olvasóval nehezen tudják megkötni a megállapodást, helyenként inkább „az olvasás intoleranciájának a kiprovokálására” alkalmasak, és a „végső sűrítményei annak, ami nem írható újra”.

Kulcsszavak: ideologikus perspektíva, kettős optika, kulturális kód, olvasási intolerancia, személyközi szituáció, társadalmi kommunikáció, tudományos diszkurzus.

A regény(töredék) jelentős szervezőeleme a tudásvilágok különbözőségét kidolgozó diszkurzus. A narráció meglehetősen eltérő tudásszinteket azonosít és jellemez a legegyszerűbb kapcsolatteremtési tudásformákon át egészen a tudományos felkészültségig. Olyan szereplői viszonyok elbeszéléséről van szó, amelyekben a tudásbeli léptékek jelentős társadalmi-távolságbeli különbségeket is megfogalmazznak. Ezeket a különbségeket a környezeti leírások, így a lakásviszonyok jellemzői alapján megalkotott távoliságok is közvetítik. A két párhuzamos narratívának, Farkas Zeno és Köpe Bálint történetének, illetve a közöttük lévő összefüggéseknek a megrajzolása is az eltávolítást szolgálja. A regény együtt indítja, majd szétbontja a jelölt narratívákat, amelyek ezek után is több fontos jelentéshelyen mutatnak egymásra. Többretegű kereszteződésük az eltérő tudásszintekhez kötődő életmódok megérzékítésével, a környezeti-situációs tudások és idegenségek különböző fokozatait „megtereszítő” gondolkodás segítségével hívásával válik jelentésselivé. Az elbeszélés az idegenség és ismeretlenség összefonódását mutatja a tanár enteriörkörnyezetébe kerülő Köpe Bálint érzékelési megnyívulásiban, aki számára még a tudós tárgyi kontextusának formavilága is teljességgel érthetetlen. A fiú „rongyos nadrágban, csodálkozó, meztelen talppal áll egy idegen tapintású, vastag, puha szőnyegen, ismeretlen rendeltetésű bútordarabok között, amelyeknek nemhogy a formáit, de még a szagukat sem *értette meg*” (25).

A szociális identitáshoz köthető hasonlatosságok mutatkoznak meg Nagy Júlia lakásélményének leírásában is, amelynek felszíni azonosságai mögött a jelentés mélyebb, összevető szintjeire kell figyelniük. „Minden családi otthonnak van valamilyen sajátos, a család szagától átítatott légköre, mely sűrűbb, mint a külvilágé, s időbe telik, míg a tüdő megszokja: Juli azt érezte, hogy még a bútorok is leselkedve figyelik, láthatatlan szemükön láthatatlan szemüveggel, melyeknek visszatartott nézése idegeibe hasít. Olyan idegennek érezte magát, mint egy konyhaszék, melyet biedermeier szalonba állítanak” (473. II.). Külön említést érdemel, hogy mindkét figurális struktúra alakításában a szaglászérezés vonatkozásában és a tárgyi világ jelentős asz-szisztálásával jelenik meg az idegenségképzet. Júlia számára, bár működni látszik egy sajátos női interszubsztivitás, Angela kisasszony is a berendezés részeként funkcionált, és „megismételte, felerősítette, megduplázta mindazt, ami a lányt a tanártól elválasztotta” (473. II.). Az identitás kulturális kódjaként megjelenő polgári szobabelső sajátos narratív eszközként szintén distanciálási feladatokat lát el, és Nagy Júlia reakcióit a származási réteghelyzetet illető azonosságok jelentéseit felerősítve, Köpe Bálintéi közelében helyezi el. Az egybeesési viszonylatok jelentése lényeges, még akkor is, ha a két szereplő tényleges találkozásait a regény legfeljebb véletlen jelekké

transzformálva beszéli el. Az idézett részlet narratív értékeit nagyban növeli, hogy a jelzett egybeesési viszonylatokon túl a tudásbeli figurális különbségek közvetítésére is alkalmas. Rendkívül fontos, hogy Júlia élményvilágából hiányzik a meg nem értés mozzanata.

A tudás, a tudományos felkészültség és eredményesség Farkas Zeno identitásállapotának alapvető meghatározója. Szűkebb léterét szinte atmoszferikus jellemzőként járja át a tudomány szagvilága: „dolgozószobájában ugyanaz az édeskés, szúrós szag nyugtalanította a szimatot, mint a laboratóriumban, de lombikok helyett itt mintha a szanaszét heverő nyitott könyvek árasztották volna magukból a tudomány bűzét. A székeken, az ablakpárkányon, a földön is könyvek heverték, az embernek az volt a benyomása, hogy a nyomtatott vegytani képletek fejlesztik a nitrózus gázokat” (394). Az is hangsúlyozandó, hogy amikor Farkas Zenót személyes életének mélypontján mutatja az elbeszélés, éppen kísérletek elvégzését kéri számon a munkatársán, kémiai anyagok nevét ismétli, hogy ki ne lépjen a tudományos beszédrendből, minden személyesen közelítő, sajnálkozó mondatot ezzel hárit. Vannak pillanatok, amikor még haza-érzésének szubjektív mozzanatai is feloldódni látszanak a szerves vegyületekkel való azonosságban. Amikor az ország végleges elhagyására készülve az állomáson várakozik, gondolataiban, a haza metaforájaként, az aminosavak tűnnek alkalmasnak a majdani űrt betölteni.

A „század egyik legnagyobb tudományos zsenijének” figurális mozaikja különböző szintű tudásfélékből áll össze. Minden beszédgesztusában valamilyen ismeret hordozója és közvetítője vagy éppen számonkérője, a racionális gondolkodás feltétlen híve („az eget engedjük át a verebeknek” 131. II.) és hangozatója. „Ami általában az emberekben a tanár figyelmét felkeltette, s méltánylását kiérdemelte: az a hozzáértés” (46. I.). Az „adjunktusom tanulhatna tőle logikát” (25. I.) – jegyzi meg egyszer Bálint vonatkozásában. Ilyen nézőpont érvényesítése felé tereli az olvasást, hogy a narratív rendszerezés által létrehozott tudásfélék felmutatásában és Farkas Zeno közmondásos hallgatagságának felépítésében nagy szerepet játszanak időnkénti megszólalásai, logikájukat és információtartalmukat vagy éppen számonkérő nyelviségüket illetően. Leginkább valamilyen „eligazító tudást” közvetítenek, és a cselekvésirányítás vagy a számonkérés dominál akkor is, amikor a konkrét szituációs keretek ezt nem követelik meg. „Pedig megtanulhattad volna, hogy a természet nem szereti az asszimmetriát” (22. I.) – mondja nővérenek mintegy évődve, az állatok szimmetrikus tollcseréjére, illetve a vedlési szimmetriára utalva, amikor az nem párosan osztja a pofonokat. Egy kutya felakasztása kapcsán megfogalmazódó iróniáját a következő kijelentés hordozza: „Bizonyára egy halaszthatatlan biológiai kísérletet vég-

zett” (27. I.) az illető. Hasonlósági képzeiteinek egyik pólusán gyakran szepel a tudományos szféra felé utaló mozzanat: „Az öccse már mértéktelenül idegesítette, mint egy rosszul sikerült laboratóriumi kísérlet” (45. I.).

Farkas Zenót szilárdan önazonos személyiségének jellemzői, az „*én tudós vagyok, teremteni akarok*” (134. II.) tudatossága megingathatatlanná teszik abban, hogy még tanúnak sem „hajlandó megmaradni ott, ahol a *gondolkodás logikáját* átváltják a végső, embertelen következtetésre: a gyilkosságra...” (134. II.) Beszédét egy befejezetlen mondattal zárja: „Azok egészségére, akik a tudományt és a hazát...” (134. II.) Jelen perspektívánkból kiindulva az olvasásnak ezt a hiányt is be kellene töltenie.

Különös kontraszt, hogy míg Farkas Zeno maga a tudás és tudomány egymásra vetülő relációiban valósul meg, a regény a társadalmi kommunikáció szintjén éppen az ő figuráját teszi ki a különböző rendű és rangú nem-tudások, kommunikatív „*értésülések*” manipulációs tendenciáinak. Személyes élete olykor majdhogynem szétoldódik a hétköznapi gondolkodás keretében megjelenő titkok és sejtelmek, a megbízható és kevésbé megbízható *értésülések*, pletykák és kompromittáló felismerések, a véletlen „*tudomásra jutások*” játékában. Középről érinti a zsarolási alapként működő „*tudások*” birtoklásának hatalmi gyakorlata, a hallomások részletgazdagsága, az „*azt beszél, hogy*” bevezetésű széleskörű botránykommunikáció, a „*még nem tudsz a legújabb botrányról?*” (425. I.) izgalma, amelyet ideologikus és morális jellegű reflexiók szönek át. Ehhez csatlakoznak az újságok hírmanipulációi, a különböző célzások és utalások, vagy „*egy-egy mondattöredék*” a fogadóterem túlsó végéből, mint „*egy szépen tagolt tájrézlet, amelyet egy távcső a nagy táj összképéből kiragad*” (200. I.), s amely a pontos tájékozódásnak még csak az illúzióját sem nyújtja. A társas folyamatok verbális cselekményesítése a következő kérdésekben és állításokban teljesedik ki: „*te tényleg nem hallottál erről az öngyilkosságról?*”, „*Te meg már tudtál róla?*” „*Ilyen jól tudod?*”, „*Már ön is tud róla, báró úr?, Pedig köztudomású!*”, Micsoda botrány!” Némely történet kibontakozását nemcsak tényleges folyamataiban, hanem a bizonytalan és téves jelentésképzésekben is nyomon követhetjük. A hallomások jelentésteliségének az az alapja, hogy folyamatosan utalást tesznek a magánjellegű „*hírszolgálatok*” tudásanyagának hatalomtechnikai kódhasználatára. A hallomásokon alapuló ideológiai-szemantikai perspektívák képlékeny, mozaikos jelentéseként mutatják meg a tudós élettörténeti mozzanatait, s hogy ezek valamilyen módon beíródhassanak a „*tény*”-leges jelentések összefüggésrendszerébe, az elbeszélő is elmondja, vagy elmondhatja a jelentősebb fragmentumokat. Farkas Zeno élete és tudományos gondolkodása a nem tudások kereszteződésében áll, és ezzel a regény társadalmának egy meghatározó ambivalenciája kerül felszínre. Innen nézve egyáltalán nem

meglepő, hogy „az elutasítás és tagadás gesztusait nem képes kiegészíteni az elkötelezettség kívánta fegyelemmel és áldozatkészséggel” (POMOGÁTS 33). Ugyanabban a szalonban, amelyben e kereszteződéseknek egy része is megvalósul, hangzanak el a következő mondatok is: „Oktatjuk a fiatalságot? (...) Fölösleges, kedves barátom! Nem hallotta, hogy Gömbös barátunk mit mondott: elég Magyarországon egy okos ember! (380. II.).

Farkas Zeno számára a tudomány az emberen túl van, nem az embert szolgálja, hanem a valóságot magát. Éppen ezért az emberség és a tudomány esetleges összekapcsolását nevetségesnek mondja. A kommunista mozgalom tagjai, akikkel kapcsolatba kerül, a tudományt az ember szolgálatában képzelik el, mint amely az ember hatalmát növeli a világ fölött, egy olyan kollektivitásban, amely ezen alapszik. „S ezt csak akkor tudnám elképzelni” – mondja egyikük – „ha a professzor úr megvetné az embereket. S akkor meg mire való a tudománya? „Ez az... ez az! – mondta a tanár. – Mire való?” (121. II.). A korabeli anyagtechnológiai kutatások közvetlen szolgálatba állítására, de egyben a tudásra való fogadókészség hiányára is utalva, a „provinciális közállapotok”, az értelmiség szellemi eltompulása ellen tiltakozik: „utálkozó mutatóujját a fáklya felé emelve, amelyet a gondos civilizáció egy huszonötös Tunggram-égővel látott el. A tudomány fáklyája! De kinek világít?” (121. II.)

Déry Tibor ez utóbbi kérdésre, részben Köpe Bálint „táguló világismerettel” (BOTKA 74) rendelkező figurájának kidolgozásával válaszol. Érdekes megfigyelni, hogy milyen narratív konstrukciók segítik hozzá a fiút az önmagáról és a világról való tájékozódás lehetőségeihez. Ezek a tanulási helyzetek kettős narratív funkciót látnak el, megmutatják a kompetenciák híján lévő szereplőt, és egészen hatékony stratégiának látszanak az olvasó beavatását illetően a társadalmi jellegzetességek vonatkozásában. A tájékozódást szolgáló mozzanatok alapvető értékelési és értelmezési mintázatokat rajzolnak ki. A gyerek, aki három osztályt végzett, az osztály legjobb tanulójaként bármennyire is küzd a mindennapi tudásért, a történet kezdetén még „a kis pisze orrával s a kecskekomolysággal figyelő, szürke szemével egyelőre maga a meghökkent tájékozatlanság” (14. I.). A dialogikusan előállított tanulási szituációk egy része a fiú kérdései, és a tanulásra való felszólítások nyomán jön létre, az „azt tanuld meg, fiam” – típusú formuláció a leggyakoribb. Bálint képzetvilágában erre is szűkül a tanulási helyzet, az eleven emberekkel való, úgynevezett interakciós kommunikációra. „Ha valaki élőszóval mondott el neki valamit, annak belenézhetett a szemébe, fülével lemérhette a hangja igaz és hamis rezgéseit, emberismeretével az arca s a keze játékát, s az eredményhez hozzátehetette azt, amit eddig is tudott az emberről: így tudta meg, mit hihet el abból, amit hall. De a nyomtatott betűből hogy ugrassza ki az igazat?”

(180. II.). Az igazsághoz való alapvetően vizuális viszonya, a beszédpartner tekintetéhez, gesztusmegnyilvánulásaihoz köti, és csak ezután a beszélgetések hallható, nyelvi atmoszférájához. A verbális csatorna legbonyolultabb kódjait is képes kiismerni a nem verbális kommunikatív viselkedés alapján. Az az érdekes, hogy miközben az elbeszélés több vonatkozásban is a beszéd-kommunikáció megbízhatatlanságát tárja fel, a gyermek gyanakvása éppen az írott szót illeti, a közvetett kommunikációt, a tudás szöveges alakját, az igazság szövegszerű megismerhetőségét. A teljes jelentésháló ismeretében világos, hogy az írásos absztrakciók felismerési nehézségei tulajdonképpen az alsóbb rétegek tudásszintjének jellemzését szolgálják. A társadalmi réteghelyzet és nyelvhasználat viszonyát mutatja a tanár iróniájának többszöri meg nem értése. Szólni kellene még a kollektív effektusok, a tömegélmények tudásgyarapító hatásairól, a foucault-i kijelentés fényében: „a tömegek tökéletes és világos tudással rendelkeznek”¹ (SPIVAK 454).

A tapasztalati tudás változatai a regényben sokszor átengedik a teret a korszak kódjainak. Bizonyos szöveghelyek e tekintetben a jelenkori olvasóval nehezen tudják megkötni a megállapodást, helyenként alkalmasak „az olvasás intoleranciájának a kiprovokálására”, és a „végső sűrítményei annak, ami nem írható újra” (BARTHES 129). A mai feltételezett olvasót valószínűsíthetően zavarja az inkompetencia, az ügyefogyottság határán mozgó tudáshiány, a társadalmi kapcsolatok és más kulturális formák gyakorlására való képtelenség, zavarják a helyismeret hiányából származó félszepségek, de a túlértékelt ismeretek és képességek is. Ezt a tudáskatalógust jellemzi például, hogy ha a fiúnak sikerül megmutatnia, melyik a főnök jobb oldala, az lángésznek minősíti, illetve a „hol szedted fel ezt a tenger tudományt?” – kérdéssel illeti (94). Más szöveghelyen, a korjellelmzőket közvetítve, olyan szubjektív tudástapasztalatok, olyan jellegű érzelmi és affektív összetevők töltik ki a narratív tartalmakat, amelyek nevetést válthatnak ki. A mai olvasatokban valószínűleg a humor terepére helyeződik át az az erotikus konnotációjú, szakmai tanulási helyzet, a kis kokszkályha mellett a fűjtatóval, „amikor egy megnevezhetetlen, de rendkívüli érzés fogta el [Bálintot], a büszkeségnek, az örömmek és az ijedtségnek egy különös keveréke, amelyhez hasonló akkor úrhódik el a férfin, amikor az első nőt fekteti az ágyába, s egy új világot nyit meg s vesz birtokba” (127. I.). A fiút a jéggyári munkában is teljességgel lenyűgözi az automatizált rendszer, az emberi mechanikai tudás manifesztációja, és hosszú időbe telik míg a szerialitás csodája, a „gép fufangja”(Böhringer) mellett a tudás mechanizálásának unalma és embertelensége is megmutatkozik a számára, az, hogy „nem volt mit elkezdni

¹ Gayatri Chakravorty Spivak Foucault-t idézi: Szóra bírható-e az alárendelt? Helikon, 1996/4. 454.

és mit befejezni” (301. I.) a munkán. Közben persze az automatának azt a jelentését látjuk érvényesülni, amely „máig is a modernitás jelképe maradt, amely nagyban segíthet megértenünk, miként vehette át egyre inkább a gépi értelem, a mesterségbeli tudás és a tudomány szerepét” (SCHAFFER 25).

A regény Köpe Bálint tudásgyarapodásnak kronológiája mentén szerveződik, és ez a folyamat párhuzamba állítható Farkas Zeno lassú egyensúlyvesztésével. Amikor a kontrasztív módon működő narratív aktusok az új emocionális események részeseiként mutatják a szereplőket, a szerelem kibomló narratívája erősen megrendíti a regény alapját képező tudásvilágokat. Köpe Bálint tudásának mozgásban lévő képlete és a tanár állapotzerű tudásidentitása a szerelem szemantikai mezején találkozik. A fiú „józanságának ritka perceiben” „mindent tudott” (297. II.), „tudta, hogy Anci nemcsak a futballistával és a bokszolóval csalja meg”, „tudta, hogy az igaz szó nem fér el szájában”, „tudta, hogy hamisan esküszik” (...) Mindezt tudta, s mélyen megvetette magát, amiért csak egy-egy percig tudja” (298. II.). A részlet narratív hatása a tudásjelentések ismétlésében van. A regény ezen a ponton mintha dekonstruálná Bálint korábban hangsúlyozott tudatlanságát, hogy létrehozassa a szerelmi narratívának a Farkas Zenóra utaló szimmetrikus struktúráját. Köpe Bálint élményének ugyanis nem önmagában van a jelentésényege, hanem a Farkas Zeno szerelemélményével való szemantikai összefonódásában. Ebben a rendkívüli élményben a két különböző tudásszintű figura strukturális vonásaként egyaránt megjelenik a józanság feletti uralom elvesztése. Csakhogy Bálint nyitott szerkezetként, táguló ismeretű világként „együtt nőtt minden csalódásával, együtt okosodott minden tévedésével. (...) Ami rossz tapasztalatot szerzett, az idővel a jó ész s a derék lélek kohójában kifőzte magából az életről való nemesebb tudást” (298). Bálint esetében a szerelem is besorolódik a korábbi permanens „élettanítások” közé, amilyenek Nagy Júlia vonatkozásában is feltűnnek: „Bocsásson meg, nem tudok olyan pontosan fogalmazni, mint maga, mert engem az élet tanított meg gondolkodni, s napról napra tovább tanít, s folyton változtatja s kiegészíti a gondolataimat. Nekem még nincsenek véglegesen lezárt tapasztalataim” (479). Farkas Zeno ebben a szerelmi viszonyban a tudását és tapasztalatait meghazudtoló viselkedést tanúsít, olyan elfogódott, mintha „életében nem csókolat volna nőt”. És jellemző módon, de némileg paradoxálisan, még ebben a kizökkent helyzetben is tényítiszteletet oktat: „mindig csak a tényekre figyeljen, kisasszony, csak azoknak higgyen, csak a tényeknek van igazuk” (412), az érzelmi aláfestést elutasítja, és a hasonlatokkal való hamisítástól védi a gondolkodást. Miközben lassanként kiszorul „saját életformájából”, mert „egy fél évszázad tapasztalataival a bőre alatt” a szerelemnek egy ismeretlen, egyszer tapasztalt változatával találkozott. Az is hangsúlyozandó,

hogy először történik meg életében, hogy nem azért érdeklik a Másik gondolatái, mert jelentékenyek, hanem mert attól származnak, akitől származnak, „mert az ifjú lány gondolta őket” (401. II.). Csak nagy ritkán képes a „természettudós ridegségével” felmérni a helyzetét, amely a nevetségesség poklába vezette” (401. II.). Mindeközben a lány számára már az is megtiszteltetés, hogy „rögeszme” lehet egy ilyen fejben.

Megközelítésemet hadd egészítsem ki még néhány oldalági vonatkozással. A tanár jellemzéséhez mélyen hozzátartozik a nőket illető patriarchális megközelítésmód, a női tudás lekezelő minősítése, minthogy a nők nem tudnak anatómiát, célozni sem tudnak, és különben is, valami animális derű árad belőlük... Az értelmesnek látszó lányarcotól a tanár „gyanakodva elfordult, a nő szerelmi ösztönének ügyes csapdáját sejtette benne” (152. I.). A professzor közelében dolgozó adjunktus pedig olyan „közömbös tekintetet vetett a lányra, mint egy ismert s teljességgel érdektelen vegytani reakcióra” (390. II.), mint egy természeti jelenségre. A kép valamelyest összetettebbé válik, amikor később az értelmesnek látszó leány, Nagy Júlia mélyrehatóbb, szemléleti jellegű megragadására, illetve értelmezésére is sor kerül a regényben, és amikor egy, az előbbieknél ellentmondó kijelentésben azt látjuk, hogy éppen a női ösztön nem győzi le a tudatot, hogy Juli, aki egyébként a szerelmével is kommunista eszmét kívánja szolgálni, „szerelmes volt, de azért esze a helyén maradt” (414).

Kiadás

DÉRY Tibor (1973): Felelet, I., II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

Irodalom

BARTHES, Roland (1997:) S/Z. Osiris – Gondolat. Budapest

BOTKA Ferenc (2011): A befejezetlen Felelettől – a Nikiig és a proteszt-novelláig.

Jegyzetek Déry Tibor 1945 utáni levelezés-köteteinek szerkesztése közben. Forrás, 1. 72–77.

POMOGÁTS Béla (1995): Kérdőjelek egy nagyregény körül. = P. B., Vázlat az egészről. Déry Tibor tizenegy regénye. Magyar Irodalomtörténi Társaság. Budapest. 30–38.

SCHEFFER, Simon (2006): Felvilágosult automaták. Pannonhalmi Szemle, 2. 14–26.

SPIVAK, Gayatri Chakravorty (1996): Szóra bírható-e az alárendelt? Helikon, 4. 450–483.

SZOLLÁTH Dávid (2007): A kritikai realizmus modernizálásának és elkötelezésének nehézségei. = A magyar irodalom történetei 1920-tól napjainkig. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, Gondolat Kiadó, Budapest, 363–374.

INCITING INTOLERANCE TOWARDS READING
*Meanings of knowledge and ideological perspectives
in the novel Answer by Tibor Déry*

The study starts out from the fact that a significant organizing element of the novel (fragment) *Answer* by Tibor Déry is the discourse which elaborates the differences between the various worlds of knowledge. The discourse describes relations between characters, in which differences in knowledge levels also reveal significant distances in social standing. The narratives start out together in the novel to go apart and proceed separately later, but they continue to point at each other in several important places of meaning. Their multi-layered intersections become meaningful through the depiction of the various ways of living which are determined by the characters' levels of knowledge, and also through invoking thinking which "gives free vent" to various degrees of environmental knowledge and unfamiliarity. Variants of experiential knowledge often yield place to the codes of the era. Certain places in the text find it difficult to establish a contract with the present day reader; at places they seem more suitable for "inciting intolerance towards reading, and they are the "quintessence of the things that cannot be rewritten".

Keywords: ideological perspective, double lenses, cultural code, intolerance for/against reading, interpersonal situation, social communication, scientific discourse.

UTASÍTÁS

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két pozitív recenziót kapott.
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát (l. ennek a számnak a szövegeiben).
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímben pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word formátum, Times New Roman betűtípus) kell a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) vagy a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak, valamint a közcímeket, melyek 14 pontosak (az utóbbiakat *dőlt – kurzív* – betűvel).

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

*Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad*

A SZERZŐ NEVE (rang nélkül, verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye

(vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (30 000 karakter, szóközökkel).

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötéjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A közcímek (középre zárva, 14-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül), a művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűkkel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem).

A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szövegszerkesztő program „Beszúrás”/”Insert” parancsának felhasználásával. A lábjegyzetben a rövidítéseket a helyesírási szabályoknak megfelelően (és megfelelő szóközökkel) kell jelölni: ua. (ugyanaz), uo. (ugyanott), i. h. (idézett hely), i. m. (idézett mű), vö. (vesd össze), l. (lásd) stb. A lábjegyzet kezdetén minden rövidítést nagybetűvel kezdünk.

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983), vagy oldalszámmal: (PROPP 1983; 26).

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): *Hideg. Versek (1996–2001)*. Palatinus, Bp.
PÉTERFY Gergely (2008): *Halál Budán*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Könyv

FORSTER, E. M. (1999): *A regény aspektusai*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.

HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy. (2000): *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Bp.

HORVÁTH Györgyi (2007): *Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban*. Léda Könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): *A megértés alakzatai*. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): *Irodalom és hermeneutika*. Akadémiai Kiadó, Bp.

SÍKLAKI István, szerk. (1995): *A szóbeli befolyásolás alapjai I–II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

SZILI Katalin (2004): *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

RICOEUR, Paul (1999): *Emlékezet – felejtés – történelem. = Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51–68.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon. = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Folyóirat-publikáció

NYOMÁRKAI István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.

ZIŽEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Elektronikus forrásművek

BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. Kiadó, Kiadás helye vagy Folyóirat, szám., 24–62. URL: <http://teljes webcím... (zárójelben a letöltés ideje).

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A bibliográfiai adatok fenti jelölésmódja érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: RICOEUR, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven írandó.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a gépelési hibákat. A nyelvíleg-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272

Készült a Feljton Nyomdában, Újvidéken 2012-ben
(Štamparija Feljton, Novi Sad)

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of
Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar
Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf., 26/27.
sz. (1976). – Újvidék : Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszék, 1976. – 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350-2430

COBISS.SR-ID 17698

13/43/2012

ISSN 0350-2430

9 770350 243006